Cihangir Gündoğdu
Vural Genç

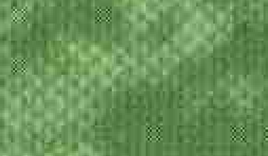
Dersim'de Osmanlı Siyaseti

İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd ve Tasfiye-i Ezhân
1880-1913

KitapYAYINEVİ

Dersim'de Osmanlı Siyaseti

DERSİM'DE OSMANLI SİYASETİ

İZÂLE-İ VAHŞET, TASHÎH-İ İTİKÂD, TASFİYE-İ EZHÂN

1880-1913

KİTAP YAYINEVİ – 276
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 84

DERSİM'DE OSMANLI SİYASETİ: İZÂLE-İ VAHŞET, TASHÎH-İ İTİKÂD, TASFİYE-İ EZHÂN, 1880-1913
/ CİHANGİR GÜNDOĞDU, VURAL GENÇ

© 2013, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
MART 2013, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-109-3

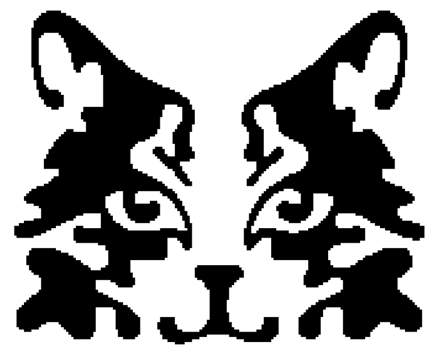
YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Dersim'de Osmanlı Siyaseti

İzâle-i Vahşet, Tashîh-i İtikâd, Tasfiye-i Ezhân
1880-1913

Cihangir Gündoğdu
Vural Genç

Kitap Yayınevi

"Husûsiyle hâl-i medeniyete ifrâğ edilmek istenilen vahşi bir kavmin hemen her ferdi hükûmet-i ıslâhiyenin ale'd-devâm tetebbû' ve terbiyeti altında bulundurulmak ve âdetâ bir muallimin dâire-i tedrisinde bulunan talebesini talim ve terbiyesine şebih bir sûrette efrâd-ı ahâli dâimâ hükûmetin enzâr-ı mürebbiyânesinden dûr tutulmamak elzemdir.... Hiçbir cihetten, hiç bir rûy-i lütûf ve iltifât görmeyen ve hukûkları hükûmetçe bile ikide bir pâyimâl edilegelen bu aşâirin hükûmetin hâl-i zaaf ve meskenetinde ifâ-yı tekâlif etmeyecekleri, adem-i inkıyâd ve şekâvet vadisine dökülecekleri bir emr-i tabîîdir. Çünkü Kürdler hükûmette bir şefkat ve übüvvet değil, her vakit bir adâvet ve husumet görmüş olduğundan, hükûmeti bir türlü sevmemiş ve hükûmet de kendini bunlara sevdirmeye değil, elinden geldiği kadar inkıtâ'-ı asl ve nesillerine çalışmıştır."[1]

ERZİNCAN MUTASARRIFI ŞEFİK BEY

"...Dersim'in safahât-ı tarihîye ve idâriyesi karıştırılırsa görülüyor ki tahminen kırk-elli bin nüfusu ihtivâ eden ve ufak ufak aşiretlere münkasım ve Alevi Kürd ırkına mensûb olan sekene-i mevcûdesi şimdiye kadar bir gûne nimet-i temeddün ve maâriften ve terbiye-i ictimâiyeden kat'iyen behre-dâr olamayarak dâimâ bir vahşet ve cehâlet içinde ve âdetâ hilkat-i Âdem'in hâl-i ibtidâîlerinde kalmış ve yekdiğerinden çalmak ve çırpmakla temîn-i maîşeti bir sanat ve âdat edinmişlerdir."[2]

MİKDÂD MİDHAT BEDİRHAN

1 Medenileştirilmek istenen vahşi bir kavmin hemen hemen her bir ferdinin ıslâhâtçı hükümetin sürekli olarak kontrolü ve disiplini altında bulundurulması ve adeta bir öğretmenin eğitimi altında bulunan öğrencisinin talim ve terbiyesine benzer bir surettte, halkın daima hükümetin eğitici bakışlarından uzak tutulmaması elzemdir... Hiçbir taraftan lütuf ve iltifat görmeyen, hakları ikide bir hükümet tarafından çiğnenen bu aşiretlerin bir zaaf halinde vergi vermeyecekleri, boyun eğmeyecekleri ve eşkiyalık edecekleri tabiidir. Çünkü Kürtler hükümetten bir şevkat ve babalık değil, her zaman düşmanlık görmüş olduklarından, hükümeti bir türlü sevmemiş, hükümet de kendini bunlara sevdirmeye değil, elinden geldiği kadar asl ve nesillerini kurutmaya çalışmıştır.

2 Dersim'in tarihi ve idari safhaları incelenecek olursa; tahminen kırk-elli bin nüfusu ihtiva eden ve küçük küçük aşiretlere bölünmüş Alevi-Kürt ırkına mensup olan halkının, şimdiye kadar medeniyet, eğitim ve toplumsal görgüden hiçbir şekilde nasiplenmediği görülecektir. [Bunlar] daima vahşet ve cehalet içinde ve adeta ilkel kalmış ve birbirlerinden çalıp çırpmakla hayatlarını devam ettirmeyi bir sanat ve adet edinmişlerdir.

"Şerâit-i İslâmiye ve insâniyeden hiçbiriyle mukayyed olmayıp Müslümanlar aleyhinde pek şiddetli bir gayz ile meftûrdurlar. Mazgird'de katl edilen bir mülâzımın ciğerini çıkarıp yedikleri Pah'a giden ağnâm memûrlarının bir hane havâlisinde bir palas alıp namaz kılmalarını müteâkip hanedeki kadının feryâdı ile zevci gelip palası yakarak, yayılan perk toprağını kazarak hâric-i haneye attıkları muhakkaktır. ...Mukaddimedeki beyânât-ı âbidânemden mütefehhim olur ki Dersim Kürdleri cehâlet ve dalâletin en alçak derekesinde kalmış kimselerdir."[3]

HAYRİ BENDELERİ

3 İslamın şartları ve insanlıktan haberdar olmayıp Müslümanlar aleyhinde pek öfkeli bir yaradılışa sahiptirler, Mazgirt'te öldürülen bir subayın ciğerini çıkarıp yedikleri, Pah'a giden vergi memurlarının bir hane civarında bir parça kilim alıp namaz kılmalarının ardından hanedeki kadınının feryadını duyan eşinin gelip bu kilim parçasını yakarak onun altındaki toprağı kazıp evin dışına attığı bilinmektedir... Girişteki beyanımdan da anlaşılacağı üzere Dersim Kürtleri cahillik ve sapkınlığın en alçak mertebesinde kalmış kimselerdir.

İçindekiler

Kısaltmalar 9

I- Giriş 11

II- Tarihsel Bağlam 23

İdari Taksimat 23

Toplumsal Yapı 25

II. Abdülhamid Dönemi 27

III- Son Dönem Islahat Layihaları Çerçevesinde Dersim 34

IV- Layihalarda Ortaya Konulan Çözüm Önerileri 41

Sonuç 51

Dersim Islahat Layihaları

1. Fırka-i Islâhiye Kumandanı Ferik Fazıl Paşa'nın Dersim'in Ahvâl-i Umûmiyesine Dair Layihası 54

2. Dersim Kıt'asının bâ-irâde-i seniye-i hazret-i hilafetpenâhî icrâsı mukarrer olan islâhâtın suver-i icrâiyesine memûr komisyona verilecek talimât müsveddesidir 59

3. Heyet-i Islâhiye Layihası 63

4. Mamûretülaziz Vâli-i Esbakı Es-Seyyid Hasan Hilmi'nin Layihası 68

5. Mîralây Hüseyin Hüsnü b. Ali, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Birinci Şubesi Müdiri Mîrlivâ Yusuf Ziya, Meclis-i Vükelâ Memûrlarından Ahmed Cevdet'in Layihası 78

6. Atabe-i Felek Mertebe-i Hazret-i Hilâfet Penâhîye Arzuhâl-ı Zara'et-iştimâl-i Âbidânemdir [Dersim Mutasarrıf-ı Sâbıkı İbrahim Hakkı Bey'in Layihası] 81

7. Dersim Islâhâtına Dair Dersim'de Bulunduğum Sırada ve Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne Takdîm Kılınan Layihanın Sûretidir [Dersim Mutasarrıfı Kulları Hüseyin Şükrü] 83

8. Erzincan Bidâyet Mahkemesi Başkâtibi Mustafa Şefik Efendi'nin, "Dersim Sancağı'nın Islâhâtı Hakkında Mütâlaât-ı Âcizânemdir" başlıklı mufassal Layihası 96

9. Dersim Islâhâtı Hakkında Bâb-ı Âliye Takdim Olunan fi 22 Mayıs 1312 Tarihli Layihadır [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir Paşaların Layihası] 106

10. Bu Layihanın leffiyle Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşiri Zeki Paşa hazretleriyle müştereken Bâb-ı Âli'ye yazılan 22 Mayıs 1312 tarihli ve 414 numaralı arızâ sûretidir [Erzincan'dan] 114

11. Hamidiye Otuz Beşinci Alayı'nın Üçüncü Bölüğü Yüzbaşısı Mehmed Bey'in, Dersim Sancağı ve Çevresinde Yaptığı Seyahat Esnasında Gördüğü ve Daha Evvel Görmüş ve İşitmiş ve Tahkik Etmiş Olduğu Ahvâl-i Gayr-i Marziyenin Def ü İzâlesine Medâr Olabilecek Tedbirler ve Esbâbını İçeren Görüşleri Hakkındaki Layihası 119

12. Hayri bendelerinin Dersim Layihası 123

13. Meclis-i Mâliye Azâsından [Dersim Mutasarrif-ı Sâbıkı] Musa Celâl bin Hakkı'nın Layihası 127

14. Genç Sancağı Mutasarrif-ı Sâbıkı İbrahim Muhlis'in Layihası 133

15. Dersim Kit'asının Ahvâl-i Umûmiye ve Esbâb-ı Islâhiyesi 139

16. Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası: Mamûretülaziz Vilâyet-i Âlisine 4 Şubat 1328 Tarihli ve 656 Numaralı Mütekaddem Layiha-i Islâhiye Sûretidir 158

Ekler

Ek 1 Dersim Aşiretleri 168

Ek 2 Eşkiya Addedilip Sürülmesi Uygun Görülenler 175

Ek 3 Eşkiya Addedilmeyenler 176

Resimler 177

Dizin 190

Kısaltmalar

A.g.e	Adı geçen eser
A.g.m	Adı geçen makale
A. MKT. MHM	Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme
A. MKT. NZD	Sadaret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir
B.	Receb
BEO	Bâb-ı Alî Evrâk Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cemaziyelahir
Ca.	Cemaziyelevvel
C. DH	Cevdet Dâhiliye
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DH. İD	Dâhiliye Nezâreti İdâre Evrakı
DH. MUİ	Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi
F.O	Foreign Office
H.	Hicri
HAT	Hatt-ı Hümâyûn
İ. MMS	İrâde-i Meclîs-i Mahsûs
KK.	Kâmil Kepeci Kataloğu
L.	Şevval
M.	Muharrem
MAD	Maliyeden Müdevver
MF. MKT	Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi
N.	Ramazan
NFSd	Nüfus Defterleri
R.	Rebiülahir
Ra.	Rebiülevvel
S.	Safer
Ş.	Şaban
Y. A. RES	Yıldız Resmi Marûzat

Y. EE	Yıldız Esas Evrakı
Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Askeri Maruzat
Y. PRK. AZJ	Yıldız Perakeıde Arzuhal Jurnal
Y. PRK. BŞK	Yıldız Perakende Başkîtabet Dâiresi Marûzatı
Y. PRK. KOM	Yıldız Perakende Komisyonlar Marûzatı
Y. PRK. UM	Yıldız Perakende Umûmî
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkadde

Birinci Bölüm
GİRİŞ

Cumhuriyet dönemi Dersim raporları bugüne değin farklı araştırmacılarca çalışma konusu yapılmışlardır.[1] Bu raporların çoğu Cumhuriyet dönemi asker ve sivil bürokratlarınca kaleme alınmış olup, raporlarda bölgenin idari, iktisadi ve içtimai yapısı ve ıslâhına dair çeşitli çözüm önerileri sıralanmaktadır. Elinizdeki çalışmada ise Osmanlı yönetici seçkinlerince 1880 ile 1913 yılları arasında hazırlanan ve Cumhuriyet dönemi raporlarının öncülleri olarak değerlendirilebilecek ve "ahâlinin zulmet-i cehl ve nâdânîden [cehalet karanlığından] istihlâsıyla [kurtarılması] dâire-i medeniyet ve mesûdine idhâlini [medeniyet ve saadete kavuşturulması]" amaçlayan ıslahât layihalarına yer verilmektedir.[2]

Layiha geleneğinin öteden beri Osmanlı devlet pratiği çerçevesinde başvurulan bir yöntem olduğu bilinmektedir. Layihalar imparatorluk idaresinde görülen siyasi, iktisadi, idari ve askeri aksaklıkları ve bunlara yönelik çözüm önerilerini ihtiva etmektedirler.[3] III. Selim'in (1789–1807) saltanatı döneminde bu amaçla devlet bürokrasisine birtakım layihalar hazırlattığı bilinmektedir.[4] II. Abdülhamid de (1876–1909) layiha pratiğini yoğun bir şekilde işletmiştir. Bu dönemde devlet yönetiminin hemen hemen bütün kademelerine dair hem bizzat Abdülhamid'in talebi üzerine hem de asker-sivil yöneticilerin kişisel insiyatifleri ile birçok layihanın hazırlanıp hükümete sunuldukları görülmektedir.[5] Bu layihalar, Selçuk Akşin Somel'in de işaret ettiği üzere, 1880–1908 yılları arasında gerek merkezi devlet kurum-

1 Cumhuriyet dönemi raporları için bkz. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, 4. Basım. (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2007); Necmeddin Sahir Sılan, *"Doğu Sorunu:" Necmeddin Sahir Sılan Raporları, (1939-1953)*. ed. Muazzez Pervan ve Tuba Akekmekçi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010); *Dersim Raporu*, 2. Baskı. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010); Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu* (İstanbul: Doğan Kitap, 2007).

2 Osmanlı dönemi layihaları için bkz. Alişan Akpınar ve diğ., "II. Abdülhamid Dönemi Raporlarında 'Dersim Sorunu' ve Zihinsel Devamlılık." *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* içinde. ed. Şükrü Aslan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 311–334.

3 Mübahat Kütükoğlu. "Layiha." *DİA* (Ankara. 2003). 116–117.

4 Ergin Çağman. *III. Selim'e Sunulan Islâhât Layihaları* (İstanbul: Kitabevi, 2010).

5 II. Abdülhamid'e sunulmuş bir layiha örneği için bkz. Musa Çadırcı, "Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha: 'Heyet-i Teftişiye'nin Geşt ü Güzâr Eylemiş Olduğu Mahallerin Ahvâliyle Heyet-i Mezkûr'un Harekâtı'." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. no. 3, 415–485.

larını gerekse Osmanlı taşrasında devlet ve mülki idaresini tehdit eden olguları açık bir dille nakletmektedirler.[6]

Abdülhamid'in halefi olan İttihat ve Terakki döneminde de layiha geleneğinin sürdürüldüğünü görmekteyiz. İmparatorluk sınırları dahilindeki etnik ve dini grupların keşfini öngören İttihatçı toplum mühendisiliği[7] doğrultusunda da bir tür *terra incognita* olan Dersim gibi bölgelerin toplumsal, kültürel ve dinsel yapısını konu alan raporların hazırlanmasına bu dönemde de devam edildi. Osmanlı Arşivi Sadaret, Yıldız, Dahiliye ve İrade tasnifleri bünyesinde bulunan birçok Dersim layihası ıslahattan sorumlu birçok Osmanlı yönetici seçkininin zihinsel arkaplanlarını ortaya koymaları ve Dersim'de uygulanması düşünülen ıslahat politikaları bakımından çarpıcı bilgiler içermektedirler.

Layihaların hedefleri arasında Tanzimat reformlarının öngördügü merkezi-üniform idare şekliyle bağdaşmayan "başına buyruk" olarak tanımlanan aşiretler bulunmaktadır.[8] Layihalar, James Scott'ın açıklık/okunabilirlik "legibility"[9] kavramı çerçevesinde açıkladığı üzere merkezi iktidarın taşrada tesisi noktasında gerekli olan bilginin toplanması ve gerekli tedbirlerin belirlenmesi sürecinde önemli bir işlev yerine getirmekteydiler. Devlet, aşiretler hakkında –imparatorluğun Arap vilayetleri, Anadolu ve Balkanlar örneklerinde görüldüğü gibi– topladığı bu bilgilerden yalnız aşiretleri iskân sürecinde değil, aynı zamanda aşiretler arası ittifakları engellemede, aşiret liderlerinin bölgesel konumlarını zayıflatma ve nihayetinde ortadan kaldırmada kullanabilmekteydi.[10] Devlet görevlileri, Reşat Kasaba'nın da belirttiği üzere bu dönemde "önceki yüzyıllardan farklı olarak aşireti iskândan önce izleme, say-

6 Selçuk Akşin Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu," *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* 18, no. 29 (1997): 1.

7 İttihat ve Terakki'nin iskân politikaları için bkz. Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskân politikası: 1913-1918* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001); Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği: 1913-1918*, 1. Baskı. (İstanbul: İletişim, 2008); Nejat Birdoğan, *İttihat-Terakki'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırması* (İstanbul: Berfin Yayınları, 1994).

8 Erzincan Mutasarıffı Şefik, "Dersim Kıt'asının Ahvâl-i Umûmiye ve Esbâb-ı Islâhiyesi," *Mülkiye Dergisi*, no. 14 (1 Mart 1326): 41–50.

9 James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven: Yale University Press, 1998).

10 Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler Göçmenler ve Sığınmacılar*, çev. Ayla Ortaç (Kitap Yayınevi, 2012), 134.

ma ve kimliklerini belirleme işlerinde daha dikkatli davrandılar ve aşiretlerle ilgilenmek ve iskân işlerini yönetmek için resmi kurumlar oluşturdular."[11]

Dersim gibi "Anadolu veya Vilâyet-i Sitte'nin kalbgâhı" olarak tarif edilen "hassas" bölgelerde yerleşik ve "aşâir-i bağiyye ve vahşiye [vahşi ve asi aşiretler]" olarak tarif edilen aşiretler ilerleyen sayfalarda da görüleceği üzere sık sık resmi görevlilerin hazırladığı layihalara konu oldular. Bu layihalarda genel olarak bölgenin sosyal, kültürel, iktisadi, içtimai ve dini yapısının tasvir edilmesinin yanı sıra, esasen bölgenin merkezi yönetime entegrasyonu çerçevesinde "ahâli-i gayr-i mutîa [itaatsiz ahali]" olarak tabir edilen yerleşik ve yarı-göçebe aşiretlerin "temdîni" [medenileştirilmesi], "izâle-i vahşet" [vahşiliğin/ilkelliğin ortadan kaldırılması] ve "tashîh-i itikâd" [itikâdın/inancın düzeltilmesi] olarak formüle edilen çözümler sunulmaktadır.

Asker ve sivil idarecilerden oluşan layiha sahipleri raporlarını bazen resmi görevleri gereği bölgede yaptıkları kişisel gezi ve incelemelere, bazen de civar kaza ve vilayetlerde "Dersim eşkıyasının" saldırılarından mağdur olduklarını iddia eden kişilerden elde ettikleri bilgilere dayandırmaktaydılar. Bu nedenle layihaların birçoğunun bölgeye dair objektif bir bakış açısı ortaya koydukları söylenemez. Çoğu zaman yerel eşrafın yerel otoriteleri kendi rakipleri olan diğer aşiretler aleyhine harekete geçirmek yönünde rüşvet ve uydurma haberlerle teşvik ettikleri ve bölgeye gönderilen idarecilerin kimi aşiretlerce manipüle edildikleri raporlarca kaydedilmektedir. Ancak bunlar arasında Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey örneğinde görüleceği üzere bölgeyi daha tarafsız bir gözle anlamaya ve anlatmaya çalışan layihaların yanı sıra, Mikdâd Midhat Bedirhan gibi Dersim aşiretlerini oryantalist bir bakış açısı ile değerlendiren lâyilar da bulunmaktadır.[12]

Cumhuriyet döneminde çeşitli resmi görevlilerce hazırlanan raporlarla Osmanlı layihaları karşılaştırıldığında kullanılan dil, tanımlamalar ve çözüm önerileri bakımından çarpıcı benzerliklerin bulunduğu dikkatli okurun gözünden kaçmayacaktır. Bu bakımdan 1848 yılında temeli atılan ve 1938 yılında nihayet verilen "Cebel-i Dersim Islahatı [Dersim Dağı Islahatı]"

11 *A.g.e.*, 106.

12 Erzincan Mutasarrıfı Şefik, "Dersim Kıt'asının Ahvâl-i Umûmiye ve Esbâb-ı Islâhiyesi," 41–50; DH. İD, 3/81, 10 Ra. 1331 [Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası].

sürecindeki operasyonel ve zihinsel süreklilik bu layiha literatürü ile birlikte daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Öyle görünüyor ki Cumhuriyet eliti Dersim siyasetini belirleme noktasında Osmanlı dönemindeki seleflerinin fikirlerini kapsayan layiha külliyatından istifade etmiş, bu dönemde ortaya konulan ve "üslûb-ı hekimâne" olarak da tarif edilen çözüm önerilerini Cumhuriyet döneminde kapsamlı bir şekilde uygulama fırsatı bulmuşlardır.[13]

Bu çalışmanın gerisinde yatan en önemli amaçlardan birisi araştırmalarda sıklıkla atıfta bulunulan, ancak pek de kullanılmayan bu layiha literatürünü okurların ve araştırmacıların kullanımına sunmak ve bu vesile ile "Dersim meselesi"nin daha derinlikli bir tarihsel perspektifle ele alınmasını sağlamaktır.

Diğer taraftan Dersim'e dair genellemelerden kaynaklanan birçok yanlışın varlığı, bu layihalar yakından incelendiğinde daha açık bir şekilde görülecektir. Layihalarda aşiretler, özcü ve genellemeci yaklaşımlarla malul birtakım çalışmaların aksine çok katmanlı ve esnek toplumsal yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşiretlerin merkezi devletle olan ilişkileri zaman ve mekâna bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Devlet ile aşiretler arasındaki ilişkiler mutlak çatışma veya uzlaşma ikilemi ile açıklanamayacak kadar girifttir. Özcülükle malul bu tür yaklaşımlar aşiretler gibi kompleks yapılara ait gerçekleri anlamamız noktasında yetersiz kalmaktadırlar.[14]

Osmanlı bürokrasisi layihalarda da görüleceği üzere Dersim'de yerleşik toplumsal grupları etnik, dinsel ve kültürel parametreler gibi birçok eksende değerlendirmekte ve buna mukabil çok katmanlı ve zamana yayılan esnek bir siyaset takip edebilmekteydi. Öte yandan aşiretler sanıldığının aksine merkeziyetçi siyasetin mutlak mağdurları olmalarından ziyade çıkarları gereği merkezi otoriteyi rakipleri olan diğer aşiretlere karşı harekete geçirme[15] veya bölgesel güçlerini pekiştirme noktalarında rasyonel tercihler yapa-

13 Her iki dönemde de Dersim meselesinin tıbbi analojiler çerçevesinde açıklanması dikkate değerdir. Bu tür analojiler Osmanlı layihalarında da yer yer karşımıza çıkmaktadır.

14 Philip S. Khoury ve Joseph Kostiner, ed., *Tribes and State Formation in the Middle East.* (Berkeley: University of California Press, 1991), 7.

15 Dersim mutasarrıf ve kumandanı Ali Şefik Paşa 1891 yılında Koçuşağı Aşireti ile Karaballı Aşireti arasındaki uzun müdetten beridir süregelen husumetten istifade ederek, Karaballı Aşireti güçlerini Koçuşağı'na karşı kullanmış, bu esnada Karaballılarca birçok köy basılmış, eşya ve hayvanlar yağmanlanmıştı, İ. DH, 1467/1, 3 C. 1326 [Musa Celâl Bey'in Layihası].

rak merkezi politikaları aşağıdan belirleme kabiliyetine sahip aktörler olarak karşımıza çıkar. Martin Van Bruinessen, Janet Klein ve Reşat Kasaba gibi akademisyenlerin belirttiği üzere aşiretler bölgesel hegemonik bir güç olma noktasında rakipleri olan diğer aşiretlere karşı bazen devlet otoritesi gibi dış desteklere ihtiyaç duyabilmekte ve bu tür bir desteği yeri geldiğinde rakiplerine karşı kullanabilmekteydiler.[16] Aşiretlerin bazıları devlet için –Kuzican bölgesinde yerleşik Çarekan Aşireti örneğinde görüleceği üzere– merkeziyetçi reformların uygulanması noktasında yardımlarına ihtiyaç duyulan potansiyel müttefik konumundaydılar.[17] 19. yüzyılda Çarekan Aşireti'nin ileri gelenleri dönem dönem sürgün ve askeri seferlere maruz kalmalarına rağmen devletin koruma ve kollaması sayesinde Kuzican bölgesinde hâkimiyetlerini pekiştirip, varlıklarını sürdürebildiler. Ferik Fazıl Paşa, İstanbul'a Çarekan Aşireti lideri Şah Hüseyin'e "mîrmîrânlık" rütbesi tevcih edilmesini önerirken, bir taraftan mutasarrıfın onun vasıtasıyla "Ekrâd'ın ahvâl ve mizâcına [Kürtlerin karakter ve mizaçlarına] ... kesb-i vukûf [vakıf olacağını]" edebileceğini, diğer taraftan ise yerel halk üzerinde isteklerini kolayca gerçekleştirebileceğini hesaplıyordu.[18] Böylece karşılıklı çıkar ve işbirliğine dayanan ilişkilerle hem devlet öngördüğü reformları uygulamak ve bu yolla aşiretleri yerleşik hayata geçirmek, hem de müttefik olarak bellenen aşiret reisleri bölgelerinde güçlerini ve saygınlıklarını artırmak fırsatını buluyorlardı.[19]

"Dersim Islahatı" daha ziyade Tanzimat reformları olarak bilinen modern merkeziyetçi reformların farklı bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda Balkanlar'da toprak ve buna bağlı gelir kayıpları yaşadığı bir dönemde, o zamana değin imparatorluk sınırları içinde fiilen görünen ancak gerçekte ulaşamadığı ve kontrol edemediği Anadolu, Arap ve Kuzey Afrika vilayetlerinin sınır bölgelerinde yaşayan göçebe nüfus gruplarını denetim altına alan ve buraların gelirlerinin merkezi hazineye aktarıldığı bir merkeziyetçi siyaset izleyecekti.

16 Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, çev. Banu Yalkut (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003); Janet Klein, *The Margins of Empire Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone* (Stanford, California: Stanford University Press, 2011); Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler Göçmenler ve Sığınmacılar*.

17 Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler Göçmenler ve Sığınmacılar*, 150.

18 İ. MMS. 68/3183, 19 Z. 1297. [Ferik Fazıl Paşa'nın Layihası].

19 Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler Göçmenler ve Sığınmacılar*, 150.

III. Selim (1789–1807) ile başlayan ve ancak II. Mahmud'ın saltanatı döneminde (1808–1839) yürürlüğe konulan bu yeni siyaset çerçevesinde bir yandan uzun bir müdetten beri yerel iktidarları ellerinde bulunduran ayanlar ve mirler peyderpey tasfiye edilirken, diğer yandan onların yerine devletin resmi eğitim kurumlarında yetişmiş bürokratlar atanacaktı. Merkeziyetçi reformlar çerçevesinde uzun vadede devletin "sınır"[20] bölgeleri üzerindeki kontrolünü pekiştirmek üzere yollar, okullar ve telgraf hatları gibi kapsamlı altyapı yatırımları da devreye sokuldu. Arazi ve nüfus tahriri gibi merkezi kayıt sistemi ile birlikte bu bölgelerdeki gelirlerin ve insan kaynağının tespiti çalışmalarına hız verildi. İmparatorluk sathında Arazi Kanununâmesi (1858) ve Vilâyet Nizâmnâmesi (1864) gibi yasal düzenlemelerle devletin bir taraftan taşra üzerindeki yasal denetimi artırılırken diğer taraftan yerel güç odaklarının etki alanları sınırlandırılmaya ve bununla birlikte başında padişahın olduğu devletin, tek meşru güç olduğu imparatorluk tebaasına telkin edilmek isteniyordu.

Osmanlılar erken modern dönemden itibaren mobilize halde bulunan, bazen sınırları aşarak devletler arasında problemler yaratan ve köyleri yağma ve talana girişen göçebeleri yerleşik topluma karşı bir tehdit olarak görüyorlardı. Bu tür göçebe topluluklar kendilerine ait sabit bir yerleri olmadığı için de düzenli olarak vergilendirilemiyorlardı. Ayrıca kendi iç örgütlenmeleri çerçevesinde aşiret liderinin tek otorite olarak kabul edilmesi onları padişaha itaatten uzak tutabiliyordu. Dolayısıyla göçebelere ait insan gücünü kontrol altına almanın tek yolu onları iskâna mecbur kılmaktan geçmekteydi. Bu maksatla erken dönemlerden itibaren göçebeler Osmanlı Devleti'nce zaman zaman zorunlu iskâna tabi tutuldular.[21]

20 Biz burada "sınır" kavramını klasik anlamının dışında imparatorluk sınırları içinde olup da ulaşılması güç olan bölgeler için kullanmaktayız. Dersim'de bu özelliği ihtiva etmesi bakımından kategorik olarak bu gruba dahil edilebilir. Sınır kavramı hakkında daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Sabri Ateş, "Empires at the margin: Towards a history of the Ottoman-Iranian borderland and the borderland peoples, (1843–1881)" (Doktora tezi, New York University, 2006).

21 Göçebeleri yerleşik düzene geçirmenin ve bu yolla vergiye tabi tutmanın onların yarattığı sorunları ortadan kaldıracağına inanan Osmanlılar bu politikanın ilk örneklerini Kanuni Sultan Süleyman [1520-1566] zamanında uygulamaya koymuşlardı. Bu dönemde Kayseri ve Çankırı bölgesindeki göçebeler yerleşik düzene geçirilip, vergiye tabi tutuldular. Deftere köylü olarak kaydedilmesi ve reayanın ödediği vergilerle muhatap olması onların artık göçebeliğe geri dönemeyeceği anlamına geliyordu. Bkz., Rudi Paul Lidner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, Ankara 2000.

19. yüzyılda modern merkeziyetçi reformlar kapsamında devlet otoritesine mesafeli duran ve kendilerine göre hiyerarşileri ve bağlılıkları olan göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi çabalarına hız verildi. Böylece imparatorluk nüfusunun önemli bir yekûnunu oluşturan ve büyük oranda devletin denetimi dışında bulunan aşiretlerden vergi toplanması ve insan gücünden istifade edilmesi düşünülüyordu. Tanzimat reformları bağlamında aşiretlere karşı alınacak tedbirler arasında:

a) Onların dağınık halde yaşadıkları köylerden ve mezralardan alınarak ulaşılabilir ve kontrol edilebilir yerleşim alanlarına yerleştirilmeleri ve bu yolla aşiret üyeleri arasındaki dayanışmanın önüne geçilmesi;
b) Aşiret çocuklarının açılacak okullarda eğitilerek, gelecek nesiller arasında Osmanlılık olarak formüle edilecek olan padişaha bağlılık duygusunun yerleştirilmesi ve "tashîh-i itikâd" ettirilerek II. Abdülhamid döneminde gündeme gelecek olan padişahın evrensel halifelik eksenindeki meşruiyeti ile çelişen Kızılbaşlık gibi inançların tasfiye edilmesi;
c) Aşiret üyelerinin yol ve inşaat projelerinde çalıştırılmak suretiyle talan ve yağmadan alıkonulması ve böylece aşiret liderlerine bağlılık temelinde gelişen patronaj ilişkilerinin bir baba figürü olarak lanse edilen Osmanlı padişahına sadakatle ikamesi;
d) Arazi tahriri, nüfus sayımları ve asker alımı gibi pratiklerle devlet ile tebaası arasında Eugene Rogan'ın "bireyleştirme" (*individuation*) olarak tanımladığı aşiret ve cemaat gibi kolektif aidiyetlerin yerine devlete bağlılık temelinde şekillenen modern aidiyet ve duyguların yerleştirilmesi gibi bir dizi tedbir sıralanmaktaydı.[22]

Bu kapsamda 1826 yılında Anadolu ayanlarının büyük bir kısmına boyun eğdirilmiş ve bunu müteakip Mustafa Reşid Paşa'nın organize ettiği seferlerle yüzyılın ortasına kadar Ravanduz Mîri Mîr Muhammed Bey (1834)

22 Eugene L. Rogan, *Frontiers of the state in the late Ottoman Empire: Transjordan, 1850-1921* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1999), 13.

ve Botan Mîri Bedirhan Bey'in (1847) hâkimiyetlerine son verilerek Kürt coğrafyasında devlet otoritesi tesis edilmiş bulunmaktaydı.[23] Böylece beyler ve mîrlerin tasarrufları altında bulunan topraklar ve gelirleri merkezi hazineye aktarılmış olacaktı. Bundan başka 1835'te Libya üzerine düzenlenen bir seferle merkeziyetçi siyasa Kuzey Afrika topraklarına taşındı. Hicaz bölgesinde ise devlet bölgenin kutsiyeti itibarıyla askeri tedbirler dışında yerel emirlerle işbirliği yoluyla bölgede denetimi sağlama yoluna gidecekti.[24]

Devlet kimi bölgelerde doğrudan müdahale kimilerinde ise ikna metotlarının kullanılması yoluyla aşiretleri iskân etmek üzere zamana ve mekâna bağlı esnek bir siyaset takip etmekteydi. Her iki şekilde de amaçlanan, aşiretlerin idari sistemin tepesinde bulunan sultana ve yerelde onun asker-sivil temsilcilerine itaat etmelerini sağlamak ve bu yolla merkezi denetimi tesis etmekti.

İmparatorluğun merkeziyetçi iskân siyasetine aşiretlerin bir kısmı diğerlerine nazaran direnç gösterebilmekte ve dolayısıyla uygulanması düşünülen reformlar zaman alabilmekteydi. Kimi bölgelerde aşiretler merkeziyetçi reformlara hızlı bir şekilde adapte olurken kimi yerlerde ise reformların kendi iktidar alanlarını sınırlayacağını düşünerek bunlara direnç gösterebilmekteydiler. Bu tür bölgelerde devlet askeri seferleri takiben iskân siyasetini zamana yaymak gibi tedrici bir hâkimiyet kurma yoluna tevessül edecekti. Örneğin Orta Anadolu gibi bölgelerde yaşayan ve hiyerarşik yapıları kuvvetli olan Yeniil ve Afşar aşiretleri liderleri ikna edilerek, aşiretleri pek bir güçlük karşılaşılmadan iskân edilirken, Çukurova, Kozan, Cebel-i Lübnan ve Dersim bölgelerinde çetin coğrafî koşullar ve aşiretlerin dağınık iskân alanları bu aşiretlerin askeri güç kullanılarak iskânını gündeme getirecekti.[25]

Göçebe toplulukların iskânı sırasında ilk dönemlerde gündeme gelecek olan zor kullanımı, ileriki aşamalarda yerelde resmi kurumların oluşturulması sonucu yerini yerli halkın uzun vadede asimilasyonunu hedefleyecek olan bir "Osmanlı kolonizasyon" modeline bırakacaktı. Bu kapsamda

23 Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, 270.
24 Rogan, *Frontiers of the state in the late Ottoman Empire*, 9–11.
25 Yonca Köksal, "Coercion and Mediation: Centralization and Sedentarization of Tribes in the Ottoman Empire," *Middle Eastern Studies* 42, no. 3 (2006): 469–491.

devlet, tebaasının kalplerini ve zihinlerini fethetmek üzere aşiretler arasında Hanefi İslam öğretisini yaymak için gezici vaizler ve imamlar görevlendirecek, okullar açarak Osmanlılık adı altında padişaha sadık yeni bir tebaa vücuda getirmek isteyecekti.

Bu bakımdan Dersim bölgesi yerleşik ve yarı-göçebe aşiretleri barındırması itibarıyla Tanzimat'ın merkeziyetçi politikalarının önemli muhataplardan biri konumundaydı. Aşiret hiyerarşisinin en tepesinde aşiret ağaları ve seyyidler gibi aşiretlerin dünyevi ve ruhani işlerini yürüten kimseler bulunuyordu. Özellikle seyyidler aşiretler arası çatışmalarda arabulubucu rolü oynamakta, aşiret içi ve aşiretler arası çatışmalarda ağalarla birlikte nihai karar mercii konumundaydılar. Böylece çoğu zaman aşiretler arası ihtilaflı konular devletin kaza merkezlerinde bulunan resmi kurumlarına gidilmeden halledilebilmekteydi. Aşiretlerin bu hiyerarşik ve alternatif örgütlenmeleri ise Tanzimat reformlarının getirmek istediği üniform idari ve hukuki sisteme tezat oluşturmaktaydı ve bu durum merkezi devlet ile aşiretleri uzun vadede karşı karşıya getirecek sebeplerden birisiydi.

Tanzimat'ın hedefleri arasında Dersim'in içine "kapanık" ve otarşik yapısına son verilerek civar merkezlerle ilişkiye geçirilmesi yoluyla merkeze entegre edilmesi de bulunuyordu. Bu yönde ilk adımlar Tanzimat'ın ilanını müteakip Dersim'in Hozat merkez olmak üzere ayrı bir idari yapıya kavuşturulması ve askeri gücün kullanılması vasıtasıyla kaza merkezlerinde devlet otoritesini temsil eden kışla, okul, cami ve kaymakamlık gibi sivil ve askeri kurumların inşa edilmesi ve bölgede asker ve vergi mükelleflerinin tespiti amacıyla yapılacak nüfus sayımları ile atılacaktı. Ancak bu tedbirlerin birçoğu ilk zamanlarda aşiretlerin en azından bir kısmının kontrolü ve insan gücünün kullanılması noktasında istenilen sonucu vermeyecekti.

Resmi yazışmalarda "Cebel-i Dersim Islahatı"[26] olarak da adlandırılan ıslahat II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde iç ve dış dinamiklerin etkisi ile farklı bir boyut kazanacak, merkezi yönetimin bölgede tesis edilmesinin ötesinde Osmanlının var oluş mücadelesinin tezahür ettiği

26 28 Temmuz 1873 tarihine ait Erzurum Vilayeti'ne gönderilen gizli ibareli bir yazışmada Dersim için "Cebel-i mezkûrun ehemmiyet-i mevki'iyesi" ibaresi kullanılmaktadır. A. MKT. MHM, 459/86, 2 C. 1290.

coğrafyalardan birisini teşkil edecekti. Abdülhamid gibi merkeziyetçi hassasiyeti bulunan bir yönetici için aşiretler gibi davranışları öngörülemez nüfus gruplarının varlıkları ve otoriteye itaat etmeyen yapıları önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. Aşiretler arasında egemen olan göçebe hayat tarzı Abdülhamid'in vergi, nüfus sayımı ve askerlik gibi merkeziyetçi devlet siyasasına uymamakta, dolayısıyla İslamdan temelini alan Osmanlılık kimliği ile çelişmekteydi. Bunlara bir de 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Ermeni ulus inşa süreci, Şii ve Protestan misyoner faaliyetleri eklendiğinde durum daha vahim bir hal almaktaydı.

Aşiretlerin Abdülhamid'in bölgesel siyasetini akamete uğratma potansiyelleri merkezi yönetimi rahatsız eden diğer bir faktördü. Özellikle Vilâyet-i Sitte'de gündeme gelecek olan reformlar esnasında bu tür başına buyruk unsurların denetlenemeyen hareketlerinin düvel-i muazzamanın [büyük devletler] bölgeye müdahalesine kapı açacağı düşünülüyor ve bu gruplardan, en azından Kürt aşiretlerinden İslam birliği ekseninde bir taraftan imparatorluğun birliğine potansiyel tehdit oluşturan gruplara ve dış tehditlere karşı mobilize edilmeleri düşünülürken, diğer taraftan Hamidiye Alayları örneğinde görüldüğü üzere bu tür uygulamalarla hem Kürt aşiretlerin iskânı ve hem de devletçe kontrol edilmeleri hesaplanıyordu.[27]

Hamidiye Alayları örneğinde görüleceği gibi bölge aşiretlerinin merkeziyetçi siyasete dahil edilmeleri süreci aşiretlerin dini aidiyetlerine bağlı olarak da şekillenebilmekteydi. 1891 yılında Hamidiye Alayları'nın kurulması esnasında Kürt aşiretlerinin birçoğu oluşturulan Aşiret Alayları'na dahil edilirken kimi Dersim aşiretlerinin başvuruları ise devlet katında aynı iştiyakle karşılanmıyordu.[28] Bunun temelinde Abdülhamid idaresinin Dersim aşiretlerini inançsal bir diskriminasyona tabi tutmasının yanı sıra bu aşiretlerin bir kısmının güvenilmez görülmeleri ve aynı zamanda merkeziyetçi politikaların hedefinde olmaları bulunuyordu. Abdülhamid dönemine ait resmi yazışma-

27 Janet Klein, "State, Tribe, Dynasty and the Contest Over Diyarbekir at the Turn of the 20th Century," *Social Relations in the Ottoman Diyarbekir, 1870-1915* içinde, ed. Joost Jongerde ve Jelle Verheij (Leiden ; Boston: Brill, 2012).

28 11 Ağustos 1896 tarihli bir arızada Dersim'de aralarında Alişer Ağazâde, Kankozâde, Reşozâde, Diyabzâde ve Seyyid İbrahim Ağa'nın da bulunduğu on aşiret ileri geleninin Hamidiye Alayları'na kabulleri için defalarca başvurdukları ancak bu başvurularının kabul edilmediği görülmektedir. Y. PRK. AZJ, 33/70, 27 R. 1314.

larda Dersim aşiretlerinin bir kısmının Ermenilerle ve hatta Ruslarla[29] olan yakın ilişkileri bu grupları merkezi idare nezdinde güvenilmez kılıyordu.[30] Dolayısıyla büyük oranda güvenilmez addedilen bölge aşiretlerinin – özellikle kuzey ve doğu bölgelerinde meskûn olanlar – "tedîb" ve "tenkili" devletin bölgesel bekası açısından elzem görülüyordu. Bu kapsamda bazı Dersim aşiretlerinin Hamidiye Alayları'na alınmaları şöyle dursun, aksine onların meskûn olduğu coğrafyada asayişin tesisi ve aşiretlerin iskânı noktasında Hamidiye Alayları'nın gönderilerek hem bu alayların tecrübe kazanmaları, hem de bu yolla Dersim aşiretlerinin "tedîbi" düşünülmekteydi.[31]

Osmanlı yönetici seçkinlerinin Dersim'e dair görüşlerini yansıtan layihalarda asker-sivil bürokratlar bölgede devletin kalıcılığının askeri seferlerden ziyade daha kapsamlı ve kuşatıcı bir siyaset çerçevesinde ele alınması gerektiği noktasında hemfikirdirler. Layihalarda askeri seferlerin tek başına bir sonuç vermeyeceği, kalpleri ve zihinleri hedef alan kültürel ve dinsel asimilasyon politikalarına ihtiyaç olduğu açık bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu kapsamda layihaların çekirdeğini "tashîh-i itikâd" ve "tasfiye-i ezhân ve vicdân" olarak formüle edilen yöntemler oluşturmaktadır. Bunun için bölgede okullar ve camiler inşası, nüfuz sahibi aşiret liderlerinin başka yerlere sürülmeleri, dışarından getirilecek muhacirlerle nüfus mühendisliği yöntemlerinin dahi yürürlüğe konulması düşünülmektedir.

Yukarıda genel bir çerçevesini çizdiğimiz bu çalışma kapsamında Osmanlı Arşivinin çeşitli tasniflerinde bulunan ve erişebildiğimiz birtakım layihaları belirli bir kronolojik dizin içinde verdik. Bu yolla okurların ve araştırmacıların Osmanlı yönetici seçkinlerinin Dersim'e dair siyaset değişikliklerini izlemelerinin mümkün olacağını düşünüyoruz. Layihaların dilinin ve kullanılan terminolojinin okur tarafından olanca hali ile görülmesi için transkripsiyon metinlerini vermeyi uygun gördük. Çalışmanın birinci bölümünde Dersim layihalarının ortaya çıktıkları tarihsel bağlam bir özet

29 Klein, "State, Tribe, Dynasty and the Contest Over Diyarbekir at the Turn of the 20th Century," 151.
30 21 Haziran 1892 tarihli bir belgede Dersim aşiretlerinden bazılarının "Ermeni müfsidleri [fesatları] ile münasebeti olmak ihtimali"ne dikkat çekilmekteydi. DH. İD, 1279/100679, 25 Za.1309.
31 26 Kasım 1892 tarihli Serasker Rıza imzalı bir tezkirede "kimseyi incitmemek üzere Dersim'e Hamidiye Alayları'ndan birinin, bir batarya dağ topu ile lüzumuna göre asker ilave olunarak gönderilmesinden" ve Hamidiye Alayları'nın bu suretle tecrübe kazanacağından söz edilmektedir. Y. PRK. ASK, 90/63, 28 L.1310.

dahilinde verildi. Bu bölümde Osmanlı Arşivinin çeşitli tasniflerinde bulunan belgelerden hareketle layihaların hangi saiklerle hazırlanmış olduklarını ve "Cebel-i Dersim Islahatı"nı gündemleştiren siyasi, iktisadi ve sosyal bağlamı anlamaya ve anlatmaya çalıştık. Layiha metinlerinin transkripsiyonlarının yer aldığı ikinci bölümde, layihaların müstakbel araştırmacılar için kaynak vazifesi göreceğini de göz önünde bulundurarak, dillerini sadeleştirmedik. Zira sadeleştirme ile birlikte Osmanlı Türkçesinin kendisine özgü vurguları ortadan kalkacaktı.

Sonuç bölümünde özet olmakla birlikte, layihalarda serd edilen çözüm önerilerinin pratik yansımalarına dair bazı ipuçlarını vermeye çalıştık. Layihalarda ortaya konulan formüllerin bir kısmının uygulanması ile birlikte, önemli bir kısmının maddi imkânsızlıklar ve uluslararası konjonktür nedeni ile Osmanlı yönetici seçkinlerince uygulanmaya geçirilmediğini görmekteyiz.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında birçok kişinin destek ve yardımlarını gördük. Metnin okunması ve yazımı aşamasında çeşitli aşamalarda desteklerini gördüğümüz Bülent Bilmez'e, Erdal Gezik'e, Zozan Pehlivan'a ve Yaşar Tolga Cora'ya müteşekkiriz. Ayrıca kitabın elinize ulaşmasını sağlayan Çağatay Anadol şahsında Kitap Yayınevi çalışanlarına teşekkür ederiz. Bu çalışma biraz da onların eleştiri, teşvik ve katkılarıyla elinizdeki nihai halini aldı. Dolayısıyla, bu noktadan sonra her türlü hata ve bundan kaynaklanacak eleştiriler biz yazarlarına aittir.

Bu çalışmada derlenen layihalar Dersim'e dair Osmanlı Arşivi'nde mevcut literatürün ancak ulaşabildiğimiz kısmını içermektedir. Müstakbel araştırmacıların bunlara yenilerini ekleyeceklerinden şüphe yoktur. Yurtiçi ve yurtdışı arşivlerde yapılacak daha kapsamlı çalışmaların ışığında Dersim'e dair daha sağlıklı değerlendirmelerin yapılacağı izahtan varestedir.

İkinci Bölüm

TARİHSEL BAĞLAM

İdari Taksimat

Dersim [Tunceli] sınırlarını kapsayan bölge Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında Çemişgezek Sancağı[1] adı altında 1515 yılında *yurtluk-ocaklık* statüsü ile Osmanlı idari yapısına dahil edilmiş ve sancağın idaresi gösterdikleri yararlılıklardan ötürü Çemişgezek beylerine verilmişti.[2]

16. yüzyılda coğrafi şartlara ve toprakların Osmanlı idaresine katılma şekline bağlı olarak, kimi toprakların yönetimi bölgesel güç konumunda olan bazı nüfuzlu kişi ve ailelere hizmetlerinden ötürü *hükümet* veya *yurtluk-ocaklık* olarak verilebilmekteydi.[3] *Yurtluk-ocaklık* olarak adlandırılan sancakların idaresi babadan oğula geçmekle birlikte diğer sancaklarda olduğu gibi tahrir ve tımar sistemi uygulanmaktaydı. Bu çerçevede tımar ve zeamet sahiplerinden seferlere alaybeylerinin bayrakları altında katılmaları beklenmekteydi. Bir taraftan merkezden uzak bu tür bölgelere kendi iç işlerinde belirli bir muhtariyet verilirken, diğer taraftan dolaylı olarak tahrir ve tımar uygulamaları ile merkezi hâkimiyet sağlanmış oluyordu. Ancak, *yurtluk-ocaklık* sistemi ile idare edilen sancakların statüsü kalıcı olmamakla birlikte koşullara ve zamana bağlı olarak normal sancağa dönüştürülebilmekteydi.

Kanuni devrine kadar (1520–1566) Çemişgezek Sancağı'nın *yurtluk-ocaklık* statüsü devam ettirilmiş olmakla birlikte sancak beyi Pir Hüseyin Bey'in ölümü ve akabinde oğulları arasında çıkan iktidar kavgası sonrasında sancağın idaresi bir süreliğine merkezden atanan Dulkadiroğlu Ali Bey'e verildi.[4]

1 16. yüzyılda Çemişgezek Sancağı bugünkü Tunceli sınırlarının yanı sıra Erzincan ve Elazığ illerine dahil bir kısım bölgeleri de kapsamaktaydı.

2 Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete : 1550-1650 arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* (İstanbul: Bogaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978), 35.

3 Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında," *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan* içinde (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991), 271–272; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 1. Baskı. (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978), 35.

4 Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 37.

II. Selim döneminde (1566–1574) Çemişgezek Sancağı'nın *yurtluk-ocaklık* statüsünden çıkarılarak klasik sancak statüsüne dönüştürüldüğünü görüyoruz.[5] İdari düzenlemeler çerçevesinde zaman zaman Çemişgezek Sancağı'nın kimi bölgeleri Diyarbekir ve kimi bölgeleri ise –özellikle Erzurum'a yakın kuzey ve kuzeydoğu bölgeleri– Erzurum eyaletlerine bağlanmışlardır.[6] 1565 tarihli bir *Adâletnâme*'de yer alan bir listede Çemişgezek Sancağı'nın Erzurum Eyaleti dahilinde olduğu görülmektedir.[7] 1578–1588 tarihli bir idari taksimat defterinde ise Erzurum Eyaleti'ne bağlı görünen Çemişgezek Sancağı'nın bazı bölgeleri sonradan Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanmıştır.[8] Nitekim 1690/91 tarihli Çarsancak cizye defterine göre Diyarbekir Eyaleti idari yapısına dahil görünen bölge Pertek, Mazgirt, Çemişgezek ve Sağman kazalarıyla sınırlıdır.[9] Sancağın kuzeyinde yer alan Kuzican bölgesi ise aynı dönemde Erzurum Eyaleti dahilinde bulunmaktaydı.[10] 1733 yılında Diyarbekir valisine gönderilen bir fermanda bölgenin Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı olduğu anlaşılmaktadır.[11]

1839 yılından itibaren yürürlüğe konulan Tanzimat reformları ile birlikte Osmanlı idaresi varlığını imparatorluk sathında tesis etme yoluna gitmiştir. Tanzimat olarak adlandırılan modern merkeziyetçi reformlar çerçevesinde 1845 yılında Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olan Maden-i Hümâyûn ve Harput sancakları buradan ayrılarak Harput Vilayeti altında yeni bir vilayet oluşturuldu. Bu sırada Dersim bölgesi ilk önce 1846 yılında kurulan Harput Eyaleti'ne bağlanmış, ancak daha sonra Dersim ıslahatı çerçevesinde 1847/1848 yılında merkezi Hozat olmak üzere sancak statüsü ile Erzurum'a ve ardından kazaya dönüştürülerek Erzincan Sancağı'na dahil edilmiştir.[12] Aynı yıl Dersim, Hakkâri ve Koçgiri'yi kapsayan geniş bir coğrafyada nüfus tespiti amacıyla sayımlara başlanmıştır.[13]

5 *A.g.e.*, 36.
6 *A.g.e.*, 38.
7 Kunt, *Sancaktan Eyalete*, 36.
8 *A.g.e.*, 38.
9 KK, d. 3811, h. 1102.
10 Evliya Çelebi, *Seyahatname ed., Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1. Kitap* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 84.
11 C. DH, 16/543, Evâsıt-ı Rebiyülahir 1146.
12 1907/1908 tarihli Mamûretülaziz Sâlnâmesi, 242.
13 İ. MSM, 51/1320, 15 S.1264

Tanzimat reformları kapsamında aşiretler ve yerel beylerin Dersim'deki hâkimiyetini kırmak üzere birtakım idari düzenlemeler yapılmış ve bu dönemde Hozat, Mazgirt ve Kızılkilise gibi kaza merkezlerinde kışlalar tesis edilerek bölgeye mahalli beyler dışında yöneticiler atanmıştır. Aşiretleri hedef alan askeri seferlere rağmen uzunca bir müddet aşiret beyleri üzerinde merkezi devlet otoritesi tam anlamıyla tesis edilememiştir. Reformlar kapsamında 1881 yılında vilayet statüsü altında yeniden yapılandırılan Dersim, 1888 yılında tekrar sancağa döndürülmüş ve Mamûretülaziz Vilayeti'ne bağlanmıştır.[14]

Toplumsal Yapı

Bölge nüfusunun büyük bir kesimi yerleşik ve yarı göçebe nüfus gruplarından oluşmaktaydı.[15] 18. yüzyıldan beri bölgede varlığı tespit edilen Şeyhhasanlı ve Disimlü aşiret konfederasyonları ile birlikte bunların çatısı altında toplanmış irili-ufaklı birçok aşiret grubu bulunmaktaydı. Osmanlı kayıtlarında ilk dönemlerde bu konfederasyonların Malatya-Gerger[16] bölgesinden gelerek Çemişgezek-Kiğı arasındaki bölgeye yerleştikleri ifade edilmektedir.[17] Bölgede yerleşik olan Ermeni nüfusunun bir kısmı ise kaza merkezleri dışında Derova, Hakis, Dujig, Çukur ve Torud'a uzanan bir bölgede Mirakyan Aşireti çatısı altında toplanmış bulunuyordu.[18]

Hayvancılık, zirâât, ticaret ve dokumacılık aşiretlerin geçim kaynaklarının başlıcalarıydı. Kışları köylerinde konaklayan aşiretler bahar aylarından itibaren havaların ısınması ile birlikte yüksek kesimlerde bulunan yaylara çıkmakta ve sonbaharın ilk aylarında değin sürüleri ile buralarda yaşamak-

14 1907/1908 tarihli Mamûretülaziz Sâlnâmesi, 92-93, 242.

15 1895 tarihli Mamûretülaziz Vilayet Sâlnâmesi'ne göre Dersim Sancağı'nda 49.208 Müslüman, 189 Rum, 13.230 Ermeni, 277 Protestan ve 1 de Yahudi olmak üzere toplamda 62.906 nüfus bulunuyordu.

16 Dersim eski mutasarrıflarından Musa Celâl Bey "Şeyh Hasanlı ve Dersimanlı aşiretlerinin kendi rivayetlerine göre bir-iki asır evvel Malatya'da meydana gelen büyük bir deprem sonrasında mezhebi bağlılıklarından dolayı [Dersim'e] geçici misafir olarak gelip yerleştiklerini" aktarmaktadır. İ. DH, 1467/1. 3 C. 1326 [Musa Celâl Bey'in Layihası].

17 MAD, 08458; C. DH, 76/3766, 29 Z. 1255.

18 Mirakyan Aşireti için bkz. Raymond H. Kévorkian ve Paul B. Paboudjian, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012); Antranik, *Dersim Seyahatname*, çev. Payline Tomasyan (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012).

taydılar.[19] Küçükbaş hayvancılığın yaygın olması kilim dokumacılığına dayalı ticareti bazı aşiretler için önemli bir geçim kaynağı yapmaktaydı. Örneğin Dersim aşiretlerinden Şavaklılar ve Mirakyanlar bölgede dokumacılıklarıyla tanınmaktaydılar.[20] Pilvenk Aşireti ise vilayet merkezine yakınlığından dolayı Mamûretülaziz'e odun ve kömür satmakta ve ayrıca tütün ziraatı yapmaktaydı.[21] Koç ve Şam Uşağı, Kureyşan ve Haydaran gibi bazı aşiretler ise civar kaza ve kasabalara yaptıkları talan ve yağma ile geçimlerini sağlamaktaydılar. Dersim'in daha düzlük olan Mazgird, Çarsancak ve Çemişgezek gibi kazalarında yerel beylerin topraklarında rençberlikle geçinmekte olan büyük oranda Ermeni rençber nüfusu ile kaza merkezlerinde de ticaret ve zenaatle geçinen bir Müslüman ve Ermeni tüccar nüfusu bulunuyordu.[22]

Dersim bölgesinde yaşayan aşiretler coğrafî koşullar nedeniyle uzunca bir müddet Osmanlı idaresinin asker ve vergi alımı, arazi ve nüfus tahriri gibi merkeziyetçi politikalarına kısmen direnebilmişti. Gerek Tanzimat öncesi ve gerekse sonrasında bölgeye yapılan askeri seferlerin hiçbirisi istenilen hedefe yani "hâl-i sükûn"[23] olarak tarif edilen asayişin tesis edilmesi amacına ulaşamamıştı. Merkezi hükümet bölgede asayişi temin etmek adına çareyi bölgede kargaşaya neden olduğuna kanaat getirdiği aşiret liderlerini aileleriyle beraber Vidin gibi imparatorluğun uzak bölgelerine sürmekte veya fiziken imha etmekte bulmuştu.[24] Ancak bu tür palyatif çözümler kimi

19 Y. A. RES, 60/27, 10 Ra. 1310 [Miralay Hüseyin Hüsnü, Mirliva Yusuf Paşa ve Ahmed Cevdet'in Layihası].

20 *Numûne-i Muharrerat*, Mülga Dersim Vilayeti Mektubçusu Hayri, (Dersaadet, 1316) s. 125;Vital Cuinet Dersim Sancağı'nın ticaret kalemleri arasında kilimciliği de saymaktadır. Bkz. Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie, Géographie Administrative : statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure. C. 2,* (E. Leroux (Paris), 1891), 391; Antranik, *Dersim Seyahatname*, çev. Payline Tomasyan (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012),134.

21 İ. DH, 1467/1, 3 C. 1326. [Bkz. Ek 1].

22 NFSd. 2659.

23 DH. İD, 3/81, 20 R. 1331 [Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası]

24 8 Ağustos 1798 tarihli bir belgede Disimlü ve Şeyhhasanlı aşiretleri üzerine yapılan bir seferde otuzyedi aşiret ileri geleninin başının vurularak İstanbul'a gönderildiğinden söz edilmektedir. HAT, 82/3403, 25 S. 1213; Yine bir başka belgede Keban Madeni emini Yusuf Ağa'nın komutasında yapılan bir askeri seferde Dujik ve Şahhasanlı [Şeyhhasanlı] birçok kişinin öldürüldüğü ve altmış kişinin kesik başlarının Dersaadet'e gönderildiği yazılmaktadır. C. DH, 74/3655; 1807 tarihli bir başka belgede ise Erzurum Valisi Yusuf Paşa'nın Şeyhhasanlı ve Disimlü Ekradı üzerine gönderdiği birliklerin aşiretleri mağlup ettiği ve öldürülenlerden on sekizinin kesik başlarının saraydaki ibret taşının üzerine konulması için gönderildiğinden bahsedilmektedir. HAT, 80/3343, 29 Z. 1221.

zaman aşiret üyelerinin sürgün yerlerinden kaçarak yerleşim bölgelerine dönmeleri ile sonuçsuz kalabilmekteydi.[25] Bu gibi durumlarda ise hükümet aşiret ileri gelenlerine nahiye müdürlüğü gibi resmi görevler tevdî' ve bazen taltif ederek onları kontrol altında tutma yoluna gidiyordu.

19. yüzyılın sonlarına doğru alınan tüm idari ve askeri tedbirlere rağmen bölgede devlet otoritesi hâlâ belirli kaza merkezlerinin ötesine geçememişti.[26] Dersim'in kuzey ve doğu bölgelerini oluşturan Ovacık, Kızılkilise ve Mazgirt,[27] gibi kaza sınırları dahilinde yaşayan halkın bir bölümünün resmi yazışmalarda sivil ve askeri görevlilere mesafeli durduğu belirtilmektedir. Resmi yazışmalarda bu bölgelerde yaşayan halkın senede bir iki defa vergi ve asker alımı için giden tahsildar ve jandarmaya "bir nazar-ı vahşet ve nefretle" baktığı da kaydedilmektedir.[28]

II. Abdülhamid Dönemi

Bölgede karmaşaya neden olan aşiretlerin "tedîbini" amaçlayan askeri seferlerin istenilen sonucu vermemesi, II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde (1876-1909) reform politikaları adı altında daha kapsamlı yeni bir siyasi planın devreye sokulmasına neden olacaktı. Bu dönemde bir taraftan bölgenin iktisadi ve içtimai olarak kalkındırılması amaçlanırken, diğer taraftan da "tashîh-i itikâd" ve aşiretlerin zorunlu iskânı yoluyla bölge

25 Erzincan, Tercan, Kelkit ve Kuzican civarında olmak üzere Dersim'in kuzey ve batısında yağma ve talan faaliyetlerinde bulunan ve 1848/1849 yılında ordu bölgede harekâtta iken yakalanan yirmi sekiz aşiret lideri aileleri ile birlikte müebbet olarak Vidin'e sürülmüşlerdi. Ancak bu kimseler bir müddet sonra sürgün oldukları Vidin'den bir yolunu bulup kaçmayı başarmışlardı. Sürgün siyasetinin işe yaramamasından dolayı bu defa da bu aşiret ağalarının Dersaadet'e getirilerek küreğe konulması istenmişti. Mirliva Osman Paşa'nın yanına verilen bir bölük süvari, elli atlı, iki kıt'a dağ topu ve altı bölük şeşhanecinin katıldıkları harekâtta Abbasan, Kalan ve Bal Uşağı aşiretinden 25 kişi ve aşiret ağaları yakalanmış ve müebbeten küreğe konulmak üzere Dersaadet'e gönderilmişti. Müebbeden kürek cezasına konulmak ağır geleceğinden daha sonra suçları göz önünde bulundurularak cezaları 15 sene Tersane-i Amire'de küreğe konulmak şeklinde hafifletilmişti. Bu Vidin'e yapılan ilk sürgün olmayacaktı. Şah Hüseyin oğlu Ali, Suroğlu Timur ve Seyyid Kemal oğlu Seyyid Ali Vidin'e sürüleceklerdi. A. MKT. UM, 158/60-1, 10 N. 1270; A. MKT. NZD, 191/86, 29 Z. 1272; MVL, 283/8, 20 S. 1271.

26 1902 ve 1911 tarihlerinde İngiliz diplomatları W. J Anderson ve Molyneux Seel tarafından kaleme alınmış raporlarda bölgede hükümet otoritesinin kaymakamlık makamının bulunduğu kaza merkezlerinden öteye gitmediği belirtilmektedir. FO, 195/2375. Bu raporların varlığından bizi haberdar eden Zozan Pehlivan'a müteşekkiriz.

27 Özellikle Mazgirt'in doğu kesimleri.

28 DH. İD, 3/81, 20 R. 1331 [Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası].

halkının "temdînî" [medenileştirilmesi] ve asimilasyonu hedeflenecekti. İleriki bölümlerde de görüleceği üzere askeri harekâtın resmi makamlarca idari, iktisadi ve sosyal tedbirlerle eşzamanlı bir şekilde uygulanması ve böylece daha kalıcı ve etkili olacağı düşünülmekteydi.

"Dersim Islahatı" Osmanlı İmparatorluğu'nun içerde ve dışarda düvel-i muazzamaya karşı hayatta kalma mücadelesinin verildiği bir dönemde gündeme geliyordu. Başını İngiltere ve Fransa'nın çektiği devletlere karşı Osmanlı idarecileri varlıklarını devam ettirmenin yolunu Selim Deringil'in "ödünç alınmış kolonyalizm" olarak tarif ettiği Osmanlı tipi bir kolonyalizm[29] pratiğini hayata geçirmekte bulacaklardı. Bu kapsamda Anadolu ve Arap vilayetlerinde yerleşik olan ve "akvâm-ı vahşiye" [vahşi/ilkel kavimler] olarak tarif edilen göçebe nüfus grupları kolonyal politikaların hedefi haline gelecekti. Bu çerçevede Libya, Hicaz, Ürdün ve Yemen gibi imparatorluğun ücra bölgelerinde yaşayan göçebe topluluklarının "dâire-i medeniyete dahil" edilerek "medenileştirilmesi" yoluyla devlet otoritesinin tesis edilmesi hedeflenecekti. Libya'da nüfuz sahibi Sunusi dervişlerin "tek efendilerinin halife hazretleri olduğunu" kabilelere telkin etmeleri amacıyla mobilize edilmeleri, Hicaz ve Yemen'de devlet ihtişamını gösterecek hükümet binalarının ve askeri kışlaların tesisi, ticaretin ve zenaatin canlandırılması, Ürdün'de eski camilerin onarılması ve yenilerinin inşası, okulların açılması, Kuran hocalarının bölgeye sevki, yine her köye, köy imamları adı altında Hanefi

29 Selim Deringil'e göre Osmanlı yönetici seçkinleri 19. yüzyılda "azılı düşman" olarak addettikleri düvel-i muazzamanın "düşünce formlarını benimseyerek kendi periferisini sömürgeci devletlere öykünen bir anlayışla algılamaya başladı ve "modernite ve kolonyalizm kavramlarını örtüştüren" bu seçkinler "kolonyalizmden, gittikçe daha da tehditkâr bir hal alan dış dünyaya karşı verdiği hayatta kalma mücadelesinde faydalandı." Bu anlayışa en tipik örnek "Saray-ı Hümâyûn tercümanlarından" Mehmed İzzet'e aittir. Mehmed İzzet Yeni Afrika adlı kitabında Osmanlı kolonyal anlayışını şu şekilde tanımlar: "Müstemlekât idâresi, medenî bir devletin halen vahşi bir göçebe hayatın sürmekte olduğu yerleri iskân edip buraların inkişâf etmesini sağlaması ve kendi malları için pazar yaratması demektir." Ancak Deringil'e göre Osmanlı tipi kolonyalizmi batı tipi kolonyalizmden ayıran en başat özelliklerden biri aynı dini tebaaya mensup toplulukları hedef almasıdır. Deringil'in Osmanlı kolonyalizmini ödünç olarak nitelendirmesinin sebebi, onun bir yarısının geleneksel "hilafet, şeriat, Hanefî fıkhı Türk-İslam kanun ve yasaları ile loncalar gibi Osmanlının denenmiş ve hakiki İslami imparatorluk inşası pratiklerine dayanması diğer 'yeni' yarısının da 19. yüzyılın aydınlanmacı ve pozitivist yönünü temsil eden merkezileştirici reformlardan müteşekkil" olmasıydı. Osmanlı bağlamında kolonyalizm tartışması için bkz., Selim Deringil, "Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet" (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 165-217.

misyonerlerin gönderilmesi bu kapsamda atılmış olan adımlar olarak değerlendirilebilir.[30]

Arap ve Anadolu coğrafyasında uygulanan iskân ve ıslah politikaları dikkate alındığında Tanzimat'ın hemen ertesinde 1848 yılından itibaren yürürlüğe konulacak olan Dersim Islahatı karşımıza tekil bir vaka olarak çıkmaz.

Dersim bölgesin 19. yüzyılın, özellikle son on yılından itibaren, Ermeni ulus inşa sürecinin odağı olan Vilâyet-i Sitte'nin [Erzurum, Mamûretülaziz, Sivas, Bitlis, Van ve Diyarbekir] merkezinde bulunduğu için bir an önce denetim altına alınması gereken bölgelerin başında gelmekteydi. Bölge aşiretlerinin bir kısmının Ermenilerin yoğun olarak meskûn olduğu kuzey ve batıdaki Eğin, Arapkir ve Kemah gibi zengin ve önemli ticaret merkezi olan şehirlere gerçekleştirdikleri yağma ve talan faaliyetleri, Dersim'in kuzeyinde hâkim olan Kuzican Kaymakamı Şah Hüseyin Bey'in bölgesinde yaşayan Ermeni nüfusa karşı uygulamakta olduğu angarya ve toprak gasplarının Patrikhane vasıtasıyla kamuoyuna yansıtılması[31] Ermeni sorununun uluslararasılaşmasından kaygılanan Abdülhamid rejimini tedirgin ederken bu gibi hadiseler Osmanlı idaresini bir an evvel harekete geçmeye zorlamaktaydı.

1895 tarihli bir resmi yazışmada Dersim aşiretlerinin kuzeyde Kemah'a gerçekleştirdikleri talan hareketleri vesilesiyle mevcut müfrezenin onları ele geçirmek şöyle dursun, takip etmeye bile yeterli olmadığı dile getiriliyor, Dersim "eşkıyasının" bu bölgedeki talanları sürekli olduğu için buralarda seyyar jandarma taburlarının bulundurulması talep ediliyordu.[32] Bölgede aşiretlerce gerçekleştirilen birtakım saldırılar neticesinde Pertek [Şişik ve Til-i Süfla/Aşağı Til] ve Peri gibi yerleşim merkezlerinde kimi Ermenilerin can korkusundan "kendi kendilerini sünnet" ederek "ihtida" etmek istedikleri, yine Çemişgezek [Bahçecik, Komraş] ve Çarsancak [İsma-

30 Selim Deringil, "Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet," 165–217; Somel, "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu;" Eugene L. Rogan, *Frontiers of the state in the late Ottoman Empire : Transjordan, 1850-1921.* 152–158.

31 *Reports on Provincial Opressions*, Official Publications of the Armenian National Patriarchate at Constantinople (London: Gilbert & Rivington 1877). 20-21.

32 A. MKT. MHM, 657/1, 22 R. 1313.

illi, Göktepe, Köderiç, Korcan, Toğan] bölgelerinde kimi aşiretlerce yapılan saldırılar da resmi yazışmalarca kaydedilmektedir.[33]

Özellikle 1878 Berlin Antlaşması sonrasında Ermenilerin meskûn olduğu bölgelerde yapılması öngörülen reformlar çerçevesinde Abdülhamid idaresi Dersim ve civar bölgelerde Ermeni halkına yönelik bu tür saldırıların dış müdahaleyi teşvik edeceğinden kaygılanmaktaydı. Dersim'de yapılması gereken ıslahatların aciliyeti bir layihada şu şekilde dile getirilmektedir:

> Fi'l-hakika cism-i devletin bir uzv-ı mühimmi[önemli bir uzvu] bulunan Anadolu'nun kalbgâhında demek olan bu sivilcenin külliyen sızıltısını mahvetmek hükümeten ve siyâseten vecâib-i umûrdan [gerekli işlerden] olup her ne kadar mesâil-i fevkâlâde [olağanüstü meseleler] ihdâsına zaman gayr-ı müsaid ise de mütemâdiyen asâkir-i nizâmiye ikâme olunduğu halde yine bi'z-zarûre [zarureten] vezâif-i hükümetle mütenâsib olmayan müsâmahat ve mümâşât [müsamaha gösterilerek] ile idâre olunmaktan ve milyonlarca hukûk-ı devlet ziyâ'dan [devlete birçok kayıplar] ve bir nice tebaa-yı mutîa [itaatkâr ahali] âzâr ve mezâlimden [zulümden] kurtarılamadıktan fazla bir gâile-i hâriciye hudûsünde [bir dış problemin ortaya çıkışında] vuku bulacak kıyâmlarıyla [ayaklanmalarıyla] her taraftan âvâze-i şikâyet [şikâyet feryadları] işidilmekte ve o yüzden de garezkârâne ecânible [ecnebiler] ser-rişte-i fesâdât [fesat fırsatları] verilmiş olmasındaki mazarratı [zararları] melhûz şimdiki vakitte mütâlâa olunan mehâzire nisbeten kat kat mûcib-i muhâtarât [tehlikeler yaratacağı] olacağı derkârdır.[34]

33 15 Kasım 1895 tarihli bir belgede "Eşkıyanın tecavüzüne mebni" Pertek nahiyesi köylerinde Ermenilerin Müslüman olduklarından sözedilmektedir. Y. PRK. UM. 33/103, 27 Ca. 1313. 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda ihtida hareketleri için bkz. Selim Deringil, "'The Armenian Question Is Finally Closed': Mass Conversions of Armenians in Anatolia During the Hamidian Massacres of 1895–1897." *Comparative Studies in Society and History* 51, no. 2 (2009): 344–371; Selim Deringil, "'There Is No Compulsion in Religion': On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire: 1839-1856." *Comparative Studies in Society and History* 42, no. 3 (2000): 547–575.

34 Y. PRK. AZJ, 17/80, 10 M.1308 [Mamûretülaziz Vâli-i Esbakı Esseyid Hasan Hilmi'nin Layihası].

Yine bu kapsamda Dersim aşiretlerinin bazılarının Ermenilere gösterdikleri yakınlık ve her iki grup arasında muhtemel bir yardımlaşma ihtimalinin varlığı da Osmanlı idaresini rahatsız etmekte ve yapılacak olan ıslahatta bunun da gözönünde bulundurulmasına dikkat çekilmektedir. Dördüncü Ordu Müşirliği'nden gönderilen 15 Mayıs 1893 tarihli şifrede Ermenilerle Dersim aşiretleri arasındaki yakınlaşmanın önüne geçilmesinin gerekliliğinden söz edilmektedir.[35]

Dersim'i hedef alan ıslahat siyasetinin diğer bir boyutunu ise güney vilayetlerinde etkisini artırmakta olan ve Abdülhamid'in evrensel halifelik iddiasına karşı bir tehdit olarak algıladığı Kızılbaş/Aleviler üzerinde etkisi olacağı düşünülen İran merkezli Şiilik oluşturuyordu.[36] Resmi yazışmalarda Dersim bölgesinde yaşayan Kızılbaş/Alevi nüfusun bir Şii etki alanına girmesinden endişe duyulmakta, Dersim ve Sason taraflarında "zallâm-ı cehl" [cehaletin getirdiği zalimlik] etkisiyle halkın bir kısmının bu "sapkın" dine yani Şiiliğe girdiği iddia edilmekteydi. Sadaret ve Seraskerliğe gönderilen 1891 tarihli bir tezkerede bölge halkının "tashîh-i itikâd" etmeleri için daha önce türlü teşebbüslerde bulunulmasına rağmen bu girişimlerin bir sonuç vermediği belirtilmektedir. Bölge ve civar vilayetlerde yükselen Şii etkisi çerçevesinde dini pratikleri "sadece imamların mezarlarını ziyaretten ibaret olduğu" öne sürülen Şii inancını bölge halkının kolaylıkla benimseyebileceği ifade edilmekte ve buna karşı önlem olarak Şiiliği kabul edenlere örneğin Askere Alım Kanunu'na tabi olmayan Dersim de dahil bölge aşiretleri içinde askerlik kanununun tamamıyla uygulanması ve bir aşiret içinde Şii mezhebine mensup bulunanların diğer ordulara nakliyle, Sünni olanların Altıncı Ordu'da tutulmaları gibi siyaseten bazı zorluklar çıkartılması gibi tedbirler yoluyla bölgedeki Şii etkisinin önüne geçilmesi amaçlanmaktaydı.[37]

Bölge halkının İran merkezli Şii inanışının etki alanına girme ihtimali merkezi otoritece İran'ın bölgede nüfuz oluşturma çabası bağlamında değerlendirilirken, Kızılbaşların "ahâli-i İslam"ı doğru yollarından saptıra-

35 Y. PRK. ASK, 90/63. 28 L.1310.
36 Selim Deringil, "The Struggle Against Shiism in Hamidian Iraq," *Die Welt Des Islams* 30. no. 1 (1990): 45–62.
37 Y. PRK. BŞK, 22/51, 7 Z. 1308.

cak bir potansiyele sahip oldukları da yer yer bürokratik yazışmalara yansımaktadır. Erzurum valisi Rauf Bey'in 20 Aralık 1898 tarihli bir şifresinde Dersim'e sınır bulunan Kiğı Kazası'nda bulunduğu bir sırada "diyânet-i celîle-i İslamiye'den gâfil birtakım cühelâ ahâlinin [İslamın esaslarından bihaber olan cahil ahali] Dersim Sorhserleriyle [Kızılbaşlarıyla] kız alıp vermeye başladıkları ve bu halin devamında bilahare bunların da Kızılbaş olmaları"nı bir tehdit olarak algıladığından, buralardaki "cühelâ-yı ahâliye telkin-i diyânetle hıfz ü sıyânet" [cahil ahaliye dini telkinlerde bulunularak koruma altına alınmaları] için bir müftü tayininin gerekliliğine dikkat çekilmektedir.[38]

Abdülhamid idaresince bölgede dini eksende algılanan diğer bir tehdit ise 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren doğu ve güney vilayetlerinde varlığını hissettiren Protestan misyoner faaliyetleridir. Protestanlığın doğu vilayetlerinde Ermeniler ve özellikle de Dersim Kızılbaş/Alevileri'ni etkileme potansiyeli Abdülhamid yönetiminin Alevilerle[39] olan ilişkilerini güçlendirmek ve onları kazanmak amacını güden bir misyoner hareketi ile cevap vermesine neden olacaktı. Babıâli'ye yazılan bir layihada Dersim ve civar bölgelerde yürütülen misyoner faaliyetlerine dair resmi otoritelerce şu endişeler dile getirilmektedir:

> Kıt'a-i mezkûre [Dersim] Vilâyât-ı Sitte'nin kalpgâhında idare-i umûr-ı hükümetin vahdet ve intizâmına hâil [hükümet işlerinin nizamına engel] ve ahâlisi Protestan misyonerlerinin tesvilât-ı ebleh-feribânelerine mâil [ahalisi Protestan misyonerlerce kandırılmaya eğilimli] olmağla hâli hâzırı ile ifâ ve idâmesi müstakbelen vücûd-ı hükümete iltiyâmı nâ-kâbil yaralar [hükümet onulmaz yaralar] açmaya sebebiyet vereceğinden ve böyle müsâmaha ve iğmâzın [müsamaha ve görmezden gelme] itirâzât-ı ecânibe [yabancıların

38 Y. PRK. UM, 44/80, 6 Ş.1316.
39 Dersim merkezli Kızılbaş/Alevilik ve Hıristiyanlık ilişkisi için bkz. Erdal Gezik, "Alevilik ve Hıristiyanlık: Ortak Geçmiş Mi Ortak Gelecek Mi?," *Munzur Dergisi*, no. 15 (2003); Ayfer Karakaya-Stump, "Alevilik Hakkındaki 19. Yüzyıl Misyoner Kayıtlarına Eleştirel Bir Bakış ve Ali Gako'nun Öyküsü," *Folklor ve Edebiyat* VIII (2002): 301–324; Zeynep Türkyılmaz, "Anxieties of conversion: Missionaries, state and heterodox communities in the Late Ottoman Empire" (Doktora Tezi. University of California, Los Angeles, 2009).

itirazlarına] ser-rişte ve sermâye olacağında iştibâh [kuşku] olmadığından ıslâh-ı ahvâlleri lüzûmu mükerreren [birçok defa] arz olunduğu misillü zaten merkez-i saltanatça dahi mevâdd-ı malûmeden bulunmuştur.[40]

Yukarıda genel bir çerçevesi ortaya konulan iç ve dış siyasal konjonktür Abdülhamid döneminde "Dersim Islahatı"nın daha sistematik bir şekilde ele alınmasının başlıca sebeplerini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Ahmed Şakir Paşa'nın 27 Haziran 1895 tarihinde olağanüstü yetkilerle Anadolu Vilâyât-ı Umûm Müfettişliği görevine atanması[41] ile birlikte "Dersim Islahatı"nın uluslararası camiaya vaat edilen reformlarla eşzamanlı olarak gündeme gelmesi de yukarıda ortaya konulan fikirleri teyid eden bir gelişmedir. Anadolu Islahatı adil bir vergi toplama sistemini tesis etmenin yanı sıra "Doğu vilayetlerinde göçebe aşiretlerin yerleşik köy ekonomisini talan eden faaliyetlerinin önlenmesi"ni de amaçlamaktaydı.[42] Aşiretlerin Kemah, Arapkir, Çemişgezek ve Eğin gibi civar kaza ve kasabalarına yönelik talan hareketleri gözönünde bulundurulduğunda bunların önlenmesi çabası ıslahatın aciliyetine ışık tutmaktadır.

40 Y. EE, 11/4, 22 Mayıs 1312 [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir paşaların Layihasına ek].
41 Ahmed Şâkir Paşa ve Anadolu Islâhâtı için bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islâhâtı ve Ahmed Şâkir Paşa, 1838-1899* (İstanbul: Eren, 1993).
42 Nadir Özbek, "'Anadolu Islâhâtı', 'Ermeni Sorunu ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908,'" *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, no. 9 (2009): 77.

SON DÖNEM ISLAHAT LAYİHALARI ÇERÇEVESİNDE DERSİM

Layihalarda ıslahatın konusu olan bölge kuzeyde Erzincan Sancağı, doğuda Kiğı ve Palu, batıda Eğin ve Arapkir kazaları ve güneyde Mamûretülaziz Vilayeti ile sınırlandırılmaktadır. Çarsancak ve Çemişgezek dışında yer alan Hozat, Mazgirt, Kızılkilise, Ovacık ve Pülümür kazaları "asıl Dersim"[1] aşiretlerinin yerleşik olduğu coğrafya olarak tanımlanmaktadır.[2] "Dersimli," "Dersim Ekradı" ve "Cebel-i Dersim ahâlisi" olarak adlandırılan halkın bir kısmının, Pah, Kızılkilise, Köşer [Koeser] Dağı, Darboğaz ve Dere Nahiyesi'yle Hıran" bölgelerini içine alan bölgede yaşadığı belirtilmektedir.[3] Buna mukabil layihalarda Çarsancak ve Çemişgezek kazaları dahilinde yaşayan halk Türk olarak addedilip Dersimli tanımlamasının dışında tutulmuştur.

Genelde layihalarda bölgenin etnik yapısına dair etnografik tespitler sınırlı olmakla birlikte, Celâl Bey'e ait 1908 tarihli layihada, bölge halkının etnik kökenleri üzerinde durulmakta, bölgeye sonradan Malatya'dan gelen Dersimanlı, Şeyhhasanlı ve Seyidanlı aşiretlerinin yerleşik olan halkı yerlerinden ederek "terk-i diyâr"a zorladıklarını belirtmekte ve böylelikle aslen Türk olan bölge nüfusunun zamanla Kürtleştiği iddia edilmektedir.[4] Bu yönde bir diğer tespite göre "Dersim kıtasının sakinleri ırken Kürt ve Arap ve Türk ile Tatar akvâmının karışmasından ve Kürt neslinin galebesinden hasıl olmuştur."[5]

1 Benzer bir tanımlama için bkz. J. G. Taylor, "Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866," *Journal of the Royal Geographical Society of London* 38 (January 1, 1868): 332. Taylor Dersim aşiretlerini Şeyhhasanlılar ve Dersimliler olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Mazgirt, Halvori'den başlayarak Kiğı'ya kadar olan bölgeyi "Asıl Dersimli"olarak nitelendirdiği aşiretlerin meskûn olduğu bölge olarak tarif etmektedir.

2 Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in Layihası, Mülkiye Dergisi, No. 14-15; Y. A. RES, 60/27, 10 Ra. 1310. [Hüseyin Hüsnü, Mirliva Yusuf Ziya ve Ahmed Cevdet'in Layihası], DH. İD, 3/81, 10 Ra. 1331. [Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası].

3 İ. MMS, 68/3138, 19 Z.1297 [Ferik Fazıl Paşa'nın Layihası].

4 İ. DH, 1467/1, 3 C. 1326 [Musa Celâl Bey'in Layihası].

5 Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in Layihası, Mülkiye Dergisi, No.14-15.

Layihalarda Dersim nüfusunun resmi makamlarla olan ilişki ve işbirliği, il ve kaza merkezlerine olan yakınlık ve münasebetleri, vergi verip-vermemeleri, Türkçe bilip-bilmemelerine bağlı olarak çeşitli gruplara ayrıldığı görülür. Bu tanımlamaların ilkine göre bölge halkı "ahâli-i mutîa" [itaatkâr] ve "gayr-ı mutîa" [itaatsiz] olarak iki ayrı kategoriye ayrılmaktadır.[6] "Ahâli-i mutîa" olarak tanımlanan itaatkâr ve medeni olarak nitelendirilen aşiretlerin daha çok Çemişgezek, Çarsancak, Pertek ve kısmen Hozat kazaları gibi Dersim'in güney ve batı bölgelerinde ve vilayet merkezi olan Harput'a yakın bölgelerde meskûn olan Türk, Sünni Kürt ve Ermeni nüfustan oluşmaktadır.[7] Buna mukabil Ovacık, Mazgirt, Kızılkilise kazalarında yerleşik olan ve "Kızılbaş" olarak tanımlanan Cibran, Karabal, Ferhad, Laçin, Bahtiyar, Pilvenk, Koç, Şam, Resik, Ateş?, Kırgan, Şadil, İzol, Kureyşan, Şeyhmemedan, Abbasan, Arilli, Alan, Sur, Karsan, Gav (Kev), Aslan, Topuz, Yusufan, Beyt, Demenan, Aşuran, Keçelan ve Haydaran gibi aşiretler de "gayr-i mutî" aşiretler olarak tanımlanmaktadırlar.[8]

Aşiret içi hiyerarşik yapıya değinen Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey, birbirlerinden uzak bir şekilde yaşayan aşiretlerin liderlerinin büyük ölçüde aşiret içindeki en güçlü ve en kalabalık aileden geldiğini ve bu kişinin aşiretin iç ve dış bütün işlerini idaresi altına aldığını belirtir.[9] Aşiretlerin iç işleyişi "umûr-ı dinîye" [din işleri] ve "umûr-ı dünyevîye" [dünya işleri]

6 Mamûretülaziz valilerinden Hasan Hilmi ise bölge aşiretlerini merkeze yakınlıkları, vergi ve asker vermelerine bağlı olarak "itaatkâr," "yarı itaatkâr" ve hükümetle ilişkisi olmayan, dağlık ve askeri mevkilere uzak bölgelerde yaşayan aşiretler şeklinde üç gruba ayırmaktadır. Buna göre merkez liva ve Mazgirt kazasının askeri mevkilerine yakın olan düzlük yerlerde sakin olan ahali "hükümet nezdine gelip-gitmesi ve vergilerini düzenli bir şekilde vermeleri nedeniyle itaatkâr" olarak tanımlanmaktadır. İkinci grupta yer alan "yarı-itaatkâr" aşiretler ise ilk gruba göre hükümet ve askeri yerleşim alanlarına ikinci derecede yakın olup, sivil ve askeri memurlar ve şehir halkıyla olan münasebetlerine rağmen bu duruma alışamayan ve hâlâ içlerinde "vahşet izlerini" taşıyan aşiretler olarak tasvir edilmektedirler. Bu gruba dahil olan aşiretler hükümetin tayin ettiği vergileri ancak yarısı oranında ayni olarak ödemekte olan aşiretlerdir. Son grupta yer alan aşiretler ise Dersim'in sarp ve dağlık bölgelerinde, hükümet ve askeri kuvvetlerin hiçbir şekilde ulaşamadığı vadilerde yaşayan, hükümet merkezi ile hiçbir şekilde ilişki kurmayan ve vergi namına hiçbir şey vermeyen aşiretlerden oluşmaktadır.

7 İ. DH, 1467/1, 3 C. 1326 [Hayri Bey'in Layihası].

8 DH. MUİ, 2-5/33, 3 Eylül 1324. [Genç Mutasarrıf-ı Sâbıkı İbrahim Muhlis'in Layihası]; İ. DH, 1467/1, 3 C. 1326 [Aşiretler hakkında detaylı bilgi için bkz. Ek 1].

9 Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in Layihası. *Mülkiye Dergisi*, No.14-15.

şeklinde ikiye ayrılırken, bunlardan ilkini seyyidler, ikincisini ise "eşirrâ ve eşkıyâ" olarak tanımlanan ağalar temsil eder.[10]

Birçok layihada bölgeye tayin edilen askeri ve sivil memurlar kendilerini medeniyet taşıyıcısı olarak konumlandırırken buna mukabil bölge halkı medenileştirilmeye muhtaç "vâdi-i bedeviyette" bulunan "ferâiz-i dinîyye ve umûr-ı şeriyyeden bi-haber" [dinin farzları ve şeriattan habersiz] "aşâir-i bağiye ve vahşiye" [ilkel ve asi aşiretler] olarak tarif edilir. Böylece bölgede yaşayan aşiretler üzerinde uygulanacak zorunlu iskân siyaseti "medeniyet" götürmek şeklinde meşrulaştırılır. Bu tutuma en çarpıcı örnek Kürt Bedirhanî hanedanından Mikdâd Midhat Bedirhan'ın layihasında görülmektedir. Mikdâd Midhat Bedirhan "Afrika'nın vahşi" kavimlerini andırdığını iddia ettiği Dersimlileri şu şekilde tarif eder:

> Medeniyet, maîşet, muâşeret daha doğrusu insâniyet ne demek olduğunu bilmezler. Rivâyât-ı mevsûkaya [sağlam rivayetlere] nazaran daha içerilerinde adeta Afrika'nın akvâm-ı vahşiyesini [vahşi/ilkel kavimler] andırır çırılçıplak ot kökü ve meşe palamutu ile geçinir, sûrette beşer sirette hayvan [görünüşte insan mizacen hayvan] ıtlâkına şâyân [sözüne uygun] birtakım insanlar da bulunuyormuş. Çiftçilik bilmeyen veya elinde tarlası olmayan veya olup da çift alan vâridâtı [gelir] tedârikine kudreti bulunmayan ve tarîk-i meşrûada [meşru yollarla] kesb-i ticâret yollarını tanımayan ve âbâ ve ecdâdından görenek olarak sirkat ve gasb ü garetle [atadan dededen gördükleri hırsızlıkla] temîn-i maîşeti [geçim sağlayan] kendilerine yegâne sermâye-i sa'y ve saadet bilerek bunu meşrû itikâd eden bu mahlûk-ı acîb, [acayip mahlûkat] savlet ve satvet-i askeriye [askerin hücumunu ve azametini] gördükçe bi'z-zarûr [zarureten] ölüm korkusuyla en sarp kayalıklara, ormanlıklara çekilerek tecâvüzden ferâğat etmekte...

Aşiretler arasında meydana gelen bitmez tükenmez kavgalar layiha sahiplerince bu toplulukların mizaçlarındaki "sertlik" ve "vahşilikleri" ile

10 Y. A. RES, 60/27, 17 S. 1310 [Hüseyin Hüsnü, Yusuf Ziya ve Ahmed Cevdet'in Layihası].

açıklanmaktadır. Aşiretlerin sürekli birbirleriyle çatıştığı, bu çatışmaların da genellikle eski husumetlere veya arazi anlaşmazlıklarına dayandığı ve bunların sonunda çok sayıda insanın öldüğü iddia edilmektedir. Ayrıca "Bedeviler" gibi yaşayan bu aşiretler arasında küçük ölçüdeki devletler gibi her türlü ilişkinin ve münasebetin yaşandığı da vurgulanmaktadır.[11]

Aşiretlerin tasnifinde konuşulan dil belirleyici unsur olarak karşımıza çıkar. Türkçe bilip-bilmemeleri aşiretlerin yukarıda bahsedilen iki gruptan, yani "ahâli-i mutîa" veya "ahâli-i gayr-i mutîa" kategorilerinden birisine ait olup olmama noktasında önemli bir rol oynar. Layihalarda Türkçe bilmeyen aşiretler daha ziyade "ahâli-i gayr-i mutîa" grubuna dahil edilmektedir. Mikdâd Midhat Bedirhan "Hükümete itaatleri ve ahâli-i mütemeddine ile ihtilâtları, Türkçe lisânına derece-i vukûflarıyla mütenâsiptir [hükümete itaatleri Türkçe bilip bilmemeleri ile doğru orantılıdır]... Kısmen Türkçeye âşinâ olanlar da ihtiyâten tekâlif-i devlete küçük bir mikyasta rûy-i inkıyâd göstermiş olanlardır [kısmen Türkçe bilenler de vergi yükümlülüklerine az da olsa boyun eğerler]" diyerek konuşulan dilin önemine vurgu yapmakta, Türkçe bilmelerinin halkın hükümete itaatlerinde ve medeni ahali ile olan münasebetlerinde önemli bir rol oynadığına dikkat çekmektedir.[12]

Bunun yanı sıra bölge halkının civar merkezlerle olan iktisadi ve içtimai ilişkiler ve inançları da aşiretlerin bu iki gruptan birisinde yer almasında tayin edici bir rol oynamaktadır. Örneğin Mazgirt Kazası "Tükçe tekellüm etmesi ve her tarafla ticaret ve irtibatı olması bakımından" "ahâli-i mutîa" kategorisine dahil edilmektedir.[13] Genç mutasarrıfı İbrahim Muhlis ise bölge aşiretlerini Hamidiye Alayları'na dahil olup-olmama ve inançlarına göre bir sınıflandırmaya tabi tutar. Buna göre Dersim ve civarındaki halk inançlarından dolayı "Mezheb-i Şia'ya bağlı Kürdler" kategorisine dahil edilmekte ve hükümetin gafletinden dolayı bu mezhebi kabul etmeleri nedeniyle diğer Kürt nüfusundan ayrı kalmış oldukları iddia edilir.[14]

Ekilebilir arazi azlığından kaynaklanan iktisadi sıkıntılar ve bunun aşiretlerin sosyal ve ekonomik hayatları üzerindeki etkisi ıslahat layihala-

11 Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in Layihası, *Mülkiye Dergisi*, No.14–15.
12 DH. İD, 3/81, 10 Ra. 1331 [Mikdâd Midhad Bedirhan'ın Layihası].
13 İ. MMS, 68/3183, 19 Z. 1297 [Ferik Fazıl Paşa'nın Layihası].
14 DH. MUİ, 2-5/33, 3 Eylül 1324 [Genç Mutasarrıf-ı Sâbıkı İbrahim Muhlis'in Layihası].

rında sıklıkla işlenen diğer bir konudur. Ziraate elverişli arazinin azlığı bazı layihalarda Dersim aşiretlerinin çektikleri iktisadi sıkıntıların ve fakirliklerinin birinci sebebi olarak gösterilir.[15] 1890 ve 1910 tarihli iki layihada, her tarafı dağlık ve ormanlık olarak resmedilen Dersim coğrafyasında arazi azlığının nüfus dağılımı ve yerleşim üzerindeki etkilerine temas edilmekte, civardaki köy yerleşmelerin en az 2–3 en fazla ile 5–10 haneden ibaret bir şekilde dağınık oldukları, dağ eteği ve yamaçlarda açılan küçük tarlaların ancak birkaç haneye yeteceğinden söz edilmektedir.[16] Bu durumun da ahalinin fakirliğine, "sâika-i cehâlet ve sevk-i vahşet [cehalete ve vahşete sevk etme]" olarak tanımlanan yağma ve talanlara yol açmakta olduğu vurgulanmaktadır.[17] Ahmed Şâkir ve Zeki paşaların kaleme aldıkları layihada Ferhaduşağı, Karaballı, Abbasanlı ve Bahtiyarlı aşiretlerinin öteden beri zirâât ve ticaretle meşgul oldukları belirtilmekte, ancak daha sonra Ovacık civarında yerleşik olup geçimlerini "ahâli-i mutîa"dan yağmaladıkları mallarla sağlayan Koç ve Şamuşağı aşiretlerinin "tesiriyle ziraat ve ticareti bırakarak yağma ve talan faaliyetlerine giriştiklerini iddia etmektedirler.[18]

Layihalarda bölge halkının "medeniyetten nasibini almamış" ve dışarı kapalı yaşayışları "itikâd-ı bâtıla," "akâid-i bâtıla" veya "Mezheb-i Şia" şeklinde tarif edilen Kızılbaş/Alevi inançları ile ilişkilendirilmektedir. Aşiretler inançlarından ötürü hem Protestan misyoner faaliyetlerinden, hem de Osmanlı coğrafyasının Bağdat ve Basra gibi güney vilayetlerinde yaygın olan Şii inancından etkilenme potansiyeli yüksek bir grup olarak tanımlanmaktadırlar. Bölge halkı "vâdi-i cehalette bulunmuş olduklarından" dinin farzlarından ve şeriatın emirlerinden haberleri olmayan, "gusül ve taharet ve ibadet ve mesturiyet [örtünme]" gibi İslamın esas şartlarından tamamen nasipsiz ve hatta "Kızılbaşlığın olumsuz tesirleriyle ağaçlara ve

15 Ferik Fazıl Paşa layihasında Kureyşanlı Aşireti'nin kendilerine yeter derecede ekilebilir arazileri olmadığından civar bölgelerdeki başka aşiretlerin tasarrufunda olan arazileri cebren ele geçirerek buralarda zirai faaliyetlerde bulunduklarını, arazileri daha güçlü aşiretler tarafından ellerinden alınan halkın ise çaresiz hayatlarını idame ettirmek için "meşe palamutu" yediklerini belirtmektedir İ. MMS. 68/3183, 19 Z. 1297. [Ferik Fazıl Paşa'nın Layihası].

16 Erzincan Mutasarrıf Şefik Bey'in Lâhiyası, *Mülkiye Dergisi*, 14-15; Y. PRK. KOM, 7/59, 3 Za.1307 [Heyet-i Islâhiye Layihası].

17 Y. PRK. KOM, 7/59, 3 Za. 1307 [Heyet-i Islâhiye Layihası].

18 Y. PRK. UM, 32/108, 11 Eylül 1311 [Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü'nün Layihası].

taşlara tapınma derecesinde batıl itikadlere" sapmış kimseler olarak resmedilmektedir.[19] Müşir Zeki Paşa layihasında Hıristiyanlığa benzediğini iddia ettiği [din-i Nasara'ya min-cihetin teşebbüh] Kızılbaş/Alevi inançlarından dolayı bölge halkının Protestan misyonerlerinin etkisine girebileceklerini kaydetmektedir.[20]

Dini inançları bakımından bölge halkını "rafz ve ilhâd" gibi erken dönem dinsel terminolojisi ve tarihsel bağlamı çerçevesine oturtan layihalar da mevcuttur. Layihalarda Kızılbaşlık inancının bölgenin Safevilerin hâkimiyeti altında bulunduğu 1501'lerden itibaren yayıldığı belirtilmekte ve halkın "cehalet ve sapkınlık" içinde bulunmasının asıl müsebbibi olarak da Kızılbaşlık/Alevilik gösterilmektedir. Hasan Hilmi, bölge halkının nazarında "bir Müslümanı öldürmenin ve malını yağmalamanın en büyük manevi ödül" olduğunu iddia etmektedir. Layihada gözü dönmüş birer yırtıcı hayvan [sibâ'-i vahşiye] olarak tanımlanan Dersimliler itikadları gereği insan ciğeri dahi yiyebilmektedirler."[21]

Layihalarda seyyidler gibi inanç önderlerinin toplumsal rolleri de sıklıkla işlenen diğer bir konudur. Halkın geri kalmışlığı, cehaleti ve sefaleti, seyyidlerin hâkimiyetiyle ve onların telkin ettikleri dini öğretilerle ilişkilendirilir. Buna göre "esasen Müslümanoğlu Müslüman" olarak tanımlanan halk "sonraları zulmet-i cehâlet [cehalet karanlığının] istilası sebebiyle cahil seyyidler elinde kalarak Alevi mezhebine sülûk" ve seyyidlere "perestiş [tapınma] derecesinde itaat" etmişlerdir.[22] Ahali nezdinde büyük bir itibar

19 Y. PRK. KOM, 7/59, 3 Za. 1307 [Heyet-i Islâhiye Layihası]; İ. MMS, 68/3138, 19 Z. 1297. [Ferik Fazıl Paşa'nın Layihası].

20 Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir paşalara ait 1896 tarihli layihada halkın hükümet karşı olan tutumları ve civar ahaliye verdikleri zarar "diyânet ve itikâd cihetiyle bir mezheb-i bâtıla" olarak adlandırılan Kızılbaşlıkla ilişkilendirilmektedir. Diğer layihalarda da sıklıkla görüldüğü üzere bu layihada da Dersimlilerin bir zamanlar "mezheb-i Şia"ya bağlı oldukları ve daha sonra "sapkınlık ve azgınlıklarını" daha da ileri götürerek "Alîyullahî Mezhebini" kabul ettikleri iddia edilmekte, mezheblerindeki "aşırı taassuplarından" dolayı Hazreti Ali'yi ilah kabul ettikleri, bu yönleri ile Hristiyanlara çok benzediklerinden Protestan misyonerlerinin faaliyetlerinden etkinlenerek Hristiyanlığa benzer bir mezhebi kabul etmelerini ihtimal dahilinde görmektedir. Y. EE, 11/4, 22 Mayıs 1312 [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir paşaların Layihası].

21 Hasan Hilmi, Mamûretülaziz'de bulunduğu sırada halk arasında Dersimlilere dair bir söylentiyi şu şekilde aktarmaktadır: "... yedi-sekiz sene mukaddem [önce] asâkir-i nizâmiye mülâzımlarından genç bir zabit katl ile ciğerini çıkarıp sibâ'-i vahşiye gibi ekl eyledikleri [yedikleri]." Y. PRK. AZJ, 17/80, 10 M. 1308 [Mamûretülaziz Vâli-i Esbakı Hasan Hilmi Bey'in Layihası].

22 Y.EE, 131/33, 18 Z. 1313 [Erzincan Bidâyet Mahkemesi Başkâtibi Mustafa Şefik Efendi'nin Layihası].

sahibi olan ve onların itikadi meselelerini kendi tekeline alan bu seyyidlerin halkı yalan ve hilelerle aldattığı ve her sene *hakullah*[23] adı altında birçok ayni ve nakdi bağış aldıkları da layihalarda yer almaktadır.[24]

23 Pir, dede ve mürşitlere talip ve takipçileri tarafından verilen ayni ve nakdi bağış.
24 İ.MMS, 68/3183, 19 Z. 1297 [Ferik Fazıl Paşa'nın Layihası].

LAYİHALARDA ORTAYA KONULAN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Tanzimat'a gelinceye kadar uzun bir müddet merkezi yönetim Dersim'e yönelik politikalarında bölgede "hâl-i sükûn" olarak tanımlanan asayiş ve düzenin sağlanması noktasında askeri yöntemleri önceleyen bir strateji izledi. Bölgeye yapılan askeri tedip seferlerinin, bölge güvenliğini tehdit ettiği düşünülen aşiretlerin yağma ve talan faaliyetleri, Kızılbaşlık/Alevilik'ten kaynaklanan siyasi, itikadi ve iktisadi birçok boyutu bulunmaktadır.

Aşağıda da görüleceği üzere askeri seferlerin istenilen sonucu vermemesi ilerleyen dönemlerde Dersim Islahatı konusunda bir yöntem değişikliğine yol açacaktı. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bu yöntem değişikliği kapsamında ıslahatlar ve askeri tedbirlerin eşzamanlı uygulanması yönetici seçkinler nazarında ağırlık kazanan bir bakış açısı haline geldi. Bu dönemde merkezi idare askeri yöntemlerden vazgeçmemekle birlikte ıslahat politikalarını öne çıkaran kalkınmacı ve "medenileştirici" bir siyaset tarzını benimsedi. Bu politikalarla bölge halkının uzun vadede asimile edilerek Osmanlılık kimliğine entegrasyonu hedefleniyordu. Kışlalar, okullar ve camiler *temsîl* olarak adlandırılan asimilasyonist dönüşümün araçları olarak belirlenmişlerdir.

Islahat layihalarının çoğunda askeri yöntemlerden hem aşiretlerin direncini kırma noktasında hem de ıslahatın etkisini artırma yönünde başvurulması gereken bir araç olarak söz edilmektedir. Layihalarda eskiden beri defalarca bölgeye ordular sevk edilmiş olmasına rağmen bu sorunun çözülemediği, buraya gönderilen kumandanlardan bazılarının bu işi gözüne kestiremeyerek geçiştirmiş olduklarından, bazılarının ise şiddetle hareket etmeyi yeterli gördüklerinden söz edilmekte; ancak asker geri çekildikten sonra "bedeviyetleri" gereğince aşiretlerin "eşkıyalık" yapmaya devam ettikleri belirtilmektedir. Çözüm olarak ise münasip mevkilere kışla, kule ve beklemeler inşa ettirilmesi ve buralara asker yerleştirilerek aşiret mensupları ile askerler arasında kaynaşma sağlanması ve bu yolla aşiret

mensuplarının dışarı ile ilişkiye geçirilerek "medenileştirilmesi" önerilmekteydi.[1]

Bölgede uygulanacak olan askeri tedbirler kapsamında Osmanlı coğrafyasının farklı kesimlerinde uygulanan askeri ıslahat pratiklerinden de faydalanıldığı görülmektedir. Özellikle 1865 yılında Çukurova, Kozan Dağları ve Cebel-i Bereket bölgesinde asker ve vergi toplamak, bölgeyi itaat altına alıp güvenliği sağlamak, konar-göçer aşiretleri yerleşik hayata geçirerek ziraati teşvik etmek üzere kurulan Fırka-i Islâhiye deneyiminin bir benzerinin bölgede hayata geçirildiğini görmekteyiz.[2] "Heyet-i Fevkâlâde-i Islâhiye" adı verilen bu oluşumda yerel yöneticilerle aşiretler arasındaki iletişim eksikliği göz önünde bulundurularak tecrübeli, bölge koşullarına vakıf kişiler, sivil ve askeri memurlar görevlendirilmekteydi. Bu heyetin yetkileri arasında askere alım işlemleri ve suçlular aleyhindeki şahsi davalar saklı kalmak koşuluyla, kısmi bir af ilan edilmesi, şekavet için elverişli dağ ve ovalarda yaşayan halkın ovalara nakli ve iskânı, silah toplatılması, silahşör olan aşiret üyelerinin askeri hizmette istihdamları gibi görevler bulunuyordu.[3]

Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir paşaların layihasında da bölgede yürütülecek ıslahat faaliyetinin piyade ve biraz da topçudan oluşan "Fırka-ı Islâhiye" adı altında bir ıslahat fırkası idaresi altında yürütülmesi teklif edilmektedir. Layihada askeri tedbirlerin yanı sıra sivil idarenin kimi bölgelerde tamamıyla tasfiye edilerek askeri bir olağanüstü hal uygulanması önerilmektedir. Dört aşamaya ayrılan bu plana göre ıslahat fırkası bünyesindeki askerler önceden belirlenmiş olan noktalardan Dersim'e girecek ve her tarafa yetişebilecek uygun noktalara yerleştikten sonra, Dersim Sancağı lağv edilecek, Çemişgezek ve Mazgirt kazaları ayrılarak bölge doğrudan doğruya Mamûretülaziz Vilayeti'ne bağlanacaktı. Ovacık, Hozat ve Kızılkilise kazalarında ise "idâre-i örfî" ilan edilerek, mutasarrıf ve kaymakam işten el çektirilecek, mahkemeler feshedilecek ve "mahâkim-i örfîye" oluş-

1 İ. MMS, 68/3183, 19 Z. 1297 [Ferik Fazıl Paşa'nın Layihası]; Y. PRK. KOM, 7/59, 3 Za. 1307. [Heyet-i Islâhiye Layihası].
2 Tanzimat reformlarının Çukurova bölgesindeki uygulamaları ve göçebelerin iskânı için bkz. Meltem Toksöz, *Nomads, Migrants and Cotton in the Eastern Mediterranean: the Making of the Adana-Mersin Region 1850-1908*, (Leiden, Brill, 2010).
3 Y. PRK. AZJ, 17/80, 10 M. 1308, [Mamûretülaziz Vâli-i Esbakı Hasan Hilmi Bey'in Layihası].

turulacaktı. Bir sonraki aşamada hükümet merkezlerine davet edildikleri halde icabet etmeyen aşiret liderlerinin üzerine askeri kuvvet gönderilmesi, direnenlerin ise Trablusgarb ve Yemen gibi imparatorluğun ücra yerlerine sürgün edilmesi teklif edilmekteydi. Aynı layihada "Üçüncü Mevsim" başlığı altında inşa olunan yolların, yolcuların güvenliğini sağlamak üzere uygun noktalara kordonlar ve karakollar inşa ettirilmesi ve kerestenin bol olduğu bazı mahallerde asker ikâmesine mahsus kışla, hükümet konakları, jandarma koğuşları ve hapishane gibi hükümet otoritesinin oluşturulmasına yönelik ve bölgeye "medeniyetin" getirildiğine nişane olabilecek resmi binaların inşa edilmesi de önerilmektedir.[4]

Layihalarda askeri tedbirler başlıca çözüm seçeneği olarak sunulmakla beraber bu tür uygulamaların istenilen sonucu vermediği yönünde yapılmış tespitler de mevcuttur. Mikdâd Midhat Bedirhan'ın kaleme aldığı layiha Tanzimat'tan beri Dersim'e yapılan tedib seferlerinin başarısızlığını şu şekilde dile getirmektedir:

> Daha evvelleri şöyle dursun, bugün resmi kayıtlar ispat eder ki yalnız Tanzimat'ın başlangıcından beri şu yetmiş-yetmiş beş sene zarfında yapılan harekât-ı askeriye, sekiz-on defayı bulmuştur. Ne yazık ki yüzbinlerce lira ve nice nüfus zayiatı gibi pek büyük fedakârlıkla icra kılınan şiddetli ve kesin tedibler ile layıkıyla ıslahı mümkün olmamış ve devletçe de bir istifade temin edilememiştir. Geçmişte ıslahat maksadıyla yapılmıs olan tedip hareketlerine bakılıp, incelensin, yüzelli bin liradan ziyade mühim bir meblağ sarfıyla üçyüz yirmi üç ve üçyüz yirmi dört senelerinde Ferik Neşet Paşa kumandasında, üçyüz yirmi ve üçyüz yirmi beş senesinde bizzat Müşir İbrahim hazretlerinin kumandası altında altı tabur kadar bir kahredici ve korkutucu bir kuvvet ile yapılan tenkil hareketlerinde katliam, mal müsaderesi, ev yakılmaları gibi şiddetli muameleler bile bura halkının vahşet ve cehaletini ortadan kaldıramamış, onları medeniyet dairesine alamamıştır.[5]

4 Y. EE, 11/4, 22 Mayıs 1312 [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir Paşaların Layihası].
5 DH. İD. 3/81, 10 Ra. 1331 [Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası].

Mikdâd Midhat Bedirhan'a göre askeri harekâtı müteakip başlayan "hâl-i sükûn"dan az zaman sonra Dersim eski haline gelmekte, çekilen emekler, edilen fedakârlıklar" boşa gitmekteydi. "Asi aşiretlere" karşı şiddet kullanmak bir hükümet tarzı olmakla birlikte, Mikdâd Midhat Bedirhan, katliam, hapis, sürgün gibi şiddet politikalarının hiçbir kavimi medenileştirip, ıslâh edemeyeceğini de belirtmektedir.[6] Heyet-i Islâhiye tarafından kaleme alınan layihada da şimdiye kadar defalarca askeri harekât icra edilmiş olmasına, ahalinin askeri kuvvetlere kâh direnmesine kâh gördükleri şiddet karşısında mağlup olmalarına rağmen, askeri birlikler geri çekildikten sonra yine eski hallerine döndüklerini, dolayısıyla askeri harekâtların sonuç vemediği gibi halkı daha fazla dehşete düşürdüğü vurgulanmaktadır.[7] Mustafa Şefik Efendi ise bölgeye yönelik askeri hareketlerin çözüm olmaktan ziyade sorunu daha da derinleştirdiğine inanmakta, Dersim meselesinin temelinde fakirlik ve cehalet gibi ekonomik ve sosyal sorunlar ile birlikte, bölgede memurların halka karşı takındıkları olumsuz tavırların etkili olduğunu ve önceki gibi ahalinin katl ve tenkili, hanelerinin yakılıp-yıkılması, eşyalarının müsaderesi şeklinde uygulanan şiddetin geçici bir itaatin dışında hiçbir işe yaramadığını ve isyan edenlere hoşgörülü bir şekilde muamele edilmesi gerektiğine inanmaktadır.[8]

Abdülhamid döneminin tehdit algısında misyonerlik ve misyoner faaliyetlerinin önemli bir yer teşkil ettiği görülür. Misyonerlik düvel-i muazzamanın Osmanlıyı yıkmanın bir aracı olarak değerlendirilmekte ve misyoner grupların faaliyetleri yakından izlenmekteydi. Bu dönemde misyonerlikle mücadelede Abdülhamid yönetimi tarafından aktif bir siyasetle mukabele edilecek, özellikle Prostestan misyonerlerce etkilenmesi muhtemel Kızılbaş/Alevi nüfus bölgelerinde Sünni/Hanefî misyonerler aracılığı ile bu nüfus gruplarının dönüştürülmesini amaçlayan bir misyon hareketi gündeme getirilecekti. Sünni/Hanefî misyonerlerce yürütülecek "tashîh-i akâid" politikasının hedefinde Kızılbaş/Alevi gruplarının yanı sıra Arap coğrafyasındaki Bedeviler ve aşiretler de bulunmaktaydı.[9]

6 DH. İD, 3/81, 10 Ra. 1331 [Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası].
7 Y. PRK. KOM, 7/59, 3 Za. 1307 [Heyet-i Islâhiye Layihası].
8 Y. EE, 131/33, 17 Z. 1313 [Erzincan Bidâyet Mahkemesi Başkâtibi Mustafa Şefik Efendi'nin Layihası].
9 Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 14–15.

Dersim'de bir benzerinin gündeme geleceği bu politikanın izlerine ıslahat layihalarında da rastlamaktayız. Layihalar incelendiğinde bölgede yapılacak ıslahatlar bağlamında emniyet ve asayişin yanı sıra bölgenin Kızılbaş/Alevi inancına yönelik misyoner bir stratejinin emareleri görülecektir. Hemen hemen tüm ıslahat layihalarında atıfta bulunulan "tashîh-i itikâd" söylemi sıklıkla tekrarlanan çözüm maddelerinin başında gelmektedir. Bütün sorunların temeli olarak görülen ve merkezi idarece "ahâli-i mutîa" olarak tanımlanan halklarla kaynaşmaya engel olduğu öne sürülen Kızılbaş inancının, "tashîh-i itikâd" yani inancın düzeltilmesi ve bölge sakinlerine şeriatın telkin edilmesi yoluyla düzeltilmesi amaçlanmaktadır.[10] Bu amaçla bölgede gezici vaizler şeklinde her beş-on köye hitabeti kuvvetli, "Kürd lisânına âşinâ ulemâ-yı İslamiye'den" ve ahaliye doğru yolu gösterecek [irâe-i hidâyet] birer imamın tayin edilmesi[11] ve bu yolla halkın doğru yola [tarik-i sakîmden 'udûl ile tarik-i müstakîmeye sülûk] sokulması hedeflenmekteydi.[12]

İtikadın düzeltilmesi noktasında maariften istifade edilmesi de layihalarda vurgulanan diğer bir husustur. Bölge halkının "tashîh-i itikâd" ettirilmesi için "Sınaî Mektepleri"ne gönderilmesi ve askere alınması da sıralanan seçenekler arasında yer almaktadır. Buna göre Tophane-i Amire Sınaî Alayları'na gönderilecek olanlara meslek eğitimi verilerek ve bu yolla "tashîh-i itikâd" gerçekleştirildikten sonra inançlarını değiştirmiş [cârî olan itikâd-ı bâtılalarını ref' ve izâle] –mevcut inançlarını ortadan kaldırdıktan sonra– olan kimselerin birer misyoner olarak gerisin geri memleketlerine yollanması da sıralanan çözümler arasında bulunmaktadır.[13]

Devlet nazarında itikadın düzeltilmesi ile daha itaatkâr ve kontrol edilebilir bir topluluk yaratılması ve bu yolla da bölgede merkezi idareye işlevsellik kazandırılması öngörülmekteydi. Böylece bir taraftan bölge kontrol altına alınacak, vergi ve asker bakayası tahsil olunacak, diğer taraftan ise civar kazalardaki "ahâli-i mutîa" da "şakî ve gâsıpların" tehdidinden kurtulmuş olacaktı.

10 Y. PRK. KOM, 7/59, 3 Za. 1307 [Heyet-i Islâhiye Layihası].
11 Y. PRK. AZJ, 17/80, 10 M. 1308 [Mamûretülaziz Vâli-i Esbakı Hasan Hilmi Bey'in Layihası].
12 Y. EE. 131/35, 4 Teşrin-i sani 1313 [Yüzbaşı Mehmed Bey'in Layihası]; İ. DH. 1467/1, 3 C. 1326. [Hayri Bey'in Layihası].
13 Y. PRK. KOM,7/59, 3 Za. 1307 [Heyet-i Islâhiye Layihası].

Sünni-Hanefî misyonun işlerlik kazanması kurumsal bir temsiliyeti ve görünürlüğü de gerekli kılmaktaydı. Bu kapsamda layihalarda bölgede misyon merkezi olabilecek camiler ve tekkeler inşası da gündeme getirilmiştir. Dersim mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey layihasında cami inşasının önemini vurgulamakta ve her nahiye merkezine birer cami inşa edilmesinin pek ehemmiyetli olduğunu belirtmektedir.[14] Müşir Zeki ve Ahmed Şakir paşalar ise "tashîh-i itikâd" için Kürt Nakşibendî şeyhlerinden bir kaçının bölgeye gizlice gönderilerek, lazım gelen yerlere birer tekke inşa etmek suretiyle yerleştirilmesi ve bu kimselere maaş tahsis edilmesini dahi önermektedirler.[15]

"Tashîh-i itikâd ve tasfiye-i ezhân"ın layıkıyla yerine getirilmesi için bir taraftan köylere camiler, Nakşibendî tekkeleri inşa edilip gezici vaiz ve nasihatçiler tayin edilirken diğer taraftan da Dersim ahalisinin "vâdi-i cehâlet ve bedeviyette" kalmasına neden olduğu iddia edilen seyyidlerin sürgün edilmesi yoluyla etkilerinin ortadan kaldırılması hesaplanmaktaydı. Mayıs 1911 tarihli bir ıslahat layihası hiçbir kutsal sülaleye mensup olmayan "İslamiyetten nefret eden bu cehelenin [cahillerin]" aileleri ile beraber münasip mahallere sürülüp iskân ettirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir.[16]

Osmanlı nüfus siyasetinin temelinde Osmanlılık adı altında sultana sadık yeni bir tebaa duygudaşlığı yaratılması bulunuyordu. Abdülhamid saltanatının son dönemlerinde eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasına özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Bu yolla merkeze uzak bölgelerde yaşayan aşiretlere Osmanlılık bilincinin empoze edilmesi ve aşiret ağalarının yerine bir baba figürü (*paterfamilias*) olarak sultanın konumlandırılması amaçlanmaktaydı.[17] Layihalarda "cahil seyyid ve dedelerin" idaresi altında

14 Malatya'nın Hasan Badrik Köyü'ndeki Alevilerin "ıslâhı" için inşa edilen ancak ahalinin bir defa bile gitmediği cami örneğini veren Mehmed Bey, yalnızca cami ve mektep inşa etmenin "tashîh-i itikâda" yardımcı olamayacağını iddia etmektedir. Y.EE, 131/35, 4 Teşrin-i Sânî 1313 [Yüzbaşı Mehmed Bey'in Layihası].

15 Ahmed Şâkir ve Zeki paşalara göre bu iş yapılırken oldukça gizli ve dikkatli hareket edilmesi, Nakşibendî şeyhlerinin birer resmi memur oldukları yerli ahaliye hissettirilmeden, güya bu şeyhlerin kendi istekleri üzerine buralara gelip yerleştikleri faaliyetlerini Allah rızası için yürüttükleri izlenimi verilecekti Y.EE 11/4, 22 Mayıs 1312. [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir paşaların Layihası].

16 Y. A. RES, 51/9, 22 N.1307 [Islâhât Komisyonu Talimatnâmesi].

17 1896 tarihli Müşir Zeki ve Şakir paşalara ait layihada Abdülhamid'den şu şekilde sözedilmektedir: "kerhen rüesâya itbâ mecburiyetinde bulunan fukarâ-yı âhali gereği gibi himâyet ve sahâbet olunarak zât-ı akdes-i padişâhîden mâadâ reis ve hâkim olmadığı itikâdının efkâr-ı umûmiyeye yerleştirilmesine ikdâm olunmak hükümet-i muvakkate-i askeriyenin vezâifi cümlesindendir" Y. EE 11/4.

"vâdi-i cehâlet"te yaşar şekilde tasavvur edilen bölge halkının "medenileştirilmesi," "cehalet karanlığından kurtarılması," "itaat altına alınması," "hükümete ısındırılması" ve dahası "terbiye edilmesi" için medreseler ve mektepler açmanın lüzumu sıklıkla dile getirilmektedir. Açılacak olan bu mekteplerde uygulanacak eğitim politikası "şekâvetin önünü alıp" "medenileşmeyi" sağlayacağı gibi aynı zamanda da "tashîh-i itikâd"i hızlandıracaktı.[18]

Bu nedenle layihalarda eğitim alanındaki ıslahatlara özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir.[19] Uygulanacak reformlar çerçevesinde Dersim'in uygun yerlerine mektepler açılması, çocukların İslam adabı çerçevesinde eğitilmesi için civar rüşdiye ve idadilere özellikle de İstanbul'daki sanayi, ziraat ve ticaret mekteplerine gönderilmesi, bölgenin koşullarına vakıf mektep hocaları getirtilmesi önerilen çözümler arasındadır.[20] Halkın açılacak olan mekteplere rağbet göstermesi ve çocuklarını bu okullara göndermelerini teşvik etmek amacıyla çocuklara günlük 100'er dirhem ekmek ve senede birer entari ve kuşak, başlarına birer fes ve "kapama" tarzında elbise verilmesi de teklif edilmekteydi.[21] Bu ıslahatların uygulanması durumunda Dersim'in kısa zamanda "medenileşeceği" düşünülmekteydi.[22]

Osmanlı bürokrasisince "Dersim meselesi" layihalarda bölge halkının yoksulluk ve geri kalmışlığı çerçevesinde açıklanmaktadır. Buna göre

18 Maârif politikalarının hedefinde sadece Kızılbaş/Aleviler bulunmuyordu. Osmanlı Arşivinde bulunan 1893 tarihli Mamûretülaziz Vilâyeti'nden Maârif Nezareti'ne gönderilen bir tezkerede Dersim Sancağı dahilinde bulunan "Yezidi taifesi"nin talim ve terbiyeleri için her tarafla bağlantısı olan bir kaza merkezinde yüz elli talebenin eğitim göreceği bir yatılı ibtidâi mektebinin açılması dile getiriliyordu. Belgede yer alan Yezidi sözcüğünün Kızılbaşları tanımlamak maksadıyla mı kullanıldığı yoksa Dersim Sancağı dahilinde otokton bir Yezidi nüfusunu mu işaret ettiği tartışmalıdır. BEO, 292/21855, 1 R. 1311.

19 31 Temmuz 1894 tarihli Maârif Nezareti'ne yazılan tahriratta "Dersim kıt'asında bulunan bazı Kürd aşiretleri halkının vahşet ve cehaletleri yüzünden mütevâliyen zuhûra gelmekte olan âsâr-ı şekâvet ve harabînin önü alınmak üzere vilâyetçe ittihâzı tasavvur olunan tedâbir-i ıslâhiye" çerçevesinde Mamûretülaziz'de bulunan "Mekteb-i İdâdi-i Hamidî'nin" yatılıya dönüştürülerek "Ekrad [Kürt] evladının bir kısmı şu mektebe ve kısm-ı diğeri oraca açılabilecek mekâtib-i ibtidâiyeye [İbtidaiyye Okullarına] alınarak "bunların akâid-i diniyelerinin talimi ile efkâr-ı şekâvetkâràneden tahlisi lüzûmu" gösterilmekte ve "vakıa o havalice ser-zede-i zuhûr olagelen fenalıklar hep cehaletten münbais bulunmuş olmakla icabının bi't-tedkik icra ve inbâsına himmet buyrulması" talep edilmektedir. A. MKT. MHM. 723/10, 27 M. 1312.

20 Y. PRK. AZJ, 17/80, 10 M. 1308. [Mamûretülaziz Vâli-i Esbakı Hasan Hilmi'nin Layihası]; Y. EE, 131/33, 17 Z. 1313. [Erzincan Bidâyet Mahkemesi Başkâtibi Mustafa Şefik Efendi'nin Layihası]; Y. PRK. UM, 32/108, 11 Eylül 1311. [Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü'nün Layihası]; DH. MUİ, 2-5/33, 3 Eylül 1324 [Genç Sancağı Mutasarrıf-ı Sâbıkı İbrahim Muhlis'in Layihası].

21 Y. EE, 11/4, 22 Mayıs 1312 [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir paşaların Layihası].

22 DH. MUİ, 2-5/33, 3 Eylül 1324 [Genç Sancağı Mutasarrıf-ı Sâbıkı İbrahim Muhlis'in Layihası].

aşiretlerin civar kasaba, kaza ve köylerine yönelik saldırılarının başlıca nedeni yoksulluktan kaynaklanan geçim sıkıntısıdır. Layiha sahipleri bölgeye gerekli yatırımlar yapılır, aşiretler ticaret ve çalışmaya ve bu yolla da para kazanmaya teşvik edilirse meselenin büyük oranda halledileceğine inanıyorlardı. Bu çerçevede ilk aşamada dağınık halde yaşayan aşiretlerin topluca ticaret yolları ve merkezlerine yakın bölgelerdeki zirâate elverişli alanlara iskânları önerilmekteydi.[23]

Layihalarda "Dersim meselesi" yoksulluk ve iktisadi geri kalmışlık perspektifinden izah edilmektedir. Buna göre özellikle ziraat ve hayvancılık alanında yapılacak teşviklerle bölge halkını mustarip eden yoksulluğun önüne geçilebileceği düşünülmekte ve bunun da uzun dönemde talan ve yağma faaliyetlerine son vereceği hesaplanmaktaydı. Mustafa Şefik Bey'e göre bölgede ziraatin ilerletilmesi ve hayvancılığın artırılması yoluyla genel servetin artırılması mümkündü. Bunun için seyyar bir ziraat müfettişi tayin olunarak ziraate elverişli arazinin tamamının ektirilmesi, her köyde birer tarla mısır, patates, yonca, korunga yani kırmızı yonca, susam gibi hububat ektirilmesinin bu sorunların çözümüne yardımcı olacağı düşünülmekteydi.[24]

Köylülerin ürünlerini satabilmeleri için her kasabada bir pazar yerinin oluşturulması yoluyla da civardaki ticaret ağlarına dahil edilecek ve bu şekilde yarı-göçebe aşiretlerin yerleşik hayata ve üretime geçmeleri teşvik edilmiş olacaktı. Üretimin teşviki ve artırılması yoluyla vergi gelirinin artışı hedeflenen bir başka husustur. Bölgede ticaret ve zanaatın sınırlı olması nedeniyle ziraat yatırımlarına öncelik verilmesi amacıyla belirli aşiretler elinde toplanan arazinin topraksız köylülere dağıtılması, ziraat kalemlerinin birkaç senelik mahsulâtının vergiden muaf tutulması da önerilmektedir.[25]

Islahat programının başarısı bölgede ihtiyaç duyulan okullar, yollar, kışlalar ve camiler gibi devlet otoritesini temsil eden resmi kurumların inşası ile yakından ilişkilidir. Dersim coğrafyasının sarp yapısı göz önünde bulundurulduğunda yollar ve köprüler olmaksızın iç bölgelere nüfuz etmek bir

23 Y. PRK. KOM, 7/59, 3 Za. 1307 [Heyet-i Islâhiye Layihası].
24 Y. EE, 131/33, 17 Z. 1313 [Erzincan Bidâyet Mahkemesi Başkâtibi Mustafa Şefik Efendi'nin Layihası].
25 Y. EE. 11/4, 22 Mayıs 1312 [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir paşaların Layihası]; Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey'in Layihası, *Mülkiye Dergisi*, No. 14–15.

hayli güçlük teşkil etmekteydi. Bu kapsamda yeni yollar açma ve ahaliyi nispeten daha düz ve uygun arazilere yerleştirme politikaları merkezi idarenin buraya daha kolayca nüfuz etme siyaseti ile açıklanabilir. Böylece bir taraftan devletin ulaşamadığı bölgelere ulaşılarak aşiretlerin etkisi kırılacak, diğer taraftan aşiretler toplu ve nispeten daha düzlük ve ulaşımı kolay arazilere iskân edilerek denetim altına alınacaklardı.[26] Aslında layiha sahipleri "şekâvete mâil" olan ahalinin ovalık yerlerde ziraatla uğraşmalarını sağlamayı tavsiye etmekten ziyade onları bir bakıma "şekâvete" uygun ortamı sağlayan dağlık ve sarp arazilerden uzaklaştırma kaygısını taşımaktaydılar.[27]

Yine bu kapsamda layihalarda bölgeye dışarıdan muhacirler getirilmesi yoluyla aşiretler arasındaki iletişimin kesilmesi ve bölgede merkezi hükümete destek olabilecek bir demografik yapının oluşturulması gibi nüfus mühendisliği politikalarına bir tedbir olarak başvurulduğu görülür. Bölgede nüfus mühendisliği siyasetinin ilk uygulamaları 1862 yılında Nogay muhacirlerinin Malatya'dan Dersim'e sevki ve iskânı çerçevesinde gündeme getirilmiştir.[28] Layihalarda ise bu kapsamda aşiretler arasındaki bağı koparmak üzere uygun mahallere her biri ellişer haneden oluşacak Çerkes muhacir köyleri teşkil edilmesi önerilmektedir. Bir başka layiha ise "ehl-i fesâd" olarak tanımlanan nüfuzlu kimselerin ibret olsun diye idam ettirilmelerinin ardından geri kalanların sancak dahilindeki elverişli yerlere topluca iskân ettirilmeleri ve boşaltılan kaza merkezlerine de muhacirlerin yerleştirilmesi teklif edilmekteydi.[29]

Bölge halkının medeniyetten "bî-behre" olmasının en önemli sebeplerinden biri de yolların olmamasına bağlanmaktadır. Yolların olmayışı dolayısıyla "ahâli-i mutîa" ve ticaret erbaplarının bu bölgeye nüfuz edememesi ahaliyi daha da bedeviyete sevk ettiği düşünülmekteydi.[30] Mikdâd Midhat Bedirhan, hiçbir vilayet merkeziyle irtibatının olmadığını söylediği Dersim'de, daha iç kısımlarda "medeniyet, maîşet ve muâşeret" nedir bil-

26 Y. PRK. KOM, 7/59, 3 Za. 1307 [Heyet-i Islâhiye Layihası].
27 Y. PRK. AZJ, 17/80, 10 M. 1308 [Mamûretülaziz Vâli-i Esbakı Hasan Hilmi'nin Layihası].
28 A. MKT. NZD, 412/3, 14 L.1278.
29 Y. EE, 131/35, 4 Teşrin-i Sânî 1313 [Yüzbaşı Mehmed Bey'in Layihası]; Y. PRK. UM, 32/108, 11 Eylül 1311 [Dersim Mutasarrıfı Hüseyin Şükrü Bey'in Layihası].
30 DH. MUİ, 2-5/33, 3 Eylül 1324 [Genç Sancağı Mutasarrıf-ı Sâbıkı İbrahim Muhlis'in Layihası].

meyen "Afrika'nın akvâm-ı vahşiye"sini andıran, çırılçıplak halde ot kökü ve meşe palamutu yiyen, sûrette beşer sîrette hayvan" şeklinde insanların yaşadığını iddia etmekte, aslında yolun olmayışının böyle bir hayat tarzının ortaya çıkmasında en önemli etken olduğunu ileri sürmektedir.[31]

Dersim'i Muş, Harput ve Diyarbekir'e ve de kendi içindeki her kaza merkezi ve köye bağlayacak yolların açılmasının top ve askerin sevkini kolaylaştıracağı, "ahâli-i mütemeddine" ile "Ekrâd"ı birbirine kaynaştıracağından, "Ekrâd"a medeniyetin kıymetini anlatacağı ve şekavet meydanını daraltacağı ileri sürülmektedir. Bu yolların açılması, fakir olan ahaliden amele taburları oluşturulup günlük 40 para ücret ya da 20 para ücret artı bir *kıyye* ekmek karşılığında çalıştırılmak suretiyle daha ucuza getirilmiş olacak, "ömründe beş kuruşu bir arada göremeyen bu sefiller tehlikesizce para kazanmanın yolunu görerek hırsızlık ve soygunculuktan" haliyle vazgeçecek böylece "vahşetleri izale" edilmiş olacaktı.[32]

31 DH. İD, 3/81, 10 Ra. 1331 [Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası].
32 Y.EE. 131/33, 17 Z. 1313 [Erzincan Bidâyet Mahkemesi Başkâtibi Mustafa Şefik Efendi'nin Layihası]; Y.EE, 11/4, 22 Mayıs 1312 [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir paşaların Layihası]; DH. İD, 3/81. 10 Ra. 1331. [Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası].

Sonuç

Dersim Islahat layihalarında serdedilen çözüm önerilerinin pratik yansımalarının bir kısmını gerek Osmanlı ve gerekse yabancı ülke arşivlerinde bulunan belgelerden takip edebilmekteyiz. Ancak Tanzimat'ın hemen sonrasında yürürlüğe konulan bu reformların uygulanması noktasında bunları uygulayacak insan kaynağının sınırlılığı, iç ve dış siyasal gelişmeler, ekonomik maliyetler, coğrafya ve iklim şartları gibi önemli engeller bulunmaktaydı. Islahatla görevli asker-sivil bürokratlar bölgede uygulamaya konulan ıslahat programının başarılı olamamasını, bölgenin soğuk ve dağlık olmasına, asayişi tesis edecek ve ıslahatın uygulanmasına yardımcı olacak askeri birliklerin kalabileceği bir kışlanın dahi olmamasına bağlamaktadır.[1]

Bu tablo içinde Osmanlı İmparatorluğu Dersim bölgesini denetim altına almak istemekle beraber bölgede mutlak anlamda otoritesini tesis edemeyerek bu "meselenin" Cumhuriyet dönemine sarkmasına neden olacaktı. Bununla beraber aşağıda örneklerini göreceğimiz üzere imparatorluk, "uzun zamandır devleti meşgul ve nice nice ordular sevkine mecbur eden" Dersim'de ıslahat politikalarından asla vazgeçmeyecek, içinde bulunduğu ağır siyasi ve iktisadi konjonktüre rağmen bir taraftan da çözüm olarak sunulan önerileri burada yavaş yavaş hayata geçirecekti.

Islahat programının uygulanmaya başlanması ve bununla ilgili ilk sonuçların alınmaya başlanması Berlin Antlaşması sonrasına denk gelmektedir. 1879 yılında Hozat'tan Yıldız Sarayı'na gönderilen bir şifrede "Dersim ıslahatının padişahın istediği şekilde uygulamaya konulduğu ve günden güne sonuç verdiği vurgulanmaktaydı.[2] "Tashîh-i itikâd, tasfiye-i ezhân ve vicdân" politikaları çerçevesinde Dersim bölgesine fakir çocuklara dağıtılmak üzere ücretsiz Kuran nüshaları gönderilmesi de yine Hanefi misyon siyaseti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede 1902 yılında Maârif Nezareti'nce, talep edilen 300 adet Kuran nüshası Mamûretülaziz vilayetine gönderilmişti.[3]

1 Y.PRK. ASK, 90/63, 28 Ş. 1310.
2 Y.PRK. ASK, 3/34, 21 Ramazan 22 N. 1296.
3 MF. MKT, 647/63, 23 R.1320.

1911 yılında İngiltere'nin Van konsolos yardımcısı Molyneux Seel'in merkeze yazdığı bir raporda Dersim'de 1874 yılından itibaren kazaların oluşturulduğunu, müdürlüklerin ise ancak 1908 yılındaki askeri seferlerden sonra hayata geçirilebildiğinden söz etmekte, bu müdürlüklere Dersimli seyyidlerden ve ağalardan kimselerin geçirildiğini ancak belli bir müddet sonra bunların yerlerine tedrici olarak Sünni Müslüman müdürlerin getirildiğinden söz etmektedir. Yine aynı raporda bölge aşiretlerinin merkeziyetçi idareye entegrasyonu çerçevesinde hocalara ve imamlara dağıtılmak ve hükümet binalarının inşasında kullanılmak üzere Dersim mutasarrıfı tarafından kullanılmak üzere 10.000 [pound] gönderildiği, Peri'de bir, Mazgirt'te üç, Kızılkilise'de bir okul açıldığı, tüm Dersim'i gezmek üzere Hozat'a gezici bir vaiz ve nasihatçi geldiği de kaydedilmektedir.[4]

Bir taraftan ıslahat layihalarında ortaya konulan çözüm önerileri hayata geçirilirken diğer taraftan da bunlara eşzamanlı olarak yeni çözüm önerilerinin eklendiği görülmektedir. 1887'lerden itibaren uygulanmaya konulması teklif edilen bu öneriler arasında, bölgedeki her aşiretin iskân alanının bir nahiye merkezine dönüştürülerek liderlerinin buraya nahiye müdürü olarak tayini, icap edenlerin hilat, rütbe ve nişan ile taltifi ve ayrıca bölgede yaşayan Kürt ve Ermenilerin "efkâr-ı muzırralarını" [zararlı fikirlerini] takip etmek üzere hafiyelerin gönderilmesi dahi düşünülmekteydi.[5]

Ussama Makdisi, batı merkezli modernite anlayışının hâkim olduğu bir dönemde her ulusun kendi Şarkını yarattığından ve Osmanlıların da bundan muaf tutulamayacağından söz eder.[6] Osmanlı yönetici seçkinlerinin zihinsel arkaplanındaki Şarkı büyük oranda Dersim gibi ulaşılması güç coğrafyalarda yaşayan ve merkezi otoriteye itaat etmeyen aşiretler gibi nüfus grupları oluşturuyordu. Yukarıda da görüldüğü üzere Osmanlı seçkinlerince kaleme alınan layihalar bu algıya dair sayısız örnekler sunmaktadır. Dersim'e dair kaleme alınan layihalarda da sıklıkla kullanılan bu oryantalist söylem yerli halkı keşfedilmeyi ve akabinde "medenileştirmeyi" bekleyen egzotik bir öğe olarak karşımıza çıkarır. Dersim, bu zihin dünya-

4 FO, 195/2375.
5 DH. MKT. 1415–57, 1 Ş. 1304.
6 Ussama Makdisi, "Ottoman Orientalism," *The American Historical Review* 107, no. 3 (2002): 768–796.

sında, Mikdâd Midhat Bedirhan'ın layihasında bir örneği görüleceği üzere, Osmanlı dünyasının "vahşi Afrika akvamı" olarak tasavvur edilmekte ve ona karşı alınacak tedbirler için İngiliz kolonyalizminin Sudan pratikleri bir örnek olarak sunulmaktadır.

Layihalarda ideal Dersimli, mutî, vergi ve asker yükümlüklerini yerine getiren, padişah ve halifesine itaatte kusur etmeyen Hanefî bir zümre olarak tasavvur edilirken, asker ve sivil bürokratlar bu dönüşümü sağlamakla sorumlu tutulur. Bu kimseler Dersim'in "Afrika'nın akvâm-ı vahşiyesini andırır" toplulukları karşısında kendilerine medenileştirici bir misyon atfederler. Bu nedenle layihalarda Osmanlı eliti kendi kolonyal pozisyonu çerçevesinde Dersim'de yerleşik nüfusu modern öncesi döneme ait "şakîlik," "göçebelik" "rafz ü ilhad" terminolojisi çerçevesinde değerlendirecek ve buraya yönelik müdahalesine meşruiyet kazandırmak isteyecekti. Böylece Osmanlılar Arap Vilayetleri, Kuzey Afrika ve Dersim örneklerinde görüleceği üzere söylem düzeyinde de olsa kendi modern öncesini yaratmak durumunda kalacaklardı.

Dersim Islahat Layihalari

1- Fırka-i Islâhiye Kumandanı Ferik Fazıl Paşa'nın Dersim'in Ahvâl-i Umûmiyesine Dair Layihası[1]

Birinci bend: Esâsen Dersim tesmiye olunan kıt'a Mazgird Kazası'nın bir kısmı yani Pah[2] ve Kızılkilise[3] ve Kevser Dağı[4] ve Darboğaz ve Dere Nâhiyesi'yle Hıran cihetinin bir parçasından ibâret olup iş bu arazide meskûn ahâliye dahi Dersimlü ıtlâk olunur. Ahâli-i merkûme büyük küçük birçok kabilelere münkasım olarak her birerleri içlerinden bir reisin taht-ı idâresinde bulunurlar. Bunlardan en müteneffiz cem'iyetlisi Kureyşanlı kabilesi olup reisleri bulunan ve bu kere derdest olunarak taht-ı tevkîfe alınan Derviş Süleyman bir câhil ve derbeder ise de umûm efrâd ve kabâilin zu'm ve itikâdlarınca kendisi güyâ hânedân-ı Ehl-i Beyt'ten bir zâtın sülâle-i tahîresine mensûb bulunduğu cihetle mesâil-i itikâdîyeleri bu echel herifin mev'ize-i ebleh-feribânesine münhasır kalmıştır. Ahâli-i merkûme bi'l-umûm vâdi-i cehâlette bulunmuş olduklarından ferâiz-i dinîye ve umûr-ı şer'iyeden haberleri olmayıp hacr ü şecere perestiş ettikleri halde bir de ulvîlikden dem vururlar. Bunların meyânında sâdât namıyla bir gürûh-ı cehâlet-enbûh daha olup indlerinde pek muazzez ve muhteremdirler. Merkûmların iş ve güçleri bu bülehâyı şöyle bir rüya gördüm ve böyle istihrâc eyledim deyü envâi kizb ü hiyel ile aldatarak her sene *hakullah*[5] nâmıyla birçok şeyler alırlar. İşbu sâdât meyânında İslamiyet'in şerâiti[ni] bilir kimseye tesadüf edemediğimi, garîbe olarak arz ederim. Dersimliler bi'l-umûm Kürdçe tekellüm ederler.

İkinci bend: Dersimlilerin ifrât-ı vahşilikleriyle beraber hârice tasallutları pek ender olup, mazarratları hemen birbirlerine münhasır gibidir. Yani iki kabîle ve hatta iki kardeş mâbeyninde bile hasbe'l-cehâle zıddiyet

1 BOA, İ-MMS, 68/3183, 19 Z. 1297. [23 Kasım 1880]

2 Kocakoç

3 Nazımiye

4 Koeser

5 "Bektaşî tabirlerindendir. Bir baba veya mürit seyahat edeceği zaman kendilerine diğer ihvan tarafından yapılan yardım." Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt. 1 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 707.

eksik olmamakla beraber ara sıra birbirlerini vurmaktan hâli kalmaz iseler de hârice dahi çıkamazlar. Çünkü aralarına kan davası düşmüş olduğundan hiç biri kendi hudûdunu tecâvüz edemez ki hârice tasallut edebilsin. Maamâfîh üzerlerine asker sevk **[2a]** olunduğu vakitlerde rüesânın teşvikiyle muvakkaten terk-i husûmetle, ekser kabâil efrâdı derhal akd-i ittifâk ve cem'iyet ederler. Ahâli-i merkûmenin taayyüşleri pek mahdûd olup, zarûrette kaldıkları halde meşe ağaçlarında hâsıl olan dilir (?) tabir olunan bir nev' koza ile teğazzi ederler. Anadolu ve Rumeli'de bu nev' koza hayvanların taayyüşlerine münhasırdır. Taayyüşün bu mertebelere tenezzülü pek de ülfetde müteayyiş olmayıp arazinin adem-i vüs'atinden ve 'ale'l-husûs bâlâda mezkûr Kureyşanlı Aşireti'nin kendilerine kâfî arazileri olmayıp silah kuvvetiyle bir takım acezenin arazilerini zabt ile cebren zirâât ederek bu sûretle bir çok fukarâların eli böğürlerinde kalageldiğinden nâçâr kaldıklarında değil meşe kozası bayağı yaprağı bile ekl ederler. Başlıca sermâye-i taayyüşleri yoğurt ve süt ve çökelik tabir ettikleri bir nev' peynir olup, zirââtleri buğday ve şa'îr ve darıdan ibârettir.

Dersim'in Mevâki'-i Askerisi

Üçüncü bend: Kızılkilise ile Pah mevâki'i, Dersim'in ciğergâhı demek olup mevâki'-i mezkûrede birer kışla mevcûddur ve elân iş bu iki mevki'e beşer onar dükkân yapılarak esnâf celb edildiği gibi Kızılkilisa mevki'ine kumandanı bulunan Kaymakâm Mehmed Şevki Bey'in eser-i himmetiyle bir de hamam yaptırılmış ve bir cami-i şerifin inşâsı da mutasavver bulunmuştur.

Dördüncü bend: İşte bâlâda arz olunduğu üzere Mazgird Kazası'nın Dersim kıt'asının hâli bu merkezde olup kısm-ı mütebâkisi Türkçe mütekellim ve her tarafla ticâret ve irtibâtı olduğundan ahâli-i mutî'a hükmündedirler. Ale'l-husûs Dersim'de on haneyi müştemil bir karye olmayıp her bir hane bir dağın başında olduğu halde kısm-ı diğerinde pek cesîm karyeler mevcûddur.

Hozat yani Ovacık Kazası

Beşinci bend: İş bu kaza dahi aynı Dersim gibi birçok aşiretlere münkasım ise de kısm-ı küllisi ahlak ve terbiyece pek de Dersimlilere ben-

zemeyip odukça medenîdirler ve hemen cümlesi Türkçe tekellüm ederler. Bu kazanın Hozat'a civâr olan mahaller ahâlisi her tarafla muâmelede [2b] bulunurlar. Yani Dersimliler gibi hariçle muâmeleleri münkati' değildir. Ovacık ciheti dahi buna ma'kisdir. Bu kazanın Ovacık ciheti kabâili Dersimlilere muttasıl olmakla bunlar dahi Dersimli tabiriyle tesmiye olunurlar. İşte öteden beri enva'i şikâyâta sebebiyet veren Ovacıklılar'dır. Beyândan âzâde olduğu üzere Ovacık ile Kemah Eğin, Arabkir ve Çemişgezek kaza ve nevâhisini bir sengistân-ı cebel hâciz olup, beş altı kadar gayet meni' boğazlar mevcûddur. İş bu Ovacık yani Masta Nâhiyesi'nde meskûn olan kabîlelerin bazı efrâdı iş bu boğazlardan geçerek mezkûr kazalar caddelerinde marrîn ve âbirîne sarkıntılık ettikleri gibi bazen ortalığı askerden hâli bulduklarında karyelerden cebren vergi almaya kadar cesaret ederler. Bu Ekrâd-ı bed-nihâd birkaç kabîleye mensûb elli altmış kadar baldırı çıplak edepsizden ibâret olup kuttâ'-i tarîkliği 'itiyâd edinmiş bir gürûh-ı mefsedet-enbûhdur. İşte her ne vakit şikâyet vukû' bulsa bunların yüzünden zuhûra gelir. Maamâfîh buralarda bir kâide daha vardır ki her hangi kazadan bir hırsız zuhûr etse ve birinin malını vursa veya alsa behemehâl ismi Dersimli olacaktır. Ez-cümle Kiğı ve Palu ve Çarsancak kazalarında bu makûle pek çok sârikler olduğu hâlde yine elsine-i nâsda kâffe-i vukû'at Dersimliler'e isnâd olunur gibidir.

İşbu Kıt'anın Islâh-ı Çaresi

Altıncı bend: Arz ü beyâna hâcet olmadığı üzere şimdiye değin iş bu Dersim kıt'asının ıslâhı için tevârîh-i muhtelife ile çend defa ordu ve fırkalar sevk edilmiş olduğu halde henüz şu dert meydandan kaldırılamamıştır. Bunun sebebi ise ol vakit memûr olan kumandanlardan bazısı işi gözüne kestiremeyerek oluruyla geçiştirmiş ve diğeri vurup yakmayı tedbir-i kâfî zan ve tahmin eylemiş olduklarından ol vechile hareket ve ba'dehu kıt a-i mezkûru tahliye ederek askeri geriye aldıklarından az zaman sonra ahâli-i merkûme bedeviyetleri muktezâsınca yine icrâ-yı şekâvete kıyâm ve devâm eylemişlerdir. Binâenaleyh bâlâda diğer bendlerde bedeviyetleri derecesi arz olunan bir vahşi ahâlinin tahribat ile ıslâh-ı ahvâlleri kabîl olamayacağı, tevârîh-i sâbıka ve tecârib-i 'adîde ile sâbit olunca artık mücerreb tecrübiye-

ye lüzûm kalmayacağından esâsen ıslâh çâresine atf-ı nazar olunmak iktizâ eder. Efkâr-ı çâkerâneme ve hissiyât-ı bendegâneme göre bu kıt'anın ıslâhı mevâki'-i münâsibeye kışla ve kuleler inşâsıyla bir hayli zamanlar asker ikâme edilerek efrâd-ı kabâil ile ülfet ve ünsiyet peydâ edilmesi ve refte refte [3a] hâriçle ihtilâta dahi alıştırılarak kesb-i temeddün ettirilmesiyle hâsıl olur. Çünkü şunu itiraf etmek iktizâ eder ki bu kıt'anın ahvâl-i hâliyesince takarrüb-i âsâyiş asâkir-i şâhânenin vücûdundan ibârettir. Her ne kadar efrâdı itlâf ve emlâkı tahrip ve ihrâk edilmiş olsa asâkir-i şâhânenin avdetiyle beraber asâyiş dahi avdet eder. Nitekim bâlâda ef'âl-i kesîresi arz olunduğu gibi elân dahi hâl bu merkezdedir ve keyfiyet tarih nokta-i nazarından muhâkeme edildiği takdirde ikâme-i askerle isyân ve şekâvetlerinin önünü almak ve ihtilât ile kesb-i temeddüne alıştırmaktan başka tedbir taharrisi abes-i iştiğâlden ibâret kalır. İşbu ikâme olacak askerin sene-be-sene tenzil mikdârını memûrînin himmet ve gayret ve istikâmet ve rü'yetleri nisbetinde olacağından intihâb-ı memûrîn maddesinde iktidârla beraber istikâmet cihetinin de daha ziyâde iltizâm olmasını iktizâ eder.

Yedinci bend: Kemah Eğin Arabkir kazalarıyla Çemişgezek Nâhiyesi'nin Ovacık sâriklerinden muhâfazaları bahsine gelince; Ovacık ile işbu kazaların cihet-i irtibâtı beş altı geçit ve boğazlardan ibâret olup mevâki'-i münâsibeye sekiz on kadar kule ve beklemeler yapılıp da mikdâr-ı kifâye asker ikâmesiyle iş bu geçitler taht-ı muhâfazaya alındığı hâlde iş bu kazalar sârik ve eşkiyânın şer' ve mazarratından muhâfaza edilmiş olur. Beyâna hâcet görememekle zâbıtası en muntazam şehir ve kasaba ve vilâyât ve elviyelerde zerrece umûr-ı zâbıtaca takayyüdsüzlük gösteriliyor ise derhal nice nice vukûat-ı müteessife zuhûr eder bu böyle olunca hâlî ani'l-ahâli olan iş bu boğaz ve geçitler bütün bütün zâbıtadan âri bırakılır ise vukû'atın önü almak kâbil olamayacağı umûr-ı bedîhîyedendir.

Sekizinci bend: Tetimme-i ıslâhât olmak üzere şunu dahi arz ederim ki birbirlerine mücâvir bulunan Mazgird ve Çarsancak ve Ovacık ve Kuzican kazalarıyla Çemişgezek ve Masta Nâhiyeleri'nin mülhak oldukları sancaklardan fekk-i rabıtâlarıyla işbu dört kaza ve iki nevâhiden Dersim Mutasarrıflığı nâmıyla bir sancak teşkil olunmak iktizâ eder. Şu hâlde bunun merkezi ya Pah veya Kızılkilisa olacağından ve teşkilât münâsebe-

tiyle orası bir kasaba şekline gireceğinden bu dahi hem idârece ve hem de ihtilât ve irtibâtça pek büyük hüsn-i tesiri mûcib olabilir. İşbu livâya gayet fatin ve müstakîm bir mutasarrıf tayiniyle Kuzican Kazası kaymakâmı izzetlü Hüseyin Bey'in dahi rütbesinin dahi mîrmîrânlığa[6] terfîiyle mutasarrıflık-ı mezkûra muâvin nasb ü tayini işbu teşkilâtın ruhu mesâbesindedir. Şu vechile hem mutasarrıf Ekrâd'ın ahvâl ve mizâcına muâvini vasıtasıyla kesb-i vukûf eder ve hem de her bir arzusunu kolayca mevki'-i husûle getirebilir. Çünkü Kuzican [3b] kazası ahâlisi bundan on altı sene mukaddem kat'an hükûmet tanımaz iken mûmâileyh Hüseyin Bey vasıtasıyla arz-ı mutâvaat ederek elân da muntazam vergi ve asker verirler ki bu da mîr-i mûmâileyhin eser-i himmeti olduğunda şüphe yoktur. Maksad-ı çâkerânem teşebbüs olunacak bir işin hüsn-i neticeye vusûlü hakkında bir hâtırâ beyânından ibâret bulunduğundan mîr-i mûmâileyhin nasb veya tayininden sarf-ı nazar olmasını emr ü irâde-i devletlerine menûttur.

Dersim'in umûr-ı inzibâtiyesi hakkında mütebâdir-i hâtır-ı çâkeri olan mevâdd bend bend arz olunmuş ve işbu plan kabul olunduğu takdirde ba'dehu maârif ve nâfiaya müteâllik husûsât dahi mevki'in istidâd ve icâbâtına göre başkaca arz olacağı umûr-ı tabîiyeden bulunmuştur.

Fırka-i Askeriyenin Kuvve-i Hâzırası

Efâd-ı redifenin salıverilmesinden ve Hakkâri ile Diyarbekir cihetlerine bir hayli nizâmiye taburları sevk edilmesinden dolayı fırka mevcûdundan on sekiz tabur noksan bularak elân mevcûdumuz yedi nizâmiye taburundan ibârettir. Bunlardan üçü Kızılkilisa'da bir buçuğu Pah'da dört bölük Mazgird ile Şınzo'da biri Hozat'ta yedincisinin iki bölüğü mahpushane muhâfazası için Harput'ta ve kısm-ı mütebâkisi gösterilen lüzûm üzerine muvakkaten Palu'dadır. Tensikât-ı cedîde iktizâsınca taburlar mevcûdu üçer yüze tenzîl ve bunlardan boru-zen ve mekkârici ve erkân ve hastegân mikdâr-ı mutavassıt üzere kuvve-i mevcûdeden aşağı varıldıkta mevcûd olan yedi taburun kâffe-i

6 "Mülki rütbelerden birinin adıdır. Beylerbeyi demektir. 1843 tarihine kadar Mülkiye memurlarına da askeri rütbelerden olan Feriklik ve Mirliva rütbeleri tevcih olunurken o tarihten askeri rütbelerin tevcihi terk edilmiş, onun yerine Ferikliğe muadil olmak üzere 'mir-i miran', livalığa karşı 'emir-ül-ümera' rütbeleri ihdas olunmuştur." Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 2 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), 545.

kuvveti bin yedi yüz elli nefer silah-endâzdan ibâret yani tam mevcûdlu üç tabur demek olur. Gerçi dağlıların yedikleri sille-i te'dîbden dolayı askerin tenzil-i mikdârı muvâfık idi ise de bu kadar nisbetsiz tenâkusa dahi mahal yoğidi. Maamâfîh şimdilik mevsim şitâ olduğundan tabur celbine lüzûm ve imkân yok ise de baharın hulûlünde hiç olmaz ise dört beş taburun fırkaya ilâve buyurulması mertebe-i vücûbdandır. Çünkü devletlü Derviş Paşa hazretleri burada iken müşârünileyh hazretleri Hozat cihetinin ve acizleri de Mazgird Kazası'nın emr-i ıslâh ve terbiyesine cidd ü ihtimâm ederek bu kıt'alar bir dereceye kadar yoluna konulmuş ve Ovacık ciheti ıslâhât için müşârünileyh hazretleri tarafından tertib buyurulan plan mevki'-i icrâya vaz' olunacak iken ve fırkalar hemen harekete müheyyâ bir hale getirilmiş iken müşârünileyh hazretlerinin Dersaadet'e avdeti vukûunu müteâkiben Hakkâri meselesi için fırkadan birçok taburların sevk ve tefrîki Ovacık hakkında derdest icrâ olan harekât-ı askeriyenin tehîrini mûcib olmuştur. Binâenaleyh baharın [4a] hulûlünde hem Ovacık ciheti ıslâhâtının itmâmı hem de vukû'ât-ı muhtemeleye karşı ihtiyatî bir tedbir olmak üzere dört taburun fırka kuvvetine zammı lüzûmunu şimdiden arz ü istirhâm eylerim. Kâtıbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i velîyü'l-emrindir.

2- Dersim Kıt'asının ba-İrâde-i Seniye-i Hazret-i Hilafetpenâhî İcrâsı Mukarrer Olan Islâhâtın Suver-i İcrâiyesine Memûr Komisyona Verilecek Talimât Müsveddesidir[7]

Dersim Sancağı'nı teşkil eden kazaların dâire-i mütâvaatta bulunan Çarsancak, Çemişgezek kazalarından mâadâ Mazgird ve Kuzican kazalarının sin-i mükellefiyete dâhil olan efrâdı muâyeneye davetine icâbet etmemekte oldukları halde muhtarların vastasıyla gıyâben kur'a muâmelesi icrâ ettirilmekte ve kalîlü'l-mikdâr efrâd alınmakta ise de Hozat, Pah, Kızılkilisa ve Ovacık kazalarından şimdiye kadar o kadarcık bir istifâde olunamayıp sene-i hâliye muâyene-i ibtidâîyesini dahi kabulden ve aşar ve ağnâm misüllü tekâlif-i emîrîyeyi itâdan imtinâ eylemekte oldukları cihetle ahz-ı asker muâmelâtı mihver-i matlûbta cereyân edemediği gibi emvâl-i emîrîye dahi tahsil olunamayarak sene-be-sene bakâyâda kalmakta ve Malatya Sancağı

7 Y. A. RES, 51/9, 22 N. 1307. [12 Mayıs 1890]

mülhakâtından Akçadağ Kazası cihetinde dört bine karîb olan kur'a bakâyâsının celbi müteassir olduğu misüllü Akçadağ ve Kahta kazaları ahâlisinin hâl-i vahşetinde bulunan bir kısmında asker ve tekâlif-i sâire-i emîrîye ahz ü istihsâli kesb-i müşkilât etmekte olduğu vâsıl-ı mertebe-i sübût olduğuna ve kıt'a-i mezkûre ahâlisi ekseri aşâir-i bağiyye ve vahşiyeden ibâret olarak adet-i melûfeleri iktizâsınca ekseriyâ evâmir-i hükûmete adem-i itaat ve fırsat buldukça ahâli-i mutîaya ve ebnâ-i sebîle isâl-i dest-i taaddî ve mazarrat etmekte oldukları haber alınmakta idüğüne binâen o havâlice devam etmekte olan o misüllü ahvâl-i şekâvetkârane ve vahşiyâneye nihâyet verilerek emniyet ve âsâyişin istikrârı zımnında sâye-i mukadderet-vâye-i cenâb-ı cihânbânîde kuvve-i kâfiye-i askeriye sevk ü irsâli ile ıslâhât-ı esâsiye icrâsı husûsuna meclis-i mahsûs-ı vükelâ kararıyla bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî mütealik ve şeref-sudûr buyrulmuş olmakla ıslâhât-ı matlûbenin suver-i icrâiyesi ber-vech-i âti tarif ü beyân olunur.

Öteden beri bağy ü isyan ile müştehîr olan rüesâ-i aşâirden bir haylisini hükûmet-i mahâliyeye dehâlet ve istimâl eyledikleri işârât-ı ahîreden müstebân olduğu gibi icrâ olunacak harekât-ı askeriye kararını tesirât-ı tabîîyesiyle diğerlerinin dahi dâire-i mütâvaata şitâb edecekleri akva-i melhûzât olduğuna velînimet-i bi-minnetimiz pâdişâh-ı merâhim-penâh efendimiz hazretlerinin akdem-i âmâl-i hayır-iştimâl-i mülûkâneleri memâlik-i mahrûsa-i şâhânelerinin her cihetinde huzûr ve âsâyişin istikrârı ile bi'l-cümle tebaa ve zîr-destânın bilâ-istisnâ teemmül-i niem-i refâh ve emniyet olması maddesi idüğüne binâen heyet-i ıslâhiyenin dâhil-i dâire-i memûriyetleri olan mahallerden kangı cihette emniyet görülüyor ise oraya ve sonra iktizâ eden mevâki'e sırasıyla girilip ibtidâ bu misüllü fırak-ı bağiyyeyi itaata davet ve icâbet edenlerin şâyân-ı kabul olacak müstediyâtı tedkîk ve is'af olacağı ve bu inâyet-i celîle-i cenâb-ı cihânbânînin kadr-ı şükrünü bilmeyerek vâdi-i şekâvet ve muhâlefette musırr olanların kuvve-i askeriye vâsıtasıyla tedîb ü tenkîl eyleyecekleri vesâit-i lâzıma ve münâsibe ile ilân ve işâet ve rüesâ-i aşâirin her birine tesir edecek sûrette nasihat olunarak kabul ve dehâlet eyledikleri hâlde bu misüllü harekât-ı itaat-şikenâneye bâis olan ahvâl ne ise bil'etraf tahkîk ve istiknâh ve kendilerinin bu yolda vukû'a gelecek her gûne müstediyât ve ifâdât istimâ' olunarak haklarında irâe-i âsâr-ı sahâbetkârî ve

ref'et ve bâis-i şikâyet olan ahvâlin ref' ü izâlesi ile tatmin-i efkâr-ı ahâliye gayret olunacak ve bir taraftan dahi oraca takrir-i huzûr ve âsâyişi mûcib olacak tedâbire müracaatla netîcesi ve tedâbir-i lâzımadan muhtac-ı istizân olanları peyderpey Bâb-ı Âli'ye iş'âr eyleyecektir.

Müstediyât-ı vâkı'anın tekâlif-i emîrîye bakâyâsının afvına taalluk eden ciheti olduğu veyahud emr-i ıslâhın istimâl-i silah olmaksızın sızıltısızca mevki'-i fiil ve husûle gelmesi bakâyâ-yı mezkûrenin afvı misüllü bazı müsâadata mutevakkıf görüldüğü hâlde esbâb ve keyfiyâtı bi'l-etraf Bâb-ı Âli'ye iş'âr ile alınacak cevâba göre hareket olunacaktır.

Emr-i ıslâhın ber-vech-i muharrer üslûb-ı hekimâne ile icrâsı hakkında sarf olunacak ikdâmat ve mesâi karger-i tesir olamayarak içlerinde vâdi-i şekâvet ve muhâlefette ısrar edenler bulunduğu hâlde o makûlelerin asâkir-i şâhâne marifetiyle darb ü tenkîline mübâşeret ve ele geçenlerin haklarında bilâ ifâte-i vakt mücâzât-ı lâzıme-i kanûnîye icrâ olunmak üzre teşkil olunacak Divân-ı Harb-ı Örfî'ye teslime müsâraat kılınacaktır.

Tedâbir-i mukarere-i ıslâhiye üzerine ahâli-i merkûmenin bi-havlehu teâlâ sâye-i kudret vâye-i hazret-i padişahîde karîben ve cümleten dâire-i itaate alınacağında şübhe yoksa da kıt'a-i mezbûrece ba'demâ o misüllü ahvâl-i serkeşâne ve bâğiyâneye meydan ve imkân bırakılmaması esbâb ve vesâilinin istihsâl-i akdem-i umûr olacağından evvel emirde eyâdi-i ahâlinin elinde bulunan silahlar toplatılmakla beraber tahrîr-i nüfus ve emlâk muâmelâtına ve ahz-ı asker kanûnu ahkâmının tesisiyle beraber bakâyâ efrâdının celbine kemâl-ı dikkatle mübâderet olacak ve bu sırada hiçbir kimse hakkında hilâf-ı rızâ-i âli bir gûne muâmele vukû'una meydan verilemeyecektir.

İş bu teşebbüsât-ı tekellüfât erbâb-ı şekâveti yalnız bu defalık tedîb ve terbiyesine maksûr olmayıp bâlâda beyân olunduğu üzere oralarda öteden beri cârî olan ahvâl-i nâ-marzîyeyi küllliyen izâle ile âsâyiş-i umûmîyenin devamını ve umûmın ezhânını temîn edecek ve görülen sû-i hâller bir daha teceddüd ve avdet etmeyecek sûrette esaslı ve devamlı ıslâhât-ı sahîhe icrâsı mukarrer ve mültezem olduğundan ve rüesâ-i aşâirin âdet-i melûfeleri iktizâsınca ekseriyâ asker baskısı altında taleb-i afv-ı emân ve boş bırakıldıkları zaman tarîk-i bağy ü şekâvette pûyân olup o misüllü yerlerde ıslâhâtın hüsn-i cereyân-ı dâimîyesi mahalleri müteneffizân ve rüesâsının

icrâ-i mezâlim ve itisâfât yolunda istimâl eyledikleri nüfûz ve iktidarlarının bütün bütün kesr ü imhâsına mütevakkıf olmakla beraber efrâd-ı aşâirin ekseri rüesâsının kendi haklarında olan muâmelelerinden bîzâr oldukları dahi mervî idüğünden o misüllü rüesânın emsâlleri hakkında cârî olan muâmeleye tevfîkan familyası halkı ile beraber münâsib mahallerde tavtın ve iskânları maddesi düşünülerek neticesi Bâb-ı Âli'ye bildirilecektir.

Dersim Sancağı merkezinden Erzincan'a giden Mercan tarîkinin tesviyesi ile icâb eden yerlerine karakolhaneler inşâsında beyân-ı ehemmiyet edilmekte olduğundan bunun ve bunun gibi sâir lüzûmla yolların güşâd ve tanzîmi ve tahkim-i binâ-i âsâyiş için icâb eden mevâki'-i mühimmeye karakolhaneler inşâsı mevâdd–ı esâsiye-i ıslâhiyeden olacağından tanzîm-i turuk hakkında ahîren müttehiz olan kâide-i adiliye ve icâbât-ı mevki'iyeye tevfîkan tedâbir-i lâzıma ittihâzına itinâ olunacaktır.

Dersim ahâlisi kabîle kabîle bir takım ağalarla başlıca seyyidlere tabi ve onların menâfi-i mahsûsalarını istihsâle hâdim oldukları cihetle sâikâ-i teşvik ve telkin ile her türlü fezâyihe ve evâmir-i devlete adem-i itaate kadar cür'et ve kemâl-i fakr-ı zarûret ile bir takım cibâl ve telâlîde imrâr-ı hayat etmekte ve hele şu seyyid nâmı altında bulunup hiçbir sülâle-i mukaddeseye nisbet ve taalluku olmayan eşirrânın ceheleye talim eyledikleri meslek-i sakîmin âsâr-ı muzırrasından olarak İslamiyet'ten nefret eylemekte oldukları iş'âr olunmakta olmasıyla kabâil-i mezkûreyi iş bu varta-i dalâlet ve fezâyihe sevk eden rüesâ-i müteğallibe ve muzırranın aileleri ile beraber münâsip mahallere nakl ü iskânlarıyla def-i mazarratları esbâbı bil-mütâlaa Bâb-ı Âli'ye iş'âr edilecektir.

Ahâlinin zulmet-i cehl ve nâdânîden istihlâsıyla dâire-i medeniyet ve mes'udîne idhâli talim ve terbiyeye münhasır olacağına binâen kıt'a-ı mezkûrenin her tarafında lüzûmu kadar mekâtib-i ibtidâiye teşkil ve güşâdı esbâb ve vesâilini istihzâra sarf-ı nakdine ihtimâm ve gayret olunacaktır.

Dersim'in taksimât–i hâzırası icâbından olarak Erzincan Sancağı merkezine üç dört saat mesâfede bulunan birçok kurânın Mercan silsilesi arkasında bulunan Kuzican hükûmetine ve Tercan Ovası'nda bulunan kurânın Erzincan'a tâbi' bulunmasından ve eyyâm-ı şitâda iş bu dağların mesdûdiyetinden dolayı ashâb-ı mesâlihin tâbi' oldukları hükûmet merkezlerine

mürâcaat edememesi ve gasb ü kıtâl gibi vukû'at ve cinâyâtın bi't-tabîî aranılamaması izâle-i hukûk-ı 'ibâd ile emniyet ve âsâyişin ihlâline bâdî olmakta bulunduğu cümle-i iş'ârâtından olduğuna mebnî kıt'a-i mezkûrenin teşkilât-ı hâzırâsınca icâb-ı mevki' ve maslahata tevfikan icrâsı iktizâ eden tadilâtın tahkîk ve iş'ârı Heyet-i Islâhiye'nin vezâifi ıslâhiyesinden olacaktır. Kıt'a-i mezkûreden bulunan memûrin-i mülkiye ve zabtiyenin ve bilhassa jandarma heyetinin ve erbâb-ı iffet ve ehliyetten olması pek ziyâde dikkat edilecek mevâdd-ı mutenâ-bihâdan olmasıyla bu bâbda tahkikât-ı mukteziye icrâsıyla bunlardan nâ-ehl olanların hemân azl ü tebdîlleriyle yerlerine erbâb-ı iffet ve iktidardan münâsiblerinin tayini muâmelesine sarf-ı makdûr olunacaktır.

Aşâir-i merkûmenin bazılarının bulundukları mahaller sarp ve dağlık ve taşlıktan ibâret olduğu cihetle bunlar ancak havâyic-i zarûriyelerini tedârik edebilip tevsi'-i maîşet için menâat-ı mevki'iyelerine istinâden irtikâb-ı sirkat ve cinâyât edegelmekte olduklarından ol misillülerin dâhil-i vilâyette arazi-i hâlîyeye nakl-i iskânları maddesi pîş-i nazar ve ehemmiyete alınarak icâbı icrâ kılınacaktır.

Ve'l-hâsıl Heyet-i Islâhiye'nin tayin ve izâmından maksad-ı aslî kıt'a-ı mezkûrenin dâire-i müncîe-i itaate idhâli ile selâmet ve saâdet-i âtiyesinin taht-ı temîne alınması sûretine matûf ve masrûf olup mevâdd-ı mezkûre dahi ıslâhât-ı esasiyeye müteallik bazı mutâlaattan ibâret oluduğuna mahallince vukû' bulacak meşhûdât üzerine maksad-ı mezkûrun teshîl edecek daha sâir gûne tedâbir icrâatına dair tevessül olunarak neticesi Bâb-ı Âliye iş'ar edilecektir.

3- Heyet-i Islâhiye Layihası[8]

[1b] Dersim Sancağı'nca, icrâ-yı ıslâhât ve temîn-i hüsn-i idâre ve inzibât için, erkânî on iki zattan mürekkeb olarak bir Heyet-i Islâhiye'nin[9] intihâbıyla ol bâbda ittihâz edilmesi iktizâ eden tedâbir-i ıslâhiyenin karar-

8 Y. PRK. KOM. 7/59. 3 Za.1307 [21 Haziran 1890]

9 Heyet-i Islâhiye üyeliğine teklif olunan isimler: Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn Müşiri Zeki Paşa veyahud Harput Kumandanı Ferik Ahmed Paşa, Meclis-i Maârif reisi Haydar Efendi kulları veyahud hazret-i matlûbeye hâiz diğeri Şurâ-yı Devlet azâsından Esad Bey kulları, Erkân-ı Harbiye Livâsı Agâh Paşa kulları, Şurâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi Başmuâvini Reşid Bey kulları, Muş mutasarrıflığından munfasıl Ömer Şevki Paşa kulları, Erkân-ı Harbiye Mirâlayı İzzet Bey kulları, Erkân-ı Harbiye Kaymakâmı İbrahim Bey kulları terfi' rütbesiyle, Bâb-ı Âli'den iki kâtip ve Erkân-ı Harbiye'den iki kolağası.

laştırılması zımnında abd-i memlûklarından ibâret bir komisyon teşkili şeref-sâdır olan emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîleri iktizâ-yı âlisinden olduğu Besim Bey kulları tarafından teblîğ olunmakla, bi'l-ictimâ' tedkikât-ı lâzımeye ibtidâr ve icâbât ve ihtiyâcât-ı mahalliyeye göre müdâvele-i efkâr olundu.

Livâ-i mezkûr şimdiki halde sekiz kazadan ibâret ise de Çemişgezek ve Çarsancak kazaları, Dersim dâhilinde olan Ovacık ve Hozat ve Mazgird ve Kızılkilisa ve Pah ve Kuzican kazaları ahâlisine nisbetle medenî ve evâmir-i hükûmet-i seniye-i mülûkânelerine münkad ve mutî olduğu gibi, oldukça servet-i tabîîyeyi dahi câmî olduğuna nazaran, icrâsı muktezî ıslâhâtın sâlifü'l-arz altı kazaya inhisârı lâzım gelir.

Mezkûr altı kazayı teşkil eden Dersim Sancağı arazisi mümteni'ü'l-mürûr orman ve dağlar ile köprüsüz ve geçitsiz birkaç nehrin isti'âb eylediği yerlerden ve ahâlisi Müslim ve Gayr-ı Müslim otuz bine karîb nüfus-ı zükûrdan ibâret olduğu misillü kasabât ve kurâ-yı mevcûdesi hemen umûmiyetle âsâr-ı 'umrâniyeden âzâde ve ahâlisi hasbe'l-cehâle sanat ve ticâret ve filâhat şöyle dursun gusül ve tahâret ve ibâdet ve mestûriyet misillü şerâit-i esâsiye-i İslamiye'den bile külliyen bî-behre bulunmuş ve hatta Kızılbaşlığın tesirât-ı muzırrâsıyla ağaçlara perestiş etmek derecelerine kadar itikâdât-ı bâtılâya sapmışlardır. Binâenaleyh esas ıslâhât bunların tashîh-i itikâdât-ı bâtılâlarıyla, telkîn-i şerîat ve mehâsin-i İslâmîye'ye istinâd ederek, bu esas ile ıslâhât-ı sâire-i muktezîyeye ibtidâr olunmak icâb eder.

Şimdiye kadar bi'd-defaât devletçe harekât-ı askeriye icrâsıyla mevâdd-ı mezkûrun ıslâhına teşebbüs ve kıyâm olunmuş ve bu bâbda birçok ihtiyâr-ı fedâkârî edilmiş ise de menaât-ı mevki'yelerini medâr-ı istizhâr addeden ahâli, kâh kuvve-i askeriyeye mukâvemetle tezyîd-i dehşet ve kâh irâe olunan cebir ve şiddete mağlûbiyetle, kuvve-i askeriye çekildikten sonra ahvâl ve ef'âl-i sâbıkalarına avdet ettikleri ve binâenaleyh, ihtiyâr olunan bunca fedâkârlıklarla icrâsına teşebbüs edilen ıslâhât semere-bahş-ı hüsn-i netâyic olamadığından başka, aksine intâc ile halkı tevhîş ettiği meydandadır.

Böyle ahâlisi mahrûm, bedâyi-i medeniyet ve sâikâ-i cehâlet ve vahşetle emr-i taayyüşce dûçâr-ı fakr ü zarûret olmasından dolayı me'lûf-ı şekâvet ve fezâhat olan bir halkı kuvve-i askeriye sevkiyle darb ü tenkîl etmekten

ise mehâsin-i medeniyeyi ilkâ ve itikâdât-ı bâtılâlarını izâle ve imhâ edecek vesâite müracaat daha ziyâde muvâfık-ı hikmet ve maslahat olacağından 'izâm olunacak Heyet-i Islâhiye'ce bu sûret nazar-ı dikkat ve 'itinâya alınarak, bunlara nesâyih-i lâzıme-i müessire ifâ ve adilâne muâmele icrâsıyla hükûmet-i seniyeye ısındırmak ve evâmir-i hükûmete itaât ettirmek esbâb ve vesâilini istihsâl etmek iktizâ eder [2a]

Gerçi livâ-yı mezkûrenin bazı kazalarında ahz-ı asker usûlü cârî ise de hiçbirinin huzurunda kur'a keşîde olmayıp bazı kurâ muhtarları huzuruyla keşîde olunan kur'alarda ise isimlerine kur'a isabet eden efrâddan pek azı itaâtle silk-i celîl-i askeriye dehâlet etmekte iseler de ekserisi bakâyâda kalarak sene-be-sene efrâd-ı bakâyâ tezâyüd ve binâenaleyh celb ü cem'i ta'sîr etmekte ve mükellefât-ı emîrîyenin kısm-ı küllîsi dahi her sene zimmet-i ahâlide kalarak tahsîle kesb-i imtinâ eylemektedir.

Ahâli-i mezkûre kabîle kabîle birtakım ağalar ile seyyid nâmı altında bulunan bir hayli müteğallibeye ve onların menâfi'-i husûsiyelerini istihsâle dahi hâdim olduklarından ve bunların tesir-i nüfûzuyla her türlü fezâyihe cür'et ve evâmir-i devlete adem-i itaâti 'itiyâd eylediklerinden işbu 'itiyâd-ı mekrûhelerinden vazgeçirmek üzere Heyet-i Islâhiye'nin evvel emirde işbu ağalarla seyyidlerden hüsn-i hizmetleri me'mûl olanlarını celb ve amâleye müsaraât ve bunlar hakkında vaktiyle olduğu gibi tard ü teb'id misillü muâmeleden tevakku' ile ve kendilerine celbe medâr olacak ve icâbât-ı mevki'yeye muvâfık düşecek bir takım mevâîd icrâsıyla nüfûzları cârî olan kabâil ve aşâirin dâire-i medeniyet ve mes'ûdiyete idhâli emrinde vâsıta-i icrâât ittihâz eylemiş ve ağavât ve seyyidler içinde harekât-ı serkeşâne ve muâmelât-ı itaâtşikenâneye devamda musırr olduğu halde bunların vesâit-i münâsibe ile celb olunarak ahar mahallere nakl edilmeleri muvâfık-ı maslahat görülür.

Ahâli-i mezkûre gerek kur'adan gerek emvâl-i emîrîyeden hâsıl olan bakâyâdan dolayı bir bâr-ı girân altında kaldıkta 'izâm olunacak Heyet-i Islâhiye'nin netâyic-i icrââtı bakâyâ-yı ma'rûzenin tahsili emrinde dûçâr-ı tazyîk edilmek gibi bir fikre zehâblarını müstelzim olacağına ve bu halde Heyet-i Islâhiye'ye takarrüb etmeyip ve menâat-ı mevki'yelerine gözetip sâbıkı gibi ahvâl-i vahşet-perverâne ve ef'al-i serkeşânelerine devam ile maksad-ı ıslâhı işkâl etmeleri me'mûl-ı kavî olduğuna biânen hem bura-

larına mahal kalmamak ve hem de ilân-ı adâlet kendilerini defâeten celb ve amâleye vesile olmak ve mültezim zimmetlerinde kalan a'şâr bakâyâsı müstesna bulunmak üzere 1305 senesi nihâyetine kadar terâkim-i vergi ve tekâlif-i sâirenin ve kur'a efrâdı bakâyâsının afvıyla bunlardan dahi mazhar-ı nimet ve adâlet-i seniyye-i cenâb-ı padişâhîleri olduklarının hemen ilân ettirilmesi ve ağavât marifetiyle işbu nimet-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîlerinin kadr ve şükrünü bilerek ona göre vezâif-i tabiyetin kemâhiye-hakkuhâ ifâ edilmesi lüzûmunun telkîn olunması ve bu nimet-i celîle-i mülûkânelerinden livâ-yı mezkûrda meskûn olan ahâlinin bilâ-istisnâ müstefîd olması cümle-i tedâbir-i ıslâhiye-i esâsiyeden olmak lâzım gelir.

Ahâli-i merkûme bu sûretle celb ve amâle olduktan sonra ber-vech-i marûz hemen itikâdât-ı bâtılâlarını tashîhe ve şeâir-i İslamiye'yi telkîne ve topluca olan köylerde ve kasabalarda mekâtib-i ibtidâîye güşâdına ve mesâcid-i şerîfe inşâsına ve tashîh-i 'itikâda muktedîr muallimler tayiniyle mükellefât-ı emîrîyece ve teşkilât ve taksimât-ı mülkîyece ta'dilât icrâsına ihtiyaç hâsıl olur ise onun da mevki'in icâbâtına ahâlinin mizâc ve tahammülüne göre ta'dîline müsâraatla sâye-i ihsân-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîlerinde teemmül-i ni'em-i refâh ve medeniyet olmaları vesâilinin istihsâline ikdâm olunmak ve eğerçi mektepler güşâdıyla etfâlin talim ve terbiyesine itinâ olunacak ise de ağavâtın çocukları Dersaadet'e celb ile mekâtib-i âliyeden istihsâl-i marifet ve ahâli etfâlinden mümkün olduğu kadar çocuk da Tersane **[2b]** ve Tophane-i Âmire Sınâî Alayları'na götürülerek terbiye ve tahsil-i sanat ettirilir ise avdetlerinde bi't-tabîî tashîh-i itikâd etmiş bulunacakları cihetle, câri olan itikâdât-ı bâtılâyı kendileri ref' ü izâle eyleyeceklerinden, bu sûret hem devletçe fevâid-i maddiye ve maneviyeyi câlib ve hem de makâsid-i hükûmeti suhûletle kabullerini mûcib olacağı için bu bâbda Heyet-i Islâhiye'ce teşvikât-ı müessire icrâ edilmek muktezîdir.

Ahâli-i merkûmenin dûçâr-ı fakr ü zarûret olmaları esbâbından birisi ve belki birincisi de sâkin oldukları mahallerde def'-i ihtiyâç edecek kadar zirââta sâlih arazi olmaması maddesi olup, bu cihetle ekser kurâsı iki-üç nihâyet beş-on kadar haneden ibâret kalarak böyle müteferrik ve müteşettit bir halde bırakılmış olmaları fakr ü zarûretlerini istilzâm etmekle ve sâikâ-i cehâlet ve sevk-i vahşetle de envâ-i fezâyihe cür'etlerini mûcib olmakla, livâ-

i mezkûr dâhilinde zirââta sâlih ve kâfî arazi var ise oralara, olduğu takdirde livâ-i mezkûra civâr ve münâsebeti olan mahallerde bulunan araziye nakl ile topluca iskânları icrâ ve fakat bu bâbda devletçe teshîlât-ı mukteziye ifâsı iktizâ eder.

Sâye-i tevfîkât-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîlerinde, Heyet-i Islâhiye icrâ-yı nesâyih-i müessire ve ittihâz-ı tedâbir-i sâibe ile ıslâhat-ı ma'rûzeye kesb-i muvaffakiyet ettikten sonra, ıslâhat-ı mezkûrenin temîn-i devam ve hüsn-i cereyânı zımnında takibât-ı lâzıme icrâ edilmez ise bi'd-defaât tecrübe olunduğu vechile ıslâhât-ı vâkıadan semere-i nâfi'â iktitâfı müşkül ve belki emsâli görüldüğü misillü bu yolda vahşetle me'lûf olan ahâlinin bilahare daha ziyâde tezyîd-i vahşet ve fezâhat etmelerini dâî' olacağından, vaz' olunacak esâs-ı ıslâhâtın an-be-an teşyîdine ikdâm olunmak ve icâbât-ı umûrdan olmakla, heyet-i ma'rûfe ikmâl-i vezâif ettikten sonra, tesis ettiği usûl ve kavâid-i ıslâhiyeyi takib ve hüsn-i cereyânına muktedîr afîf ve müstakîm mutasarrıf, kaymakâm ve müdirler istihdâmı ve şimdiki halde müstahdem olanların içlerinde bu evsâfı câmî' olmayanlar bulunur ise tebdilleri ve zaptiye ve bilhassa jandarma heyetinin ıslâh-ı ahvâliyle âsâyiş ve emniyetin idâmesi icâb eder.

Heyet-i Islâhiye'nin her ne kadar icrâ-yı nesâyih ve teşvikât ile ifâ-yı vezâif etmesi münâsib mütâlâa olunuyor ise de heyet-i mezkûre nezdinde kuvve-i kâfiye-i askeriye bulundukça icrâ edeceği nesâyihin ve ittihâz eyleyeceği tedâbir-i ıslâhkârânenin hüsn-i tesir hâsıl etmeyeceği derkâr olup mücerred irâe-i sukût ve nesâyih ve tenbihât-ı vâkıaya adem-i itaat ettikleri hâlde icrâ-yı cebr ve şiddet olunacağı ilân ve işâat olunmak maksadıyla Dersim'in mevâki'-i münâsibesinde lüzûmu kadar asker ikâmesi ve bir de ahâli ve aşâirin fezâhatlarına müsâid mevki'lere hâkim olan noktalara kuleler ve karakolhaneler inşâsı ve icâb eden tarîklerin güşâdı ve'l-hâsıl mâni'-i şekâvet ve fezâhat olacak esbâbın tehiyye ve istihzârı ve bu sırada üç yüz altı senesinde dâhil-i esnân-ı askeriye olan ahâliden kur'a keşîdesi ve tahrîr-i nüfus ve emlâk muâmelesinin ikmâl ve icrâsı her halde elzem olduğundan ve bunun için de on iki tabur asâkir-i şâhâneleriyle bir alay süvâri ve bir batarya dağ topu kâfî görülebildiğinden ol mikdâr asâkir-i şâhânelerinin heyet-i mezkûre riyâsetinde bulunacak zâtın kumandasına tevdî'i ve bir de

ıslâhât-ı ma'rûzenin teessüsüne kadar kaymakâm ve müdirliklerin Heyet-i Islâhıye'nin intihâb ve tensîbiyle zâbitân ve ümerâ-yı askeriyeden münâsiblerine ihâlesi münâsib ise de gerek bu sûret ve gerek ıslâhât-ı mezkûre hakkında arz olunan mütâlâat-ı kâsirâne nezd-i hakâyık ve vefd-i cenâb-ı hilâfet-penâhîleride rehîn-i tasvîb ve tensîb-i âli buyrulduğu takdirde bu esâs üzerine talimâtının dahi tanzîmine müsâraat olunacağı **[3a]** derkâr bulunmuş ve Heyet-i Islâhiye'ye tevdî' olunacak talimâtın müttefik olacağı medâr-ı ıslâhiyece heyet-i mezkûre icrââtına ibtidâ etmezden mukaddem icrâ edeceği tahkikât ve tedkikâtı üzerine mevâdd-ı mezkûrenin tatbîkatınca tadîlâta lüzûm görür ise ol bâbdaki mütâlaâtın kable'l-icrâ Dersaâdet'e iş'âr eylemesi muktezî olarak heyet-i mezkûre için fermân ve tensîb-i âli-i hazret-i şâhenşâhîlerine ta'lîken intihâb olunan memûrların pusulası arz ü takdîm kılınmış olmakla ol bâbda ve kâtıbe-i ahvâlde irâde ve ferman-ı hazret-i velîyü'l-emrindir.

4- Mamûretülaziz Vâli-i Esbakı Es-Seyyid Hasan Hilmi'nin Layihası[10]

Mamûretülaziz Vilâyeti şarken Erzurum ve Bitlis ve şimâlen Trabzon ve Erzurum ve garben Sivas ve Haleb ve cenûben Diyarbekir vilâyetleri hudûdlarıyla muhâta olub nefs-i merkez sancağıyla beraber Malatya ve Dersim sancağından mürekkeb üç livâ ve on dört kazayı ve umûmiyet itibarıyla humsı Ermeni olmak üzere takriben üç yüz bin nüfusu hâvîdir.

Nefs-i Mamûretülaziz livâsı Keban Madeni ve Arabkir ve Eğin kazalarından terekküb edib ahâlisi umûmen itaat ve inkıyâd ile mecbûl ve sâye-i kemâlât-sermâye-i hazret-i zillullahîde cümlesi de ticâret ve zirâatle meşğul ve mes'ûddurlar. Bu kazalar sekenesi içinde de egerçi aşâir nâmıyla yâd olunur bazı kabâil mevcûd ise de ahâli-i mutîaya sarkıntılık gibi rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı hazret-i hilâfet-penâhîye muhâlif harekâttan müctenib olup sâir vatandaşları misüllü anlarda hirfet ve zirâatle iştiğâl ve ağnâm ve mevâşi-i sâirelerinin mahsûlatıyla temîn-i maîşet ve hâl etmektedirler.

İş bu merkez sancağı dâhilinde, ikisi merkez vilâyette birisi Arabkir'de olmak üzere üç tabur asker-i hazret-i mülûkâne mevcûd olup, Arabkir Kazası yakın vakitlere kadar askerden hâlî iken esnâ-yı devr-i teftiş-i kemterânemde

10 Y. PRK. AZJ, 17/80, 10 M. 1308. [26 Ağustos 1890]

mevâki'in nazar-ı dikkate çarpan ihtiyac-ı mübrimi üzerine lede'l-arz bir tabur asâkir-i şâhânenin sûret-i dâimede orada bulundurulması hakkında irâde-i seniye-i hazret-i velînimet-i bi-minnet ve 'uzma şeref-sudûr buyrulmuş ve sâye-i muvâfakat-vâye-i hazret-i mülûkânede iâne-i hamiyyet-mendân ile sûret-i mükemmelede bir kışla dahi inşâsı ile ihtiyâcât-ı mahalliyeye münâsib tedâbir istikmâl edilmiştir.

Mamûretülaziz'in mevki'i Haleb ve Şam ve Bağdad ve Musûl ve Diyarbekir vilâyetleri mevâki'i askeriyesinin güzergâhı olup harekât-i askeriye nokta-i nazarınca Erzurum'a karşı merkez bulunmasına ve maazallah-ı teâlâ bir gâile-i hâriciye hudûsüyle Bahr-ı Siyâh'ın sevkiyât-ı askeriyeye ünsdârı hâlinde vilâyât-ı mezkûrenin kuvve-i cunûdiye ve mühimmât-ı harbiyesi Mamûretülaziz'e uğrayarak Diyarbekir vilâyeti muzâfâtından Palu ve Erzurum vilâyeti mülhakâtından Kiğı kazalarından geçtikten sonra hudûd-ı hâkânîye gidebileceğine mukâbil sür'at-i tesviye ve inşâsı mukteza-yı emr ü fermân-ı hikmet ve beyân-ı hazret-i şehinşâhîden bulunan turuk-ı askeriyeden ma'dûd bu tarîkin Diyarbekir ve Erzurum cihetlerine ait kısmına henüz başlanmadığı da tahkik kılındığına nazaran bir an evvel ameliyâta mübâşeret ve ikmâlince de fevkalâde iltizâm-ı müsâraat olunması elzemdir.

Bu sancağın taksimât-ı hâzırasına gelince; Eğin kaza merkezi makarr-ı vilâyete yirmi sekiz Arabkir'e on sekiz Keban Madeni on iki saatlik mesafelerde vâki' olup, bunların umûr-ı mülkiye ve nâfiâsı valilerin mesâî ve ikdâmâtıyla mütenâsib bir halde rehîn-i temşiyet olmakta ise de Arabkir Kazası'nın cesâmet ve ehemmiyetine ve Arabkir Ermeni murahhasası Eznik nâmında sâbıkalı bir müfsidin eser-i sû-i telkinâtı olarak Ermeni ahâlisinin fikirleri her yerden ziyâde zehirli bulunmasına mine'l-kadîm Mamûretülaziz vilâyeti mülhakâtından iken çend seneden beri Diyarbekir'e ilhâk olunarak Mamûretülaziz'e on Diyarbekir'e otuz saat mesafede vâki' ve külliyetle Ermeni sâkin bulunan Palu Kazası'nın dahi Mamûretülaziz'e iâde-i irtibâtı halinde âsâyiş ve inzibât-ı mahalliyeye pek ziyâde hizmet edilmiş olacağına binâen Arabkir Kazası'nın mevki'i mutasarrıflık merkezi olmasına ve Palu Kazası dahi Mamûretülaziz vilâyeti idâresinde bulunmasına şedîden arz-ı ihtiyâç acil etmektedir. Bu sûret makrûn-ı müsâade-i seniye buyrulduğu halde vaktiyle Maden-i Hümâyûn emînlerine makarr

olmakla ihrâz-ı ehemmiyet ederek mürûr-ı zaman ve maden ameliyâtının tatili gibi esbâb ilcâsıyla eski kâbiliyetini kaybetmiş [2a] ve âb ü hevânın vehâmeti cihetiyle de ahâlisi bayağı inkırâz bulmuş olan Keban Madeni kaymakâmlık heyetinin mülhakâtından bulunan ve bi'n-nisbe münâsib ve ehemmiyeti olan Arguvan Nâhiyesi'ne ve müdirlik heyetinin dahi Keban Madeni'ne nakilleri mine'l-kadîm Mamûretülaziz mülhakâtından iken Dersim'in vilâyet teşkili hengâmında oraya rabt edilen ve ahâli-i mutîası Dersim Ekrâd ve aşâirinin hedef-i taaddî ve mezâlimi bulunan Çemişgezek Kazası'nın dahi Dersim'den fekk-i irtibâtı ile Eğin ve Çemişgezek ve Arguvan kazalarından mürekkeb olmak ve Keban Madeni ile de kemâ-fi's-sâbık merkez vilâyete merbût olup bu kazaların teşkilât-ı adliyesi dahi kemâ-kân bâki olmak üzere Arabkir Kazası topluca bir sancak halini alarak, Dersim Ekrâdı'nın Eğin Kazası ahâli-i mutîası hakkında revâ gördükleri âzâr ve taaddîyât ve bu yüzden tahaddüs eden sızıldı ve şikâyât nihâyet bulacağı ve mutasarrıflığına da kaymakâmlığında isbât-ı ehliyet ve iktidâr ve üç mâh kadar da Dersim mutasarrıflık vekâletinde bulunarak ifâ-yı hüsn-i vezâife sarf-ı mesâî-i bi-şumâr ederek zaman-ı memûriyetinde murahhasa-i merkûmenin hükm-i mefâsidine meydan vermeyen ve bir buçuk mâhdan beri mezûnen memleketinde bulunduğu işitilen Edib Bey'in tayini hâlen ve istikbâlen her türlü muhâsenât ve inzibâtı câmî' ve idâre-i hâzıraca da mehsus bulunan mazarratı râfî' olacağı vârid-i hâtır-ı kâsır olmakdadır. Vâkıâ Arabkir Kasabası'nda bir kışla-i hümâyûn inşâsıyla asâkir-i şâhâne ikâmesi ora Ermenileri'nin muzmirât ve menviyâtının fiiliyâtını ta'dîl maksadıyla ittihâz kılınmış bir tedbir olarak sâye-i mehâbet-vâye-i hazret-i zıllullahîde tesirât-ı hasenesi dahi meşhûd ise de muktezîyât-ı zamanîyeye tevfîk-i irâde zarûrî olmak cihetiyle kazâ-i mezkûrun kaymakâmlık şeklinde bekâsı matlûb-ı âliye muvâfık gelmeyeceği zannındayım.

Livâ-yı mezkûrda nâm-ı nâmî-i hazret-i velînimet-i bi-minnete mensûb bulunan mekteb-i idâdî-i mülkiyeye her sınıf tebaa dahi şâgird kabul edilmekte ise de idâresiyle ders programları Erzurum'da vâki' olup Rusya tebaasından bir Ermeni'nin tahsisât–ı külliye-i nakdiyesiyle munhasıran idâre kılınan ve abd-i memlûklerinin valiliği zamanında Mamûretülaziz'e nakline Ermeni Patrikhanesi'nce teşebbüs edilmişken ol babdaki mehâzir

ve mazarratı bâ-ârızâ ve mazbata müdellelen arz olunan Sansaryan nâm Ermeni mektebinde talim ve tedris edilen ulûm ve fünûna rekabet eder derecelerde mükemmel bulunmasından ve evvelâ dini mekteb-i idâdîyeye verib o yolda ihtiyâr-ı mesârif etmeye de ahâlinin iktidarları kifâyet etmemesinden dolayı rağabât-ı umûmiye yine Sansaryan mektebinde takarrur etmekte ve Harput Kasabası'nda Amerikalı misyonerlerin idâresindeki mekteblere dahi Ermeniler mekteb-i idâdîden ziyâde meyl göstermekte bulunduklarından herhalde muzırr olması lâzım gelen şu iki ecnebi mekteblerde ihtiyâcât-ı mahalliye âzâde kılınmak için Maârif Nezâret-i Celîlesi'ne bir iki defa resmen arz ettiğim vechile yalnız bu vilâyete mahsûs ve müstesna olarak mekteb-i mezkûrun leylîye tahviliyle kayd ü kabul olunacak şâgirdânın mekûlât ve melbûsât masraflarının maârif hissesinden tesviyesi ve ders programlarının daha ziyâde ıslâh ve tevsi'i ile o havâlideki ecnebi mekteblerine her yüzden müreccеh bir hale getirilmesi ve ikmâl-i müddet-i tahsiliye ile şehâdetnâme alanların dahi Dersaadet mekâtib-i âliye-i mülkiye ve askeriyesine kabulü umûma bâdi-i meyl ve heves olacağından ol sûretle tesviye-i mukteziyâtı merhûn-ı rey-i âlidir.

[2b] Mamûretülaziz livâsının kuvve-i zabtiyesi şimdiki halde derece-i kifâyededir. Ancak idâre-i adliyesi Mamûretülaziz ve Malatya sancaklarına merci'-i istinâfı Diyarbekir ve Dersim Sancağı'nın mahkeme-i istinâfiyesi Erzurum vilâyetlerinde bulunması hasebiyle gayet müteşettit bir tarzda bulunup vilâyetin rüesâ-yı memûrîn-i adliyesi dahi muhtac-ı ıslâhtır. Şu üç sancağa merci' olarak Mamûretülaziz'de bir mahkeme-i istinâfiye teşkiline müsaade buyrulur ise bu'diyet-i mesâfe-i mâniâsıyla istinâf hakkını isti'mâlden ekseriyetle mahrûm kalmakta olan ahâli nâil-i yesr ü suhûlet ve tamamıyla hissedâr-ı niem-i adâlet olduktan başka ashâb-ı hâcât ve mürâcaattan alınacak harc-ı nizâmî dahi ve bu kısmen olsun istinâf memûrlarının maaşına medâr olacağını ve yeniden ihtiyâr olunacak masrafa da Eğin ve Arabkir'den mâadâ vilâyet dâhilinde bulunan kaza mahâkimi ikinci kâtiblerinin lağvıyla anların maaşından münhal kalacak mebâliğe karşılık tedâriki hâiz-i imkân ve bu sûret gerek taraf-ı abidânemden ve gerekse eslâf-ı kemterânem câniblerinden merci'ine bir kaç defa arz edilmiş olması da ol bâbdaki lüzûm-ı hakîkîyeye burhândır.

Malatya Sancağı Akçadağ ve Kâhta ve Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarından mürekkeb bir dâire-i vâsî'ayı muhtevî olup ahâlisi de ekseriyetle Ekrâd ve aşâir ve fakat Akçadağ kazasında Kâhyalar karyesi ve Kâhta kazasında Gerger nâhiyesi müstesna olduğu halde kusurları bir dereceye kadar dâhil-i dâire-i inkıyâd ve evâmirdir. Bunların umûmu vergi ve tekâlif-i sâirelerini ifâda hemhâl olup yalnız aralarındaki fark Kâhyalar ve Gerger ahâlisi hem ağalarının evâmirine tabiyetle sâir aşâirle mukâteleye cür'et ve hem de silah be-dest şekâvet olarak ahâli ve ebnâ-yı sebîle isâl-ı hasar ve mazarrat ve kusurları dahi yalnız ağa ve muhtarlarının tertib ve izâmı üzerine birbirleriyle çarpışarak mütennefizlerinin menfaatlerine hizmet etmekten ibâret olup şu hâl ile berâber zaten içlerinde nedret üzere bulunan Ermeni ahâli kendi aralarında min-külli vücûh asûde-nişîn ve gerek komşu ve gerekse civâr olsun ne kadar Hristiyan varsa cümlesi sâye-i hazret-i padişâhîde her yerde olduğu gibi oracada mâlen ve cânen müsterîh ve emîndir.

Maamâfîh tebaa-yı hazret-i padişâhî arasında hüküm ve tesirini yürütmekte olan hasâmeti büsbütün ortadan kaldıracak ve hepsini kardeşçe yaşattıracak tedâbir-i lâzıma ittihâzına muktedîr bir mutasarrıf bulundurulmasıyla şu hâl-i muâdâtın istikmâl-i ashâb-ı indifâiyesi o sancak için mütemimmü'l-icrâ ıslâhâttan madûd ve sızıldısızca matlabın husûlüne hizmet edecek kadar livâ dâhilinde kuvve-i askeriye mevcûddur.

Malatya Sancağı maârif cihetiyle de mahrûm-ı terakkî olarak etfâlinin talim ve terbiyeleri livâ ve kaza merkezlerindeki mekâtib-i rüşdiyeye münhasırdır ki bu mektebler de ikmâl-i tahsil eden şâgirdânın malûmât-ı mektebeleri ancak mebâdî-i ulûm ve fünûn-i görmek dâiresinde ve mahdûd bir halde kaldığından ve mekâtib-i ibtidâîyenin ıslâh ve tezyîdi gibi mutasarrıfların mesâî ve ikdâmâtına inhisâr eden vezâife dahi hakkıyla ifâ edilemeyerek mahrûmiyet-i vâkıâ da bu yüzden ileri geldiğinden ve Mamûretülaziz mekteb-i idâdisine talebe göndermek için son derecelerde sarfettiğim mesâî ve ikdâmât-ı mülûkânemde ahâlinin fakr u zarûretleri tesirsiz bıraktığından mekteb-i mezkûrun leylîye tahvili halinde bu sancaktan ve vilâyetin her tarafından şâgird gönderilerek sâye-i maârif-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde **[3a]** umûm ebnâ-yı vilâyet hissemend-i nimet-i maârif ve hüner olarak zallâm-ı cehl ve nâdânîden kurtarılacağı ve bu vesile ile

Ermeni etfâlinin dahi rızâ-yı âli dâiresinde terbiyelerine imkân olabileceği âzâde-i arz ü izâhtır.

Bu sancak umûr-ı ticâriyece mülhakât–i vilâyetin kâffesine mürecceh olarak afyon ve mahsulâtı sâireden senevî iki yüz bin liralık kadar ihrâcâtı var ise de Samsun iskelesine müntehî şoseden başka turuk-ı mevâridâtı olmamasıyla muâmelât-ı ticâriye mahdûd bir halde cereyân ettiği görüldüğünden Diyarbekir'den başlayarak Mamûretülaziz Vilâyeti'ne ve oradan da Malatya'ya uğrayarak Sivas ve Tokat ve Amasya'dan Samsun'a kadar imtidâd eden şose tarîkinin bir şube-i mühimmesi olmak ve Bahr-ı Sefid iskelelerine de yaz ve kış mevsimlerinde gayet işlek bir yol açık bulunmak üzere Malatya'dan Haleb'e kadar bir şose inşâsı bi't-tasavvur memûrîn-i fenniye vasıtasıyla tanzîm ettirilen harita ve profilleri Nâfia Nezâret-i Celîlesi'ne takdîm kılınmış ve müfâreket bendegâneme karîb bir zamanda ameliyâta mübâşeret emri de istihsâl kılınmıştı. Mesmûâta nazaran henüz tesviye ve inşâata bed' olunmadığı anlaşıldığından ve bu tarîkin ehemmiyet ve muhâsenâtı sevkiyât-ı askeriye ve muâmelât-ı ticâriyece müstağni-i tafsil ve izâh bulunduğundan bir an evvel icrâ-yı icâbı mutlaka mütevakkıf-ı emr-i fermân-ı âlidir.

Vilâyet dâhilinde ve Anadolu kıt'asında en ziyâde muhtac-ı ıslâh olan mahal Dersim kıt'asıdır. Burada meskûn fırak-ı aşâir nazar-ı hükûmette üç kısma münkasım olup; birincisi merkez livâ ile Mazgird Kazası merkezine ve mevâki'-i askeriyeye mütecâvir olup diğerleri de mahal-i sâire kadar sa'b olmayanlardır ki bunların rüesâsına emniyet verildiği ve müessir-i taltifât ve mümâşât gösterildiği hâlde sûreten ahâli-i mutîa gibi hükûmetler nezdine gelirler ve müretteb olan vergileriyle a'şâr ve rüsûm-ı ağnâmı ne ise aşiretleri efrâdından istedikleri kadar istifa ile mal sandıklarına birer mikdârını tediye ederler. İkincisi; hükûmet ve askeri merkezlerine ikinci derecede yakın olup fakat menâat-ı mevki'yeleri ve bir sınıfda addolunan aşâirin hasbe'l-civâriye memûrîn-i mülkiye ve askeriye ve ahâli-i medine ile ihtilât eyledikleri gibi ülfet etmemelerinden dolayı vahşet-i galîzeleri bulunan aşiretlerdir ki onların da vergileriyle a'şâr ve rüsûm-ı ağnâmı reisleri nezdinde şahsları malûm olan birer memûr ve kâtib izâmıyla tahrîr ettirilip bunlar marifetiyle her ne tayin olunursa hükûmetçe bilâ-itirâz kayd

ü kabul edilmekte ve mecmû-ı zimmetleri neye bâliğ olursa onun da nısfı derecesindeki mikdârda bedel-i koyun ve palası yani ufak kilim gibi mevâşi ve eşya getirilip onlar da aylarca maaşâtı mündahil olan memûrîn, ketebe ve zabite taraflarından ikişer kat bahasıyla alınmaktadır. Üçücüsü en ziyâde su'ûbeti ve hükûmet ve askeri mevâki'ine bu'diyeti olan cibâl ve evdiye de sâkin aşâirdir ki şimdiye kadar ne bir hükûmet merkezine gelmişler ne de vergi nâmında bir şey vermişlerdir.

Ber-vech-i marûz Dersim kıt'ası tamamıyle dâire-i mutâvaata alınamadığından hükûmet-i seniyenin hâricen bir gâile ile meşğul olduğu ve mevâki'i müteaddidesinde ârâm-sâz-ı besâlet bulunan kuvve-i askeriye hasbe'l-lüzûm aldırıldığı gibi derhâl şirâze-i emniyet-i umûmiyeyi ihlâl ile bir kaç vilâyet halkını envâi taaddîyât-ı zâlimâne ile perişân etmektedirler. Muhârebe-i ahîre esnasında mütecâsir oldukları harekât-ı bâğiyâne umûmî ve alenî olup vakt-i müsâlemet de dahi mevâki'-i muhtelifede kuvve-i kâfîye-i askeriye bulunur iken yine hırsızlık sûretiyle mütemâdiyen mütecâsir-i fezâhat ve cinâyet ediyorlar.

[3b] Aşâirin külliyeti ağnâmına ve mahsûlât–ı öşriye ve mürettebâtı sâiresine göre vâridât-ı livâ yüz bin liraya bâliğ olması lâzım gelirken beher senenin tahsilâtı yirmi bin lira mikdârında kalmakla hazinenin hukûk-ı sarîhasından beşte dört misli dûçâr-ı ziyâ' olduktan başka bir de ale'd-devâm asâkir-i nizâmiye ikâmesi ile ve ele geçirilen yirmi bin lira vâridâta mukâbil altmış bin lira mesârifât-ı askeriye ihtiyarı ile muhâfaza-yı âsâyiş mecburiyetinde bulunduğu halde yine irâde-i hükûmet mislik[?] mümâşât ve müsâmahâtı bırakamayarak gerek kendi aralarında tahaddüs etsin ve gerek ahâli-i mutîa ve ebnâ-yı sebîl haklarında vukû' bulsun doğrudan doğru nüfûz-ı hükûmetle men' ve def-i mezâlim edilememektedirler. İşte idâre-i livâ bu halde ve beher sene milyonlarca hukûk-ı hazine uhde-i aşâirde kaldıktan ve hükûmet-i seniyenin adâlet ve sahâbetinden mâadâ melce' ve melâzı olmayan tebaa-yı mutîanın her kalbi dağdâr-ı teessür edecek nice mezâlim-i fecîaya dûçâr edilmeleriyle işitilen âvâze-i istimdâda hah ve nâhah müsâmaha ile âmâle nigâh olunduktan başka bir de hâricî bir gâile zuhûruyla oraların askerden halvî halinde mürtekib ve mütecâsir olacakları tecâvüzât ve taaddîyât ile üç beş kaza halkını mahv ve harâb eyliyecekleri

ve bilâ-iştibâh Ermeniler'in de onlarla müttehiden hem fesâdâta ve hem de şikâyâta başlayacakları derkâr olup şimdiki halde kuvve-i askeriye ile zabt olunamayan havene-i aşâirin öyle gâileli bir zamanda ne sûretle men'-i tasalluttâtına teşebbüs olunacağı şimdiden düşünelecek mevâdd-ı mühimmedendir. Anadolu havâlisi bir vücûd gibi farz olunsa Dersim kıt'ası da o vücûdun ciğerlerinde eski bir çıban gibidir. Dersim hâli hâzıra nazaran Anadolu'nun en ziyâde hâiz-i ehemmiyet bir kıt'ası bulunduğundan ve şimdiye kadar bu noktadan zuhûra gelen âsâr-ı fesâdın izâlesi emrinde devletçe ihtiyâr olunan bunca külfetler ittihâz-ı lâzımeden olan tedâbirin bazı mertebe nâkısâtından dolayı matlûb olan neticeyi hâsıl edemediğinden yani oradaki istidâd-ı fesâdı külliyen zâil eyleyemediğinden bir küçük vesile ile mahall-i mezkûrda pek büyük ve ehemmiyetli fenalıkların zuhûra gelmesi kaviyen melhûzdur.

Rabbim ila-yevmü'l-kıyâm pâyidâr buyursun fi'l-hakîka cism-i devletin bir uzv-ı mühimmî bulunan Anadolu'nun kalbgâhında demek olan bu sivilcenin külliyen sızıltısını mahvetmek hükûmeten ve siyâseten vecâib-i umûrdan olup her ne kadar meşâğil-i fevkâlâde ihdâsına zaman gayr-ı müsâid ise de mütemâdiyen asâkir-i nizâmiye ikâme olunduğu halde yine bi'z-zarûre vezâif-i hükûmetle mütenâsib olmayan müsâmahât ve mümâşât ile idâre olunmaktan ve milyonlarca hukûk-ı devlet ziyâ'dan ve bir nice tebaa-yı mutîa âzâr ve mezâlimden kurtarılamakdıktan fazla bir gâile-i hâricîye hudûsünde vukû' bulacak kıyâmlarıyla her taraftan âvâze-i şikâyet işitilmekte ve o yüzden de garezkârâne ecânible ser-rişte-i fesâdât verilmiş olmasındaki mazarrat-ı melhûz şimdiki vakitte mütâlâa olunan mehâzire nisbeten kat kat mûcib-i muhâtarât olacağı derkârdır. Eşkiyâ-yı Ekrâd'ın ahâli-i mutîa haklarında kâbil-i tadâd olmayan mezâlim ve taaddîleri mahalinin idâre-i zaifiyesine munzam olan menâat-ı mevki'iyelerine mukâbil olup yoksa sâye-i mehâbet-vâye-i hazret-i zıllullahîde irâe olunacak satvet-i askeriyeye karşı duracak kadar bir kuvvet ve cemiyete mâlik olmadıkları misüllü ıslâhları müddeti dahi ecânibe aks-ı şikâyet ettirecek kadar bir zaman sürmeyeceği ve kıt'a-yı mezkûrenin cihât-ı külliyesi cibâl-i şâhikâ ile muhat ve oralar da meşe ormanlarıyla mestûr olup hükûmet-i seniyenin **[4a]** kuvve-i tenkîliyesine uğrayanlar dağlara ve ormanlara firâr ve tahassun ile ihtifât etmek itibarında

bulundukları emsâl ve tecârib–i adîde ile müsbet bulunduğu mervî idüğü cihetle kıt'a-yı mezkûrede harekât-ı askeriye icrâsı ormanların yapraksız mevsimi bulunan ya ilk yahud sonbaharda tevakkuf edeceği cihetle iktidar ve tecrübeleri matlûb-ı âliye muvâfık ve mizâç ve tabiat-ı mahalliyeye vâkıf zevâttan ve memûrîn-i mülkiye ve askeriyeden müteşekkil ve vilâyetin valisi ile fırka merkezindeki kumandan dâhil olmak üzere bir Heyet-i Fevkâlâde-i Islâhiye teşkili ile kıt'a-yı mezkûreye izâmı ve bu heyetin Dördüncü Ordu-yı Hümûyûn mevâki'-i askeriyesinden tensîb edeceği kadar asâkir-i şâhâne celb ve istihsâbına salâhiyeti olmak şartıyla vergi ve mürettebât-ı mîrîyeden üç yüz beş senesi Şubat'ı nihâyetine kadar olan bakâyâ ile esasen kur'a meclisine getirilmeksizin ani'l-gıyâb kur'ası çekilerek asker ve redif nâmı verilmiş olan bakâyâ-yı askeriyeyi umûmen ve erbâb-ı cerâim aleyhindeki hakk-ı şahsî davaları bâki kalmak üzere hukûk-ı umûmiyeye müteallik fiil ve hareketlerin kısmen mazhar-ı afv-ı âli olduğunu ilân etmek ve rüesâ ve müteneffizân aşâirden meşhûr Şah Hüseyin oğlu Hüseyin Bey'i kaymakâmlık gibi bir memûriyet ve üslub ile mahal-i ahara def' ederek sâirlerininde icâbına göre tehdid ve taltîf ile tedîb ve ıslâhı çarelerini bulmak ve neşr-i envâr-ı adalet-i seniyye edileceğinin ilân ve temîni ile müteneffizânın fukarâdan gasben zabteyledikleri arazi ve emlâkın bi'l-istardâd mutasarrıf-ı sâbıklarına teslimi ile efkâr-ı umûmiyeyi tatmin ile bir idâre-i âdilâne irâe ve tayin ile indifâ-yı vahşetlerine çalışmak ve lede'l-hâce ibret-i müessire olmak üzere rüesânın en şerîrlerinden bir kaç tanesini bilâd-ı baîdeye nefy ü tağribe ve aşâir ve kabâil haklarında da istimâl-i şiddet ve mülâyemete muktedîr ve muhtar olmak müstead-ı şekâvet olan cibâl ve evdiyede sâkin ahâlinin ovalara nakl ve tavtını ve umûmen Ekrâd ve aşâirden silahların topladılması dahi üss-i hareket ve memûriyet ittihâz eylemek ve yeniden nüfus ve emlâkları yazılarak fıtraten cesur ve silahşör olan şebâb-ı aşâirin hizmet-i askeriyede istihdâmları ve emvâl-i devletin doğrudan doğruya hüsn-i cibâyet ve tahsili çığrını açmak ve çünkü Safevîler'in ol havâliye istilâları hengâmında intişâr edip dünkü güne kadar hükmünü sürmekte bulan rafz ü ilhâd bunların cümlesini öyle bir girîve-i cehl ve dalâl içinde bırakmıştır ki Sünniler hakkında kemâl-i gayz ü garezi vecâib-i şeâir-i mezhebîyede ve bir şahs-ı Müslim'i vahşiyâne katl ve ifnâ ve emvâl ve eşyâsını gasb ü yağma eylemek en büyük mükâfât-ı manevi-

yeye müstehak olarak âmâl-i haseneden add ve itikâd eyledikleri ve hatta yedi sekiz sene mukaddem asâkir-i nizâmiye mülâzımlarından genç bir zâbiti katl ile ciğerini çıkarıp sibâ'-i vahşiye gibi ekl eyledikleri Mamûretülaziz'de bulunduğum esnada efvâh-ı umûmiyeden işitildiği ecilden yine kendileri gibi câhil ve adâb-ı dinîye ve insanîyeden tamamıyle gâfil olan ve yalnız dava-i bâtıla-ı siyâdetten başka hiçbir şey bilmeyen eşhâs-ı garâbet-ihtisâsa uyarak bidâyet ve nihâyeti mezellet ve hüsrandan ibâret olan şu hâl-i esef-iştimâlden sâye-i şâhânede [4b] efrâd-ı aşâir kurtarılıp tashîh-i itikâd ve tasfiye-i ezhân ve vicdânları için evvela her biri beş on karyeye imam nâmıyla memûr olmak üzere hitâbet ve nasihata ve irâe-i hidâyete muktedîr ulemâ tayin ve izâmıyla mahal-i münâsibede mekâtib-i müteaddide tesisiyle etfâlin adâb-ı İslamiye vechile terbiye ve tedris vesâilini istikmâl etmek için ıslâhât-ı memûrînede mezûniyet-i lâzıma itâ buyrulmak muktezâ-yı hükm-i maslahattır.

Dersim'in idâre-i mülkiyesine nakl-ı marûzât edilince taksimât-ı vâkıâ şimdilik muvâfık-ı mevki' ise de müstahdem bulunan asâkir-i zabtiyenin maaşat ve melbûsât meseleleri pek ziyâde perişân ve ıslâha şâyân bir haldedir. Zaten mesârifât-ı mahalliyeyi idâreen âciz bulunan emvâl-i mahalliye vakt ü zamanıyla zabtiyelerin tediye-i maaşından âciz bulunduğundan senede üçer dörder maaştan ziyâde verilememektedir ki o da 'an-nakdin akçe olmayıp bâlâda arz olunduğu vechile emvâl-i livâya mukâbil ahâliden bi'l-istihsâl iki kat bahâsıyla satılan ağnâm ve eşya bedeli ile ödenilmekte ve hele beher sene müretteb olan elbise bahâsının mal sandıklarından istizâsıyla Dersaadet'e gönderilerek elbise celbi mümkün olamadığından nâşî zabtiyeler don gömlekle enzâr-ı yâr ve ağyâra karşı bayağı Ekrâd ve aşâirden fark edilememekte ve binâenaleyhi sevk-i zarûret ve sefâletle efrâdın ekserisi hânelerinde imrâr-ı evkât etmek mecburiyetinde bulunmaktadırlar. Daha garîbi vardır ki efrâdın şu hâl-i zarûretlerinde bile ma-fevklerindeki zâbitândan bazıları insafsızlığı elden bırakmakayarak maaşata verilmek için hükûmetten aldıkları akçeleri envâi sû-i istimâlâta uğrattıkları mütevâtir ve halbuki bunların temîn-i maîşet ve idâreleri istikrâr-ı âsâyişe en müessir bir tedbir bulunduğundan zabtiyelerin meclis-i idâre-i livâ ve kaza huzurlarında mâh-be-mâh tesviye-i maaşatıyla bedelâtı peyderpey mahallinden celb olunmak ve akçe vurûduna intizâr edilmemek şartıyla livâ-i mezkûr

dâhilindeki üç tabur asâkir-i zabtiye her sene müretteb olan elbisenin bilâ-tehir irsâli ve jandarma kumandalığında da gayet muktedîr ve müstakim ve gayyur bir zâtın bulundurulması elzemdir.

Mamûretülaziz Vilâyeti sınıfen emsâlinden dûn ise de Ermeniler'in en cemiyetle mevâki'inden ve binâenaleyhi hezâ nezâket ve ehemmiyet-i mevki'i günden güne tezâyüd eder mahallerinden bulunmasıyla memûrîn-i mülkiyesinin ve be-tahsis makâm-ı vilâyette bulunacak zâtın ale't-teharri ahvâl ve harekât-ı Hristiyanîye'ye iktisâb-ı ittilâ ve serâir-i millîyelerinden haber verecek raddelerde Ermeniler'in bazı havasını itmâ edecek dûrbinâne ve hekimâne iktidârlara ve lüzûmı takdirinde rükûb ve nüzûle kâfî kuvvet-i bedeniyeye ve Ermeniler'le Katolik ve Protestan milletleri arasında münâfese-i mezhebiyeyi teksîre hizmet edecek vesâit-i hafîye istimâli ile beynlerinde husûl-i ittifâk ve ittihâda fırsat verilmemesi misüllü tecârib-i kâr-ı âgâhiye mâlik olması lâbüddür. Her halde emr ü fermân hazret-i men-lehü'l emrindir.

5- Mîralây Hüseyin Hüsnü b. Ali, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Birinci Şubesi Müdiri Mîrlivâ Yusuf Ziya, Meclis-i Vükelâ Memûrlarından Ahmed Cevdet'in Layihası[11]

Dersim ve havâlisinin ıslâh-ı ahvâli devlete zaten matlûb ve mültezem olub şimdiye kadar buna mükerreren teşebbüs olunmuş ise de bu bâbda sarf olunan emeklerin matlûb-ı âli vechile semere-bahş olmaması ıslâhât-ı mutasavverenin ciddi bir esas istinâd edilememesinden ve icrâât her neden ibâret olursa olsun takib olunamamasından ve giden memûrlardan bazılarının ağavâta temâyül etmesinden münbâis olduğu derkârdır.

Islâhât-ı mukarrerenin teşebbüsât-ı esâsiyeye istinâd ettirilmesi için Dersim'in ahvâl-i umûmiyesine 'atf-ı nazar-ı dikkat olunmak lâzıme-i hâlden görülmekle Dersim hakkında hülâsatü'l-hülâsa olarak ber-vech-i âti bir fikr-i icmâlî arzına ictisâr olunur.

Dersim Sancağı Hozat, Mazgird, Pah, Kızılkilisa, Ovacık, Kuzican, Çemişgezek, Çarsancak kazalarından mürekkeb ise de Çemişgezek ve Çarsancak kazaları halkı Türk ve ahâli-i mutîadan olub bu iki kaza muahharan

11 Y. A. RES, 60/27, 10 Ra. 1310. [2 Ekim 1892]

Dersim Sancağı'na ilhâk olunmuştur. Ve asıl Dersim kıt'ası diğer altı kazadan ibâret olarak ahâlisi Kızılbaş ve bedevîdir.

Bunların umûr-ı dinîyesi seyyid tanıdıkları cühelâ ve umûr-ı zâtiye ve dünyevîyesi Dersim ağavâtı bulunan bir takım eşirrâ ve eşkiyâ ellerinde olarak her halde seyyidlere ve ağalara inkıyâdden başka bir şey bilmezler.

Bu Kızılbaş ve bedevî Kürdlerin tarz-ı taayyüşü ve tavattunu bir sûret-i muntazamada olmayub dağlar başında ve sengistân ve sa'bü'l-mürûr mevâki'de bulunan kurâ ve mezâri'de sâkin olarak koyun beslemek ve pek cüz'i zirâât etmek gibi temettu'ları müstesna tutulursa hemen umûmiyet üzere sirkat ve şekâvetle taayyüş etmektedirler.

Binâen aleyhi zâlik Dersim'in etrafındaki kazalar ahâli-i mutîası Dersim Ekrâdı'nın envâ-i mezâlim ve taaddîyâtından dâimâ arz-ı şekva eylernekte oldukları halde sarrâf ve çerçi makûlesinden olan Ermeniler'in Dersim ağaları ile münâsebeti olmağla ehl-i İslâm'dan bir ferd Dersim'e giremez iken çerçi gürûhundan olan Ermeniler ale'l-husûs Protestan mezhebine girenler serbestçe gidip gelmekte ve Kürd ağalarıyla ihtilât ve münâsebetlerini arttırmakta olmaları nazar-ı dikkati celb olan hâlâttandır.

Dersim karyeleri ve mezra'ları o kadar küçük ve o derece dağınıktır ki yek nazarda insandan hâlî gibi görünen bir vadi, bir dağ an-vahidde bir sadânın in'ikâsıyla tahaşşüd-gâh-ı 'usât-ı Ekrâd olur.

Çünki bu karyelerin en büyüğü yirmi otuz ve bu mezra'ların cesîmisi sekiz on hanedan ibârettir. Birkaç keçi birkaç koyunla bütün ailesi halkını alıp yaz mevsiminde cebel-i mürtefi'a da hayme-nişîn olan Ekrâd kış basıpta açıkta barınmak mümkün olamayacak bir hale geldikten sonra karyelerine mezra'larına uğramazlar. Kış gelipte herkes hanesine çekilmek mecburiyetine düştüğü bir zamanda ise yekdiğeriyle hatt-ı muvâsalası kesilen kurâ ve mezâri'de kışlarlar.

İşte bu hâlde imrâr-ı hayat eden Dersimlilerin bedeviyyet ve adem-i mütâvaatları cehâletten ve lezzet-i medeniyet ve istirâhât emrinde gafletten başka bir şeyden ileri gelmeyip yoluyla tekâlif-i emîrîyelerini 'itâdan mücânebetleri ve umûmiyetle tarîk-i sirkat ve şekâvete sülûk ve inhimâkları şimdiye kadar ciddi sûrette ıslâh-ı hâllerine teşebbüs olunamamaktan nâşîdir.

Müstağnî-i arz ü izâh olunduğu üzere nev'-i benibeşerin hükûmete itaat hemcinsine muhabbet, hüsn-i ma'işet gibi levâzım-ı mühimme-i dünyevîyenin vücûbunu hissetmesi cemiyetle sâkin ve ilim ve marifetle muttasıf olmasına menût bir keyfiyettir.

Dersimliler'in fevkâlâde câhil ve insanîyetin icâb ettirdiği vazîfe-i dinîye ve dünyevîyeden gâfil bulunmaları vâdi-i bedeviyette istikrârlarına sebeb-i müstakildir.

İşte Dersim Ekrâdı'nın efrâdı bu halde olup yalnız ağalarını tanırlar. Ağaları ise mutî görünerek hükûmet ile ahâli arasında vâsıta oldukları halde gayet dessâs adamlar olub ekser memûrîni iğfal ederler. Ve ara sıra yekdiğeriyle muhârebe edip ancak cânib-i hükûmetten üzerlerine sevk-i asker olundukta cümlesi hükûmet aleyhine müttefik olurlar.

Ağalar o zaman dahi 'usâtın müşevviki ve isyanın müsebbibi iken ahâlinin cehâletlerine atf-ı kusur ederek hükûmet ile beraber teskine sa'y görünürler.

Bu cihetle Dersim kıt'ası cevelângâh-ı eşkiyâ olub hükûmetten havfla firâr eden eşkiyâ dahi oraya ilticâ edegelmekle burası adeta bir eşkiyâ yuvası demek olur. Bu yuvanın bozulması ve Dersim Ekrâdı'nın ıslâh-ı ahvâli ferâiz-i hâliyeden görülür.

Bu makûle yerlerin ıslâhâtı ya hüsn-i tedbir ve idâre ile tedricen veyahud bir kuvve-i kahîre sevki ile defaten icrâ olunmak tabîîdir. Dersimce icrâ olunacak ıslâhâtın şıkk-ı evvel üzere idâreten ve tedricen icrâsı yoluna gidildiği takdirde mevâki'-i malûme ve meni'asındaki asâkir-i hazret-i şâhâne taburlarının silah-endâz mevcûdu sekiz yüz olarak bir livâya iblâğ ve mevcûd efrâd-ı zabtiyenin dahi intizâm altına alınarak mükemmel bir tabur hâline vaz' olunduktan sonra ıslâhât-ı mülkiye nokta-i nazarından lâzım gelmiş teşebbüsâtta ibtidâr ile ıslâhât-ı siyâsiyenin tedricen ifâsı esbâbı istikmâl olunmalı ve itaatın mûcib-i refâh ve selâmet olduğunu fiiliyât ile ahâliye itikâd ettirilmelidir.

Dersim'in böyle idâreten ve tedricen ıslâhı için bir müstakil sancak haline vaz'ı ile tayin buyrulacak mutasarrıfın sâdık ve müstakîm ve mücerrebü'l-etvâr bendegân-ı hazret-i padişâhîden olması ve ahâli hâl-i bedeviyetten bulunmağla muvakkaten talimât-ı muvakkate ile idâresi lâzıme-i hâlden görünür.

Şıkk-ı sâniye yani Dersim'in kuvve-i kahîre ile defaten ıslâhı yoluna gidilecek olduğu takdirde Kozan Fırka-i Islâhiyesi tertibâtı vechile bir mükemmel fırka-i ıslâhiye sevki lâzım gelir.

Ve eğerçi Kozan Fırka-i Islâhiyesi'nin dâire-i memûriyeti pek vâsi' olup ona nisbetle Dersim kıt'ası küçük bir dâire olmağla Kozan Fırkası kadar çok askere hâcet görülmez ise de Dersim Ekrâdı'nın pek vahşi olmaları ve Sünniü'l-mezheb olmamaları hasebiyle oraya sevk olunacak fırkanın dahi taburları sekiz yüz mevcûdlu olarak iki livâdan mürekkeb bir fırka-i mükemmele olması ve kumandanının dağ muharebelerinde bulunmuş mücerreb zevâttan olmasıyla beraber fırkada komiserlik yani fevkâlâde memûriyet ile bir memûr-ı mahsûs tayin buyrularak seyf ü kalem birlikte ve yek vücûd gibi olup hemen kumandan ile bi'l-ittifâk adilâne ıslâhât ve tertibât-ı mülkiyeye ibtidâr eylemesi ve fırkanın mesârif-i fevkâlâdesi için hazine-i celîleden afîf ve müstakîmü'l-etvâr bir defterdâr tayin kılınmasını ve Kürd Dağı ve Gâvur Dağı ve Kozan dağlarında olduğu gibi Dersim'de tahakküm ve tağallüb eden ağaların ahar diyarlara nakl-i hâne ettirilmeleri ve artık mülkiyece ıslâhât-ı vâkıânın takibiyle işe hüsn-i netice verilmesi lâzıme-i hâldendir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i velîyü'l-emrindir.

6- Atabe-i Felek Mertebe-i Hazret-i Hilâfet Penâhîye Arzuhal-ı Zarâ'et-İştimâl-i Abidânemdir [Dersim Mutasarrif-ı Sâbıkı İbrahim Hakkı Bey'in Layihası][12]

Matlûb-ı âli-i hazret-i hilâfet-penâhîleri mûcib-i âlisince Dersim Sancağı'nda emn ü âsâyişin tamamen takarrür ve idâmesiyle, bu yüzden zirââtın terakkîsi ve servet-i mahalliyenin ve vâridât-ı hazine-i celîlenin hâl-i hâzırdaki mikdârının hiç olmazsa nısf derecede tezâyüdü ve tahsilât emr-i ehemminin dahi yoluna ve nizâmına ircâıyla şunun bunun eyadî-i intifâından kurtarılması gibi ıslâhât-ı dâhiliye ve mâliye hakkında ittihâz ve icrâsı lâbüd idüğü bi't-tecrübe anlaşılan mevâddın mevki'-i icrâya vaz'ıyla husûlpezîr olacağından, atabe-i ulyâ-yı hazret-i zıllullahîlerine arz ü beyânını derece-i vücûbda gördüğüm mütâlaat-ı kâsıra-yı memlûkânemi ber-vech-i âtî arza cesâret eylerim.

12 Y.PRK. UM, 32/92, 2 Ra. 1313. [23 Ağustos 1895]

Birincisi: Bu sancağın devam ve istikrâr-ı âsâyişi aşâirin bulundukları mevâki'e ve ehemmiyetleriyle mikdâr-ı nüfuslarına göre aşiret müdiriyeti nâmıyla dokuz müdirliğe taksim ve tefrîk ile şehrî dörder yüz kuruş maaşla tayin edilecek bu müdirler en ileri gelen ağavâttan nasb ü tayin edilib memûriyetleri dâhilinde bulunan mahallerde muhâfaza-i emn ü âsâyişle kâffe-i tekâlif-i emîrîyyenin vakt ü zamanıyla tesviye ve ifâ etmek vazîfe-i aslîyeleriyle mükellef tutulmak.

İkincisi: Yüz neferi geçmemek üzere merkez-i livâda leylî bir mektebin tesis ve güşâdıyla aşiret rüesâsı evlâdı oraya devam ettirilmek.

Üçüncüsü: Hakikate mukârin olarak umûm Ekrâd'ın silah-endâz efrâdının mikdârını mübeyyin pusulası merbûten arz ü takdîm kılınmış ve bunlar Alevi, pek echel olup, sâye-i maârif-pîrâye-i hazret-i tâcdârlarında cehl ü nâdânîyetten tahlîs-i giribân ve nûr-ı maârifle tenvîr-i vicdân etmeleri için her nâhiye merkezinde birer ibtidâî mektebi ve birer mescid-i şerîf inşâsıyla mütedeyyin ve müteşerri' ve ahvâl-i Ekrâd'a vâkıf birer muallim tayin edilmek.

Dördüncüsü: Zaptiyeler meziyyât-ı matlûbeyi hâiz olmadıkları gibi livânın muhâfaza-i âsâyişi en birinci vazîfelerinden iken bu husûsa asla ehemmiyet vermedikten ve sancağın husûsiyetinden ve ahâlinin bedevîyetinden bi'l-istifâde birçok emvâl-i devleti zimmetlerine geçirdikten başka cihet cihet menâfî'-i zâtiyelerini istihsâl için ahâli-i mutîaya da bâr olmaklığa alışmış olduklarından bunların içinde hüsn-i ahlâk ashâbı pek enderdir. Ez-ân cümle Çemişgezek'te vefât eden bir muhtarın yanında dört zâbitle kırk üç neferin 11.504 ve Mazgird'te kezâlik dört zabitle yetmiş altı neferin 35.000 kuruş ahâliden ahz eylediklerine dair ilmühaberleri zuhûr edip keyfiyet mevki' kumandanlığıyla müştereken fî 19 Nisan 311 tarihinde makâm-ı vilâyete yazılmakla müstedill olup binâenaleyh bunlar mutlaka tebdil edilmek.

Beşincisi: Çemişgezek cihetinde müteşekkil kordonlardan şimdiye kadar hiçbir istifâde edilmemiş ve aşâirin ıslâhında zaten kordonlardan istiğnâ husûlü tabiî olduğundan kordonlarda müstahdem zâbitân ve efrâdın ehemmiyet-i mevki'iyesine göre icâbı kadarı birer küçük zâbit maiyetinde olarak yeni teşkil olunacak müdirlerin refâkatinde bulundurulması ve bir de bu müdirlerin maiyetlerine dahi oldukça hesaba âşinâ, şehrî yüz yirmişer kuruş maaşla bir kefilli nâhiye kâtibi tayin kılınmak.

Altıncısı: Merkez-i livâda bir komiserle bir nefer polis mevcûd ise de merbût dört kazada birer polis neferi müceddeden tayin kılınmak.

Yedincisi: Bidâyet-i teşkilinden şimdiye kadar kat'a istifâde edilmediği gibi şu hâl ile idâresinde istikbâlen de bir fâide mutasavver olmayan Ovacık Kazası'nın lağvıyla teşkil olunacak dokuz müdiriyetten ikisinin o cihette teşkili sûretiyle idâre olunmak.

Sekizinci: Erzincan'a hiç olmazsa bir tarîk-i husûsi güşâd edilmek.

Dokuzuncusu: Bu sancağın Mamûretülaziz Vilâyeti'nden fekk-i irtibâtıyla bi'l-umûm memûrîn-i livânın maaş-ı hâliyeleriyle müstakilen idâre ettirilmesiyle berâber livânın âsâyişinin muhtell oluşundan vesâit-i hafiye ile istifâdeye alışmış olan bazı memûrînin tebdiliyle yerlerine erbâb-ı istikâmet ve iktidârdan münâsibleri tayin kılınmak ve bu bâbda ihtiyarı lâzım gelen mesârife karşılık olarak Ovacık Kazası memûrîni maaşât-ı senevîyesi olan kırk sekiz bin altı yüz altmış kuruşla Pertek Nâhiyesi belediyesine ait olup senevî otuz küsur bin kuruşa mültezimine ihâle olunmakta bulunan kayık rüsûmu birleştirildiği halde pek cüz'i bir karşılığa ihtiyaç kalırsa da bu da cüz'i bir himmetle tedârik edilerek hazine-i celîleye bâr olmaksızın sâye-i tevfikât-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîlerinde Dersim'ce âsâyişin tamamî-i istikrârı ve ahâlinin emr-i istirâhât ve tezâyüd-i serveti ve memleketin ma'mûriyeti hâsıl olacağından velînimet-i bî-minnetimiz şevketlü padişâhımız efendimiz hazretlerine olan şiddet-i sadâkat ve 'ubûdiyet-i kâmile-i bendegânem ilcaâtıyla hasbeten lillah arz-ı hakîkat-ı hâle cür'et ederim. Kâffe-i ahvâlde emr ü fermân ve lütf ü ihsân şevketlü, mehâbetlü, azametlü padişâhımız efendimiz hazretlerinindir.

7- Dersim Islâhâtına Dair Dersim'de Bulunduğum Sırada ve Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine Takdîm Kılınan Layihanın Sûretidir [Dersim Mutasarrıfı Kulları Hüseyin Şükrü][13]

Merkez-i livâya muvâsalat-ı çâkerânemden on beş gün sonra mülhakâtın ahvâline kesb-i vukûf ve malûmat etmek üzere Çemişgezek, Çarsancak, Mazgird kazalarına vukû' bulan azîmet-i çâkerânemde meşhûd olan muâmelât-ı câriye ve husûsat-ı sâire üzerine livânın tahsil-i emvâl ve

13 Y. PRK. UM, 32/108. 11 Eylül 1311. [23 Eylül 1895] [Layihanın bir diğer sureti için bkz: Y. EE 131/34]

ıslâh-ı ahvâli hakkında ittihâz ve icrâsı lâzım gelen mevâddın arz ü beyânına ictisâr olunur.

Şöyle ki; Mazgird ile Çemişgezek kazalarının umûmu ve Çarsancak Kazası'ndan Pertek Nâhiyesi'nin bir hayli karyelerine tecâvüzle nehb-i mevâşi ve emvâl gibi muhill-i emniyet ve âsâyiş-i ahvâle tasaddi ve mücâseret ederek pek çok karyeler ahâlisinin terk-i dâr ü diyârla karyelerin harâb ve mesken-i bûm ü gurâb olmasına ve bu cihetle livânın idâre ve inzibâtının şirâzeden çıkmasına bâdî-i müstakil olan Koçuşağı aşiretiyle Ovacık Kazası'nda olup Ovacık ile Erzincan tarafının emniyetsizliğine sebebiyet vermekte bulunan Şamuşağı Aşireti, livâ dâhilinde her ne kadar dört tabur asâkir-i şâhâne mevcûd ise de bundan şimdiye kadar velev yirmi-otuz neferin olsun bir tarafa sevk edilmediğini ve bi'd-defaat mütecâsir oldukları ahvâl-i bâğiyâne ve harekât-ı kanûn-şikenânelerinden başka, geçen üç yüz yedi tarihinde asâkir-i şâhâne aleyhine istimâl-i silah ile bir mîralây ve bir doktor ve on beş kadar asker-i şâhâneyi katl ve telef ve ol mikdâr neferât da cerh eyledikleri halde haklarında hiçbir gûne muâmele-i tedîbiye icrâ kılınmadığını görmekle bütün bütün şımarıp idâre ve maîşetlerini kâmilen, ahâli-i mutîa ve mazlûmeden gasb ü gâret edebildikleri emvâle hasredinmiş ve bunların şu hâl ve hareketleri öteden beri zirâât ve ticâretle iştigal eden Ferhaduşağı ve Karaballı ve Abbasanlı ve Bahtiyarlı gibi aşiretlere de bu sirâyet ederek onlar dahi o yolda icrâ-yı taaddî ve tecavüzâta kıyâm eylemiş ve zâhiren dâhil-i dâire-i itaat olan mezkûr dört kalem aşiret halkından hilâf-ı rızâ-yı âli bir hâl vukû'uyla fâili taharri oldukta, civâriyeti münasebetiyle ef'âl-i vâkıânın mütecâsirleri kendileri olmayıp Koç ve Şamuşağı ahâlisi olduklarını iddia ve ısrarla tebriye-i zemme çabalamakta bulunmuş olmalarına mebnî bunların behemehâl taht-ı inzibâta ve itaata alınmaları derece-i vücûb ve elzemiyette görülmüştür.

Sâye-i kudret-vâye-i cenâb-ı cihânbânîde hariçten fazla askere hâcet olmaksızın kuvve-i mevcûde ile aşâir-i merkûmenin istîsâl-i şer ve mazarratları pek kolay ise de o yolda sefk-i dimâa rahm ü re'fet-i cenâb-ı hilâfet-penâhî râzı olmayacağından zikr olunan Koçuşağı Aşireti'nin sâkin oldukları mevki'in vasatında olan "Dağar[14]" nâm karye merkez olmak

14 Ormanyolu/Hozat

ve âsâyiş takarrür ve tahkim edilinceye kadar müdirliğine oranın ileri gelenlerinden bir münâsibinin tayiniyle beraber, istihdâm olunacak zaptiye neferâtı meyânında kendilerinden lüzûmu mikdâr efrâd kayd ü tahrîr kılınmak üzere mevki'-i mezkûrda elli ve "Tanz[15]" nâm mahalde otuz ve "Amutka[16]" mevki'inde de kordonda istihdâm edilegelen efrâd-ı muvakkatadan yirmi ki cem'an yüz nefer efrâd ikâmesiyle bir nâhiye teşkil olunur ve bunların mutavattın oldukları mahal tûlen üç ve arzen yarım **[3a]** saatten ibâret olduğu için orada bulunacak efrâd-ı zaptiye münâvebe sûretiyle her gün etrafı devr ü teftiş ederek hariçten gasb ile oraya getirecekleri mevâşi ve sâirenin duhûlüne meydan vermeyerek ve seyyâr taburundan da üç kola münkasım olarak yirmişer neferden altmış nefer bunların hudûdu civârında yani yirmi nefer Çemişgezek Kazası'nın ova ciheti olan Eğin ve yirmi nefer de Çemişgezek ile Hozat ve diğer üçüncü kol da Ovacık Kazası'nda devrederek, hâricen de şu sûretle emr-i muhâfazaya ehemmiyet verilir ve hiçbir zaman da şekâvetlerine meydan kalmamak ve ileride efrâd-ı merkûmeden seyyâr bulundurulacak altmış nefer bütün bütün kaldırılmak üzere celbi mümkün olduğu hâlde mahal-i mezkûr civârında münâsib mevki'lere ellişer haneden ibâret olarak iki-üç Çerkes muhâcir karyesi teşkil kılınır ise artık hiçbir sûretle fenalığa meydan bulamayıp çaresiz emr-i zirâât ve ticârete meyl ü sülûk ederek şekâvetlerinden ferâğât edecekleri tabîî ve böyle haşarâtı kordon vasıtasıyla hâricen muhâfazaya çalışmaktan ise dâhilen terbiye ve ıslâh-ı hâllerine sarf-ı mesâi ve gayret eylemek daha ziyâde fâidebahş olacağı gibi orada bulundurulacak memûrîn-i mülkiye ve zaptiyenin maaş ve masrafları da a'şâr ve vergilerinden bi't-tahsil ifâ edileceği bedîhî olduğundan şu sûret nezd-i mekârim-vefd-i dâver-i efhamîlerince de rehin-i tensîb buyrulduğu hâlde evvelbaharda mevki'-i fiil ve icrâya konulmak üzere şimdiden ona göre tertibât-ı lâzımenin icrâsı iktizâ eder.

Kuvve-i mecmû'aları nihâyet yüz yirmi nefer tahmin edilen mezkûr Koçuşağı Aşireti bu sûretle taht-ı inzibâta ve itaate alındıktan sonra merkez-i livâda bulunan bir tabur asker-i şâhâneden iki bölüğü, hem kuvve-i zaptiye-i mahalliyeye kuvvetü'z-zahr olmak ve hem de Erzincan tarîkini muhâfazada

15 Tozkoparan / Pertek
16 Çağlarca / Peyik / Hozat

bulunmak üzere Ovacık Kazası'nın merkezinde ikâme edilecek olur ise Ovacık Kazası ile mezkûr Koçuşağı arasında olup, elli altmış nefer eşhâstan ibâret olan Şamuşağı Aşireti dahi mâni'siz kalacakları için bi't-tabîî hükûmete dehâletle arz-ı itaat edecekleri şübheden âzâde ve aşâir-i sâire tarafından vukû' bulacak fenalığın ref' ü izâlesi hükümsüz kalarak, onların tedîb ve terbiyeleri zabtiye-i mevcûde ile de hâsıl olacağı arz ü izâhtan vâreste olacağından şu hâlde merkezle Çemişgezek ve Ovacık kazalarının ve Pertek Nâhiyesi'nin idâresi yoluna girmiş ve lisân-ı umûmide Dersim Sancağı'nın sû-i şöhretine bâdî olan ahvâle nihâyet verilmiş demek olacaktır.

Şu fenalık ortadan kaldırıldıktan sonra öteden beri adem-i inzibât ve itaat yüzünden ne ahâlisine ve ne de mültezim zuhûr etmemesi cihetle bir kimseye ihâle ve iltizâm olamayarak sene-be-sene üzerlerine zimmet kaydıyla bakâyâ devrolunagelen karyelerin a'şâr, vergi ve tekâlif-i sâire-i mîrîyeleri yoluyla tahsil edilmiş olacağından, idâre-i memleketin ruhu mesâbesinde olan umûr-ı mâliye-i livâ dahi kesb-i intizâm ederek müzayaka-i hâzıra bertaraf edilmiş ve lede'l-muvâzene sene-be-sene yüzde nihâyet altmış raddesinde kalan tahsilât, her halde yüzde seksene resîde edileceği gibi adem-i emniyet hasebiyle terk-i mesken ve me'va eyleyen ahâli kâmilen avdet edip harâb olan karyelerin [3b] tekrar imâr olacağı bedîhî bulunmuştur.

Bâlâda arz ü beyân kılındığı üzere Dersim Sancağı'nın mevâki'-i muhtelifesinde dört tabur asker-i şâhâne mevcûd ise de bunların oldukları mahalden bir tarafa sevk edilmemeleri aşâiri şekâvette devama başlıca sebebiyet vermekte olduğundan hudâ-nekerde büyük bir hâl vukû'unda yine icâb eden makâmat-ı âliye ile bi'l-muhâbere alınacak emir ve mezûniyet dâiresinde muâmele ve hareket olunmak ve yalnız hükûmet-i seniyye asâkir-i şâhânenin sevkine mezûn ve muktedîr olabildiği ahâlice anlaşılmak ve tabur merkezlerine nihâyet iki-iki buçuk saatten ziyâde bir mahalle gönderilmemek ve bu da mahza takib-i eşkıyâda sevk olunacak efrâd-ı zaptiyeye kuvvetü'z-zahr bulunmak ve mikdârı da otuz neferi tecâvüz etmemek ve bir fenalık vukû' bulacak olur ise mesûliyeti hükûmete ait olmak üzere sevk-i askere mezûniyet itâ buyrulacak olur ise avn ü inâyet-i bârî ve satvet-i kahîre-i cenâb-ı şehriyârî âsârıyla nihâyet bir sene zarfında livânın her tarafında âsâyiş ve emniyetin istikrârına muvaffakiyet husûlü eltâf-ı sübhânîyeden me'mûldür.

Zirâ livânın elyevm giriftâr olduğu hâl-i esef-iştimâli yalnız ahâlinin şekâvet ve temerrüdü eseri olmayıp memûrîn-i mahalliyeden birtakım ahlâk-ı zemîme ashâbının ahâliden beş-on paraya mâlik olanlara göz dikerek ellerindeki parayı almak için her biri hakkında türlü türlü dava ve şikâyetler tertibiyle elde edilebilenler hükûmet merkezlerine gönderilerek habs ü tevkîf gibi muâmele-i tahkiriye ve nâ-meşrûiyeye kıyâmla birer mikdâr paralarını alıp salıvermek ve elde edemediklerini câni ve hükûmet-i seniyyeye âsi kıyasıyla o gibileri nazar-ı hükûmette mahkûm ve müttehem göstermek ve onlar da bir taraftan memûriyet-i hükûmetin pençe-i gadrine düşmemek ve diğer cihetten de husemâlarından nefslerini muhâfaza eylemek için şehir ve kasabaya gelememek misillü hâlât-ı ahâli-i mahalliyenin hâl-i temerrüd ve isyanda bulunduğu ihtimâline bi't-tabîî hakikat-i hâle vâkıf olmayanlarca kanaat hâsıl etmiş ve hatta çâkerleri de sâye-i lütûf-vâye-i cenâb-ı cihânbânîde Dersim mutasarrıflığına tayin buyrulduğum vakit Dersaadet'çe buranın hâl ve muâmelâtına dair bazı taraftan icrâ eylediğim tahkikât üzerine Dersim'in kuvve-i külliye ile terbiye ve ıslâhı mümkün olamayacağı itikâdında bulunarak hareket eylemiştim. Bu defa dâhil-i livâyı, vukû' bulan devr ü teftiş-i âcizânemde ise ahvâl-i umûmiye-i livâyı, mesmûât ve zanniyâtın külliyen hilâfında bularak memâlik-i mütemeddinenin bile her yerinde olduğu gibi burada da şirzime-i kalîleden ibâret olan aşâir-i merkûmeden başka ehemmiyet verecek ve livânın umûmu itibarıyla lisâna gelecek kadar bir hâl-i temerrüd ve isyan görülemediğinden, sancağın kazandığı sû-i şöhrete teessüf olunmuştur.

Ahvâl-i marûzadan müstebân olacağı vechile burada ağavât nâmı altında olup mikdârı yüzü mütecâviz olan kesândan pek çoğu esbâb-ı marûzadan dolayı hükûmet-i seniyeden tebrîd edilmiş ve ekserisi de bâlâda arz edildiği üzere nazar-ı hükûmette cinâyetle maznun ve müttehem tutulmaktan ve hâlbuki o kâbilden olanların kâffesi zan ve tahmin olunduğu gibi olmayıp yalnız memûrînin gadrinden kendilerini muhâfaza maksadıyla hükûmete yanaşmamalarından haklarında beyân olunan cünha ve cinâyet, nazar-ı hükûmette kesb-i sıhhat ve kat'iyet etmekte ise de isnâdât-ı vâkıâdan pek çoğu sahîhü'l-vukû' olmayıp ağrâz-ı şahsiyeden ibâret olduğunu ispata delâlet edecek pek çok emsâl bulunabilecektir.

[4a] (İstirâd) Verilen temînât üzerine ağavâttan hemen nısfından ziyâdesi gelip görüştüğü gibi Mazgird'te bulunduğum sırada bazı mevâddın istizâh ve istifsârı için taht-ı maznuniyette bulunan Temür Ağa nâmında birisinin gelmesine haber gönderilmişti. Merkûm, vukû' bulan daveti bütün bütün reddedemeyip, yanında birkaç müsellah adam olduğu halde Mazgird hükûmet konağının civârına kadar gelerek adem-i emniyetinden kasabaya giremediğini beyân eylemesi üzerine hakkında bir gûne muâmele icrâ edilemeyeceği temîn edilmiş iken habs ü tevkîf gibi hallerden tevahhuş etmeyip mahza nezdinde para olmadığından, habs edilecek olur ise ne sûretle tahlis-i giribân edebileceğini teemmül ve tefekkür etmekte idiğünü giden adama söylemiş ve gönderilen adam ise maksad kendisinden para almak olmayıp bir iş için hükûmete muâvenet zımnında çağırıldığını kat'iyen beyân eylemesine mebnî gelip arz-ı dehâlet ve istimân eylemiş ve hakkında isnâd edilen madde, orada bulunan zaptiye yüzbaşısının yine bu yolda para alıp vermek meselesinden husûle gelen bir nefsâniyet-i şahsîyeden tevellüd ederek hükûmetten tevhîş eylediği anlaşılmıştır.

Yine bu kâbilden olmak üzere Çarsancak'ta gerek İslam gerek Hıristiyan yakmadık can bırakmayan ve me'lûf olduğu zülûm ve taaddî sâyesinde kazanın nısfı raddesinde bir araziye mâlik olarak ahâlisini abd-i memlûk gibi taht-ı esârete alan müteveffa Hacı İshak Paşa, Dere Nâhiyesi[17] ahâlisinden ve ashâb-ı nüfûz ve haysiyetten olup hükûmetçe hizmetinden istifâde edilir Köseoğlu Hacı Ağa nâmında birisinin arazisine dahi destdırâz-ı taarruzla meyânelerinde hâsıl olan münâferet üzerine şuradan buradan getirdiği tavsiyelerle merkûmu gıyâben mahkûm ve o tarihten şimdiye kadar kendisini şehir ve kasabaya girmekten mahrûm bırakması sebebiyle, bu dahi sâirleri gibi kendisini müttehem addederek selâmet-i nefs çaresine düşmüş olduğu halde Mazgird'te de bulunduğum sırada merkûma hitaben yazılıp, bir mülâzım ve iki nefer zaptiye ile irsâl edilen tezkere üzerine iki gün zarfında civâr karyelerden emvâl-i mîrîyeye mahsûben dört bin altı yüz küsur kuruş tahsil etmiş ve Mazgird'ten mahall-i mezkûra muvâsalat-ı çâkerânemde meblağ-ı mezbûru getirip bi't-teslim mazbatalarına kaydettirmiştir.

17 Rumkiğ/Pertek

(İntihâl)

İşte hükûmet memûrlarının yolsuz ve adalet-i seniyyeye muğayyir sûrette nizâmsız olarak, sırf menfaat-ı şahsîyeye olan meyl ü inhimâkleri, livâyı şimdiki görülen derecede şûrişe düşürdükten başka bir de umûm nazarında sû-i şöhretle iştihârına yol vermiştir.

Bâlâda arz olunan Koçuşağı Aşireti'nin sâkin oldukları mahallin nâhiye teşkiline müsaade buyrulduğu hâlde zaten tahsisâtları Dersim emvâlinden verilegelmekte olan, yüz nefer efrâd-ı muvakkatanın tamamen ve esasen Dersim Sancağı'nın muhâfaza-i âsâyiş maksadına mebnî teşkiline irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihânbânî şeref-sâdır olmuş iken her nasılsa vilâyet-i celîleye alınarak oraca istihdâm olunmakta bulunan seyyâr taburdan altmış neferin sâlifü'l-arz üç kola seyyâr devriye hizmetinde istihdâm olunmak için Hozat jandarma taburuna kalbi lâzım gelir.

[4b] Mazgird Kazası'na merbût olup merkez-i livâ olan Hozat'ın iki saat mesafesine kadar gelen Dere Nâhiyesi karyeleri Mazgird'e yedi-sekiz saat mesafede bulunup merkez kazaya gidip gelmek için ahâlice müşkilât-ı azîmeyi mûcib olduktan başka, bâlâda arz olunduğu vechile bu mahaller ahâlisinin merhum Hacı İshak Paşa ile beynlerinde hâsıl olan münâferet paşa-yı mûmâileyhin evlâd ve akâribiyle elân devam etmekte olmasından nâşî mezkûr Dere Nâhiyesi halkı o zamandan beri kat'a Mazgird cihetine ayak basamamakta ve şu husûmet bertaraf olacak olsa bile merkez kaza ile Dere Nâhiyesi karyeleri arasında cereyân eden Munzur Suyu'nun senede ancak on beş-yirmi gün geçit verip eyyâm-ı sâirede mürûr ve 'ubûr mümkün olamamasına mebnî hem tekâlif-i mîrîyenin vakt ü zamanıyla tahsili kesb-i taassür etmekte ve hem de hükûmete mürâcaat edecek ahâli bi't-tabîî yol bulamadığından yekdiğeriyle olan davalarına bakılamaması bilahare beynlerinde büyük büyük husûmete ve hatta katl ve cerh gibi vukuâta sebebiyet vermekte olduğundan mahall-i mezkûrun idâresi dahi yine kemâkân Mazgird Kazası'nda olmak üzere Koçuşağı Aşireti gibi bir nâhiye teşkiliyle müdirliğine bir müddet-i muvakkate için mahallinin ileri gelenlerinden münâsibi tayin olunacak olur ise oraca da arzu olunan inzibâtın husûlüyle beraber vâridât-ı Devlet-i Âliye'nin hüsn-i tahsil ve cibâyeti yüzünden hazine-i celîle külli fâide-mend olacağı meydandadır.

Dersim Sancağı'nda bulunan kazaların cümlesi üçüncü sınıf itibarıyla kaymakâm maaşları bin ikişer yüz kuruştur. Bir kaymakâm velev 'ıyâl ve evlâdı olmaksızın mücerred bulunsa bile, ikâmeti için bir haneye ve behemehâl bir uşakla bir de hayvan beslemeye muhtaç olduğu ve burada ise bi'l-cümle erzâk ve eşyâ mahall-i sâirenin iki üç misli fiyatla satıldığı cihetle ol mikdâr maaşla idâre kâbil olamayacağından ahlâk-ı selîme ashâbından olan kaymakam çaresiz makâm ve haysiyetine yakışmayacak ve halk nazarında pek çirkin ve layıksız görünecek bir sûrette ihtiyâr-ı tasarrufla kut-i lâ-yemût geçinmekte ve ahlâk ve tabiatı bozuk olanlar da masrafına göre idâresini temîn etmek için sû-i muâmele ve harekete cür'et etmekte ve maaşlarının kaza nâibleri maaşından ellişer kuruş dûn olması nezd-i ahâlide başkaca kadr ü itibârlarını ehemmiyetsiz göstermekte olduğuna ve husûsiyet-i mevki'iye icâbınca bunlara ne kadar ziyâde maaş verilir ise sû-i idârenin ol kadar önü alınmış olacağı gibi tahsilât için de kendileri sık sık kurâya azîmet edip tahsilâtça hüsn-i hizmetleri görüleceği tabîî bulunduğuna binâen Çemişgezek, Çarsancak ve Mazgird kazalarının birinci ve Ovacık'la Kızılkilisa kazalarının dahi ikinci sınıf itibâr edilmesi menfaat-i hazineye nokta-i nazarından daha ziyâde mûcib-i muhasenat olacağı tabîîdir.

Dersim ahâlisi beyninde "kirve" nâmıyla yekdiğerine bir münâsebet vardır ki bu tabir buralarca adetâ derece-i sıhriyete tefevvuk edip, bir katil "kirve"sinden birisine dehâlet edecek olsa, onu ele vermek, indlerinde küfür etmekten daha aşağı bir denâet itibar olunduğuna ve yerli memûrların bile bu husûsa fevkâlâde rağbet ve itinâları bulunduğunu, sancağın her ne tarafında olur ise olsun hükûmetçe bir tasavvur vukû'unda diğerlerinin haber almaması imkânsız olduğu gibi bir zaptiye li-maslahatin, bilinmeyerek "kirve"si olan bir karye ve kazaya gönderilmek lâzım gelse memûr olduğu vazîfeyi hükûmetin arzusu dâhilinde vücûda getirmek gayr-ı kâbil olmaktan nâşî **[5a]** bu hâl dahi icrâât ve muâmelât-ı hükûmeti pek ziyâde müşkilâta düşürmekte idüğinden memûrîn-i mahalliyeden icâb edenlerin merkez-i vilâyetle Malatya Sancağı'na ve efrâd-ı zaptiyenin de "kirve"si olmayan mahallere nakil ve becâyişlerine müsaade buyrulması ehem ve elzemdir.

Livânın yukarıdan beri arz ü tafsil kılınan ahvâline bâdî olan esbâbdan biri ve belki en mühimmi Dersim'in vilâyet sûretiyle idâre olunmakta

iken sancak haline ifrâğıyla Mamûretülaziz Vilâyet-i Celîlesi'ne rabt ü ilhâkı tarihinden şimdiye kadar Dersim ağavâtının her biri merkez-i vilâyet olan Harput Kasabası'nda eşrâf ve mütehayyizân-ı mahalliyeden münâsebet hâsıl ettikleri zevâta bi'l-mürâcaa livânın ıslâh-ı ahvâliyle tahsilâta ve inzibâtın hüsn-i cereyânı hakkında vukû' bulan marûzâtın cümlesini birer sûretle red ü cerh ettirmeye muvaffak olarak tasavvurât-ı vâkıâyı neticesiz bırakmak ve Dersim'in vilâyet olduğu sırada her ne ki vücûda getirilmiş ise o merkezde kalıp ilerletmemek ve menfaat-i zâtiye maksadıyla ağavâttan birtakım adam, doğrudan doğruya vilâyete celb olunmak ve kaza kaymakâm ve nâhiye müdirlerine varıncaya kadar bir muhâbere kapısı açılarak herkesi şımartıp merkez-i livânın nezd-i ahâlinin kat'a nüfûz ve haysiyetini bırakmamak gibi hâlât-ı nâ-marzîye gün-be-gün idâre-i livânın dûçâr-ı tedenni ve inhitâtını mûcib olmuş dahi üç yüz yedi tarihinde vukûu bâlâda arz ü beyân olunan cinâyet-i azîmeden dolayı lâzım gelenlerin terbiye ve ıslâhı için lüzûmu mikdâr asâkir-i şâhânenin sevkine irâde-i hikmet-âde-i cenâb-ı cihânbânîyi şeref-taalluk buyrularak merkez-i ordu-yı hümâyûnca tertib edilen kuvve-i cünûdiyenin izâm olunacağı bir sırada Dersim ağavâtı derhal Harput'a mürâcaat ve harekât-ı askeriyenin tehîri hakkında Bâb-ı Âli-i cânib-i sâmiye arz ü iş'âr-ı keyfiyet ettirmiş ve merkez-i livâdan Harput hudûduna kadar vilâyet zamanında inşâ olunan şosenin güşâdı yalnız köprü ve kemer gibi cüz'î bir ameliyâttan ibâret kalmış iken, vilâyetin lağvından şimdiye kadar kat'a el sürülmeyerek mahv ü harâb olması livâca bu gibi terakkî ve imârâtı arzu etmeyen ağavâtın yine Harput'a müracaatla hâsıl ettikleri cümle-i muvâffakiyâttan bulunmuştur.

Bâlâda bi'l-münâsebe zikri sebkat eden Çarsancak ahâlisinden ve meşâhîr-i zalemeden, Hacı İshak Paşa'nın mahdûmları olup icrâ-yı zulm ü taaddîde pederlerine kat kat tefevvuk eden Hacı İsmail ve Şerif Beylerle paşa-yı mûmâileyh aralarında husûle gelen şikâk ve nifâk min-taraf-Allah cümlesinin cezâ-yı sezâya kesb-i istihkâk eylediğine bir delil-i alenî olmak üzere mûmâileyh İshak Paşa hakkında ikâme ettikleri katl davası üzerine hayli müddet muhâkeme-i adliyede süründükten sonra bilahare Harput'ta vefat ve mûmâileyhüma Hacı Şerif ve İsmail Beylerin de İzmir'e nefy ü teb'id edildikleri tarihten beri Çarsancak Kazası'nca dâimîü'l-vukû' olan

sirkat ve cinâyet gibi ahvâl ve tecâvüzât yüzde seksen derecesinde tenâkus ederek Çarsancak ahâlisi nâil-i hayat olmuş ve ahiren paşa-yı mûmâileyhin birâderzâdesi Osman ve Çarsancak'ta kalan diğer mahdûmu Arslan Beylerin yekdiğeri aleyhinde ikâme eyledikleri katl davalarından dolayı her ikisinin habs ü tevkîfleri günden beri kaza-i mezbûrda vukuât-ı âdîye bile olmamasına nazaran şimdiye kadar devam eden ve birtakım müdâhâlât-ı ecnebiyeye sebebiyet veren hâlât-ı nâ-marzîye, bunların yüzünden meydana geldiğine kat'a şekk ü iştibâh bırakmamış olduğu halde mûmâileyhüma [5b] Hacı Şerif ve İsmail Beylerin afv ü ıtlâklarına müsâade buyrulmasının makâm-ı âli-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerine arz ü inha olunduğunun devletlü Vali Paşa hazretleri tarafından bi'l-münâsebe çâkerlerine ifâde ve beyân olunması Harput ahâlisinden olup sû-i ahlâk ve tezvîrât ile kesb-i şöhret eden Hayri Efendi nâmında birisi, Arslan Bey'in eniştesi bulunmasından neş'et eylemiştir.

Dersim Sancağı'nın her tarafında ağnâm rüsûmu, mahal-i sâirede olduğu gibi tadâd sûretiyle ahz ü istihsâl olunmayıp, tayin olunan memûrlar doğruca ağâvâtın hânelerine azîmetle kendilerine mensûb bulunan aşirette ne kadar davar ve koyun olduğu nâ-be-suâl beyân edecekleri mikdâr üzerine ve deftere kayd ve idhâl edilerek diğer ağanın yanına gidip oraca da suver-i marûza ile icrâ-yı muâmele ettikten sonra ikmâl-i vazîfe eylemiş itibarıyla merkeze avdet eyledikleri malûm ve muvaffak olduğu için vâridât-ı rüsûmîyeden yüzde yirmi raddesinde bir mikdârı elde edilememekte ve hâlbuki ağavât, ahâlide ne kadar koyun ve davar olduğunu bildiklerinden üst tarafını kâmilen olamazsa bile yüzde yirmi-otuz raddesindeki mikdârını kendileri almakta ve bi't-tabîî bundan Harput'taki hâmilerine hisse çıkartmakta ve şu cihetle vilâyetçe muhâfaza ve himâyeye mazhariyetlerini bildiklerinden hükûmet-i mahalliyeyi hiç tanımamaktadırlar.

Bâlâda bi'l-münâsebe arz edildiği vechile bilhassa ahâli ve ebnâ-yı sebîle isâl-i dest-i taaddî ederek hasar-ı külliye mücâseret eden sâlifü'l-arz Koçuşağı Aşireti'nin muhâfaza-i hudûduna mahsûs olarak istihdâma mezûniyet ihsân buyrulmuş olan yüz nefer zabtiye-i muvakkate ile yine Dersim'in idâme-i inzibât ve âsâyiş maksad-ı mühimine mebni teşkil kılınan seyyâr zaptiye taburu yine ağavât-ı mûmâileyhumun mürâcaat ve tesir-i nüfûzları eseri olarak vilâyete alınıp kordonda bulundurulan mikdârdan

mâadâsı ol vakitten beri vilâyetçe istihdâm olunmakta bulunmuş ve bu gibi menâfi'-i zâtiye ve husûmet-i şahsîye yüzünden livânın idâre ve inzibâtı da işte bu raddeye gelmiştir.

Dersim'in vilâyet sûretiyle idâresinde gerçi devlet ve memleketçe pek de fayda ve muhassenât husûlü me'mûl değilse de adedi yüzden mütecâviz olan ağavâtın Harput'ta ve her biri vilâyetçe birer memûriyette olmak üzere başka başka tutmuş oldukları merci' ve makâma karşı bir mutasarrıfın mukâbele ve müdâfaa edebilmesi imkân haricinde bulunmuştur. Farz-ı mahal olarak livâya ait tasavvurât ve teşebbüsât-ı vâkıâdan yüzde yirmisine ihrâz-ı muvaffakiyet olunsa bile bununla da matlûb husûl olamayıp gâlibiyet yine kendilerinde kalacağı için ahâliye karşı istimâl-i nüfûz ve haysiyetten geri durmayacakları ve Dersim'in müstakîlen idâresi rehîn-i müsaade-i âli buyrulduğu takdirde ağavâtın cümlesi himâye ve sahipsiz kalarak ol vakit bi'z-zarûre arz-ı inkıyâdla gerek tekâlif-i mîrîyelerinin tahsil ve gerek âsâyiş ve inzibâtın muhâfaza ve temîni husûsunda hükûmet-i seniyenin her bir emr ü teklifini icrâya mecbûr olacakları, vilâyet zamanındaki idâre ile tecrübeten sâbittir.

Buraca bir taraftan ağavâtın ref'-i taaddî ve mefsedetiyle inzibâtın idâme ve tahkîmi ve bir taraftan da Dersim'de bulunan iki tabur jandarma ile mesârifât-ı mahalliyenin tediye ve temîni gibi husûsâtla uğraşılmakta iken vilâyetin sene-be-sene tezyîd edip bu sene yedi yüz elli bin kuruşa iblâğ eylediği, [6a] havâlât-ı askeriye idâre-i livâyı bütün bütün şîrâzeden çıkarmış ve tahsilâtın yolsuzluğu memûrîn-i mahalliyenin mukâvemet edemeyeceği bir raddeye geldiği bi'z-zât görülmekle bir fıkrasının arz ü beyânına mücâseret hâsıl olmuştur.

Şöyle ki: Merbûtan takdîm kılınan muvâzene pusulasından bi'l-etrâf malûm-ı hakâyık melzûm-ı cenâb-ı dâver-i efhâmîleri buyrulacağı vechile livânın vâridât-ı senevîyesi iki buçuk milyon kuruş raddesinde olup bundan tahsil olabilen akçe mesârifât-ı mahalliye ve havâlât-ı askeriye ile muvâzene edildiği halde bir milyon küsur kuruş açık görünmekte ve tahsilât-ı vâkıânın kâide-i müsâvâta tevfikan sarfına kıyâm edilecek olsa sancakta ihâle olunan a'şârın nısfından ziyâdesi Harput'ta bulunan asâkir-i şâhâne erzâk müteahhidi tarafından iltizâm olunup taksit bedellerini taburlardan alacağı

senedât-ı mahsûsu kapatıp mal sandığına nakit girmeksizin yalnız evrâk üzerine bir muâmele cereyân eylemekte olması ve livâ dâhilinde bulunan taburlar ise bir taraftan başkaca maaşât havâlelerine mahsûben mal sandıklarından akçe istîfa eylemesi cihetle vâridât kâmilen cihet-i askeriyeye münhasır kalıp geride memûrîn-i mahalliye ile jandarma ve sâir ashâb-ı maaşât bir şey alamamaktadır. Vilâyet ise livâda yetmiş bin lira bakâyâ bulunduğunu bi'l-beyân arz edilen mazereti kabul etmediğinden, hiç olmazsa merkezce jandarma ile memûrînin ağzı kapatılmış olmak için buraya vusûl-i çâkerânemden ol merkezde bulunan jandarmalarla memûrîn-i merkeziyenin maaşâtı dahi kazalara havâle verilmiş ve kaza kaymakâmları da zabitân ve sâirenin hücûmundan ve namus ve haysiyete intikâl eder sûrette zebân-dırâzlıklarından masûn kalmak maksadıyla zâbitân-ı mûmâileyhumun yanında bulundurdukları efrâd-ı şâhânenin kurâya gidip para tahsiline müsaade eylemeleri ve bir taraftan da efrâd-ı zaptiye tahsilâta çıkıp kendi tahsisâtlarını istihsâle uğraşmaları misillü muâmele ve tazyîk üzerine biçâre ahâli hangi cihete para vereceğini şaşırıp kalmış ve hatta Çemişgezek'te bulunduğum sırada bir karyenin tahsilâtından mal sandığına gönderilmekte olduğu haber alınan parayı daha hükûmete gelmeksizin çarşı içinde zaptiyenin elinden almış olan nizâmiye havâle memûruyla redif zâbiti beyninde ve ahâliden bir cemm-i gafîr muvâcehesinde oldukça namus-ı askeriyeyi ihlâl edecek bir arbede zuhûra gelmiştir.

Gerçi vilâyetin kaydı vechile livâda yetmiş küsur bin lira bakâyâ bulunduğu gayr-ı münker ise de bu gibi bir meblâğın tahsili evvelâ livânın muhtaç olduğu ıslâhâtın ikmâliyle, âsâyiş-i mahalliyenin tahkim ve takviyesinden sonra tezyîd-i vâridât esbâbının istikmâli ve bakâyânın istihsâli lâzım gelip yoksa adem-i inzibât hasebiyle sene-i hâliye emvâlinden nısfı bakâyâ kalmakta olan bir mahalde müteassir ve belki mümteni hükmünü almış ve buna da bilhassa kendileri sebebiyet vermiş olan bir akçenin vilâyetçe mal addedilerek havâle verilmek, livâyı taht-ı tazyîke alıp hudâ nekerde bir mesele zuhûruna sebebiyet vermek demek olacağından, ahvâl-i ma'rûzun ref' ü izâlesi esbâbının istikmâl bulması muktezîdir.

Dersim Sancağı'nda bulunan iki tabur jandarmadan Hozat Üçüncü Taburu'nun üç yüz dokuz ve on seneleri elbise esmânı tamamen vilâyete ve

oradan da makâm-ı celîl-i cenâb-ı Seraskerî'ye bi't-takdîm zikr olunan elbiseler celb edilmiş iken buraya ait elbiseler vilâyetteki jandarma [6b] efrâdına tevzî ve teslim olunarak, Dersim'e bir kat bile elbise gönderilmemesi ve üç senedir efrâd-ı zaptiyeye elbise verilmemesi cihetle neferâtın üzerinde palaska ve kasaturadan başka bir gûne alâmet-i fârika olmadığından li-ecli'l-maslaha Erzincan'a gönderilen bir nefer jandarma Kürd eşkıyâsı zannıyla, elinde bulunan eslihâ-yı mîrîye zapt olunmuş ve nefer-i merkûm güç hâl ile kendisinin jandarma efrâdından olduğunu tanıttırıp yakayı kurtarmak için hayli müşkilâta tesâdüf eylemiştir. Buraları vilâyete bi'd-defaat taraf-ı çâkerânemden arz ile hiç olmazsa mevcûd olduğu haber alınan elbiseden yüz katının irsâli istirhâm olunduğu halde bir kat bile celb edilememiş ve çırçıplak gezmekte olan efrâd-ı zaptiyeden üç yüz on bir senesine mahsûben alınması lâzım gelen elbise esmânı için tabur tazyîk edilmekte ve efrâd-ı merkûme şu hâle taaccüb eylemekte bulunmuştur.

Merkez-i livâda, belediyeye ait külliyetli rüsûmât olmayıp belediyenin vâridât-ı seneviyesi dört bin yüz kuruştan ibâret olduğundan öteden beri livâca tanzifât, tathirât imârât, inşâât, cülûs ve velâdet-i hümâyûnlarda vukû'u tabîî olan mesârifât, Çarsancak Kazası'nın Pertek Nâhiyesi'nde olup belediyeye ait olan ve senevî otuz bin kuruşla talibine ihâle oluna gelen Murat Nehri üzerindeki sefîne rüsûmundan tediye edilmekte iken, nehr-i mezkûrda köprü inşâ olunacağı beyânıyla meblağ-ı mezbûr üç yüz yedi tarihinden şimdiye kadar Harput'un ikinci dâire-i belediyesine terk ve tahsis edilmiş ve merkez livâca gün-be-gün meşhûd ve basıra-i teessüf olan tedenniyâtın ref'iyle esbâb-ı intizâm ve terakkîyâtın istikmâli zımnında vâridât-ı merkûmenin livâya iâde ve irca'ı istirhâm edildiği halde, bu kadarcık bir teşebbüsâta bile muvâffakiyet edilmemiştir.

İşbu lâyiha-i çâkerânemde arz ü beyân olunan husûsat, nezd-i mekârim-vefd-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerince karîn-i tasvîb buyrulduğu halde bi-lutfihi Teâlâ teveccühât-ı kudsiyet-âyât-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî âsârıyla müddet-i kalîle zarfında livânın gerek emn ü âsâyişi ve gerek vâridât-ı Devlet-i Âliye'nin tezyîdiyle tahsilâtın mihver-i matlûbda cereyânına muvâffakiyet husûlü eltâf-ı ilâhiyeden me'mûl ve müsted'a bulunduğunu arz eder ve marûzât-ı vâkıânın tervîci vakt ü zamana muvâfık görülmeyip de hâl-i

hâzırla idâresi lâzım geldiği sûrette, buna âcîzleri muktedîr olamayacağımdan çâkerlerinin diğer bir mahalle nakil ve tahvîlimle, buraya erbâb-ı rüyet ve ehliyetten diğer birisinin tayin buyrulması lüzûmunu hasbe'l-hamiyyet istirhâm ve istidâ eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

8- Erzincan Bidâyet Mahkemesi Baş Kâtibi Mustafa Şefik Efendi'nin, "Dersim Sancaği'nın Islâhâti Hakkında Mütâlaat-ı Acizânemdir" başlıklı mufassal Layihası.[18]

Cenâb-ı hak padişâh-ı tebaa-perver ve şehinşâh-ı adâlet-güster efendimiz hazretleri serîr-i saltanatta dâim ve ömür ü şevketini müzdâd buyursun.

Efkâr-ı şehinşâhîleri bi'l-cümle tebaasının refâh ve saadetine lütûf ve şefkatiyle ıslâh-ı hâllerine matûf ve masrûf olduğundan bu efkâr-ı hikmet-nisâr-ı âliyü'l-âlâdan iktibâsen öteden beri icrâ eyleyegelen tahkikât ve meşhûdât-ı çâkerâneme istinâden Dersim Sancağı'nın sûret-i ıslâhı hakkında âcizâne arz-ı mütâlaata cesâret ve fikrimin adem-i isâbetindeki tabir-i merâmdaki hata ve kusurun hayr-ı niyet-i çâkerâneme bağışlanmasını istidâ eylerim.

Dersim Sancağı'nın birkaç defalar şedîden ıslâhâta ibtidâr edilmiş ve ıslâh olduğuna dair kanaat verilmiş ise de kuvve-i askeriyenin kaldırılmasıyla aradan aylar bile geçmeksizin eski haline ric'at etmiştir. Bu kıt'anın şu asırda hâliyle kalması cism-i devletten mağdur olan Anadolu-yu şâhâneyi kalp illetine uğratacaktır. Zira ecânibin fesâd parmağı her vakit girebileceği gibi Gayr-i Müslim tebaasının ser-rişte-i şekâveti olduğu cihetle her hâlde ıslâhı elzemdir.

Sûret-i ıslâhı hakkında fikr ü mütâlaa beyân edenler pek çok ve bu bâbdaki hakikat zât-ı himmet-semât-ı fehimânelerince malûm ise de hadd-i nâşinâsâne bu husûsdaki cesâret-i çâkerânem mücerred bir hâtırâ ve hiç olmazsa malûmu ilâm kâbilinden olsun vatana edna bir hizmette bulunmaya çabalamış olmaktan ibârettir.

Malûm-ı hikmet-melzûm-ı celîleleri olduğu üzere her bir hadisâtta sebep ve illet aranmak ve sebeb bihakkın tahakkuk ettikten sonra izâlesine

18 Y. EE, 131/33, 17 Z. 1313. [30 Mayıs 1896]

ikdâm eylemek ve ba'dehu o hadiseden vücûd-i mülke açılan rahneleri tamir ve tedâvi eylemek kavâid-i hükûmettendir.

[s.2] Nasıl ki tabib-i hâzık bir marazın esbâb-ı marazını izâle ettikten sonra tedavisine ikdâm ettiği umûr-ı vâzihadandır. İmdi dört tarafı memâlik-i mütemeddine olan şu ufak kıt'anın ve hem de yüzde onu nisbetindeki ahâlisinin bu kadar yüz seneden beri hâl-i isyanda kalması ve âsâyişin idâme ettirilmemesi esbâbını aramak lâzım gelir. Bundaki esbâb ise herkesin zannı gibi vahşet değildir.

Dersim ahâlisi gayet zeki ve kâbil-i hitâb ve ıslâhdır. Esasen Müslümanoğlu Müslüman'dır. Sonraları zulmet-i cehâletin istilâsı sebebiyle cahil seyyidler elinde kalarak Alevi mezhebine sülûk etmişlerdir. Ve seyyidlere perestiş derecesinde itaatleri vardır.

Bu ahâlinin kâmilen bir kıt'a-i itaate aldırılamaması ve etrafa isâl-i dest-i hasariyetleri üç sebebe müsteniddir.

Birincisi: Dersim'in Dersim olduğu itikâdıyla kadîmden beri tayin olunan memûrînin ekserisi ahâlisinin isyan ve cehâletinden istifâde ederek ve menâfi'-i zâtiyelerini idâre-i mülkiyeye tercih ederek ve envâi adaletsizlik vücûda getirerek ahâliyi hükûmet-i seniyeden tenfîr ettikleri sebeb-i müstakîl olduğundan başka 'âmâ-yı cehâlet ahâlinin gözlerini bürümesinden dolayı hükûmet-i seniyye sâyesinde kemâl-i istidâmet ve hürriyetle yaşamanın kadrini takdir edememek ile beraber hırsızlığı ve yekdiğer aleyhine silahlanarak katli hafîf bir cürüm bilmeleri ve fakr ü ihtiyaçlarıdır.

İkincisi: Menâat-ı mevki'yesidir.

Üçüncüsü: Çer çöpten yapılıp hâne ıtlâkına şâyân olmayan kulübelerin her biri bir dağ başında ve münferid bir halde olması 'umrânı ve yekdiğeriyle ihtilâta ve ünsiyeti mâni' olduktan başka bu hâl-i infirâdın her bir aşiretin karşısında hasımı olan diğer aşiret aleyhine silahlanmak gayet teshîl eylemiş ve bu sûretle beynlerindeki adâvetleri imtidâd etmiştir. Bâlâda arz ü tadâd olunan esbâba nazaran Dersim ahâlisinin havza-i itaatten çıkmâları âsâyiş ve istirâhâtının temâdisini bir hâl-i tabîî bilmelerinden veyahûd mâl ve menâllerinin tezâyüdünden mütehassıl bir tuğyân olmayub fakr ü zarûretten, cehâletten ve memûrlarımızın [s.3] tenfîrinden ileri gelme bir isyan olduğu anlaşılır. Bu takdirce evvelki gibi ahâlinin

katl, tenkîlleri ve hanelerinin yakılıp yıkılması ve eşyalarının müsâderesi gibi şiddet irâesi itaat-ı muvakkata esbâbını temînden başka bir fâide hâsıl edemiyecektir. Çünkü: "şiddet" istirâhâttan dolayı tuğyân edenlere (lütf ile muâmele) sefâletten nâşî isyan eyliyenlere has bir tâziyâne-i tedîb-i hikmet bulunduğu malûm-ı hikmet-melzûm-ı sâmi-i hakâyik-dânîleridir.

Zira (öteki kâfir nimetidir beriki tâlib nimetidir) darb-ı tenkîl kâffe-i tedâbirin tesirsizliği halinde düşünülecek en son icâddır.

Yakıp yıkmak sûretinde büyük bir mahzûr daha vardır ki fiilen görülmüştür. Dersim'i darb ve tenkîl için her ne zaman asker sokulmuş ise yekdiğeri haklarındaki adâveti bertaraf ederek umûm ahâli bi'l-ittifâk silah-ı şekâvete sarılmış ve adeta bir darü'l-harb hükmünü almıştır. Binâenaleyhi Dersim'in sûret-i hekimâne ve müşfikânede ıslâh edilmesine kulunuzca kanaat hâsıl olmuştur.

Sûret-i ıslâh ve idâresi

Evvelâ birincisi izâle etmek lâzım geleceğinden nezâret-i devletleri altında bulunmak üzere Dersim Sancağı'nı memdûhiyet ve mes'ûliyeti mutasarrıfa ait olmak şartıyla müstakîl mutasarrıflık teşkil etmek elzemdir.

Çünkü leyse'l-hayr kemâ-ayân mazmûnunca mutasarrıf olan zât fikr-i hikmet dâiresinde tutulduğu bir planı başaçıkarmaya çalıştığı bir sırada vali olan zâtın maslahatı müşâhede etmemesinden veyahûd ahar sebebten dolayı bir iki noktasına müdâhale ederek maslahatı sektedâr edeceği ve mutasarrıf olan zâtın dahi hakikat-i maddeyi kalemen anlatmaya şitâb ve muhâbere ile imrâr-ı vakt ederek nihâyet ve anın ısrarına karşı mes'ûliyeti üzerinden atarak menfûren emre itbâ ve gelişi güzel harekete ibtidâr edeceği [s.4] emsâl-i adîdesiyle müsbettir. İşbu müstakil mutasarrıflığa her halde müstakîm ifrât ve tefritten berî, fikr-i icâda mâlik fiil-i gayyûr, müşfik ve kavânîne ve oldukça ilm ü zirâate vâkıf bir zâtın ve ileride mutasarrıfa halef olmak üzere evsâf-ı marûfeyi câiz bir de mutasarrıf muâvininin intihâbı farzdır. Çünkü: Bu mutasarrıf ahâlinin nâsihi, rehberi güyâ ki bir çiftliğin nâzırı olacaktır.

Memûrîn-i mevcûdenin tebdili de elzemdir. Çünkü: Bir dâire-i fesâd üzerinden müesses olursa müteselsilen o dâireye iltihâk edenler de o tabiatle tabiatlenerek bu hâl tevâlî ve tevârüs eder.

Dersim'de öteden beri ve teşkilattan sonra irtikâb ve itisâfın ziyâ' halinde cereyân ettiği muhakkaktır. Hatta tarla kenarında hizâyı sabit bir ceviz ağacından 30 kuruş öşr aldıkları ve bir zaptiyenin bir avuç tuz irtikâb ettiği bizzat müşâhede olunmuştur. Malûm-ı âsafâneleridir ki kötülerin galebesi iyi adamları yalakadâr eder veyahûd onlar gibi kötü etmeye sebep olur ve hele ara sıra Dersim eşkiyâsının Çemişgezek ve Eğin havâlisine isâl-i dest-i hasar etmeleri mülâbesesiyle fevkâlâde bir düşman tanıdıklarından o havâli ahâlisi Dersim kıt'asında memûr bulundurma maksada bütün muğayyirdir. Bir de memûrînin yalnız irtikâb tarîkine sülûk edip etmediği hafiyyen tahkîk edip mutasarrıfa bildirmek ve iş'ârının aksini zuhûrdan mesûl olmak ve başka bir işe müdâhale etmemek üzere seyyar bir müfettişin dahi tayini muktezîdir. Bu müfettişi mutasarrıfın intihâb etmesi daha münâsibdir. Zira sadâkat ve emniyet ekseri karşısındaki zâta göredir.

İdâre ve kumandası mutasarrıfın emri altında olmak üzere ümerâ ve zâbitânı afîf, hüsn-i ahlâka sâlik beşer yüz mevcûdlu beş tabur asâkir-i şâhânenin mevcûdlardan bi'l-intihâb bir kuvve-i ihtiyâtiye olarak sevk ve her kazada yüz nefer ve bâkisinin Hozat'ta ikâmet ettirilmesi ve öteye beriye neferât el uzatmamak için malzeme ve maaşâtının mümkün mertebe vakt ü zamanıyla verilmesi ve ahâli ile hüsn-i imtizâç ve kardaş gibi geçinmelerini ve onların dahi Müslüman olduklarını ve mallarının harâm bulunduğu ve cehâlet-i sâireyi lisân-ı münâsib ile **[s.5]** her akşam tebeyyününde zâbıta tarafından neferâta tefhîm edilmesi ve bu zeminde tabur imamları cânibinden dahi nasihat ve neferâta güzel fikir verip ahâli ile ihtilât ve hüsn-i imtizâç ettirip ve vahşet ve dehşetlerini izâleye çalışılması ve memûrînin veya ümerâ ve zâbitânın ve neferâttan bu makâsıdın hilâfında hareket edenler ve ahvâl-i gayr-i meşrû'ada bulunanlar haklarında cânib-i mutasarrıftan derhâl icrâât-ı muktezîye icrâ kılınmak üzere murahhas olması lâzım gelir.

Ahâliyi hükûmet-i seniyyeye ısındırmak akdem-i âmâl olduğundan ve söz anlar iş bilir seyyidler dahi tâd olmadığından bunların kulûbu cânib-i mutasarrıftan tatyîb ve hediye ve bir mikdâr maaş tahsis ederek seyyar sûretiyle ahâli beyinlerinde gezdirilip hükûmet-i seniyyenin adaletinden ve her bir umûrları günü gününe tesviye olunacağından bahisle irâd-ı hikemât ettirmek lâzımdır.

Kavânîn-i adlîyenin oralarda pek de cereyânı kâbil değilse de bu husûsun reviş-i hâle göre ta'dîl ve ikâsı mutasarrıf olacak zâtın dirâyetine havâle edilmek muktezîdir.

Binâenaleyhi ashâb-ı mürâcaatın hâcâtı günü gününe tesviye edilmek farzdır. Ahâlinin nefret ettiği şeylerden birisi de asker olmak meselesidir. Eski ıslâh memûrları işe başlar başlamaz asker bakâyâsı toplamaya kıyâm ettikleri cihetle ahâlinin nefret ve tevehhuşunu mûcib olmuştur. Şu hâlde de askere alırlar havfıyla ahâli kasabaya ve hükûmete bir iş için gelmekten havf ü ictinâb ediyor. Fi'l-vâk'i hükûmete gelen her bir ahâli redif zâbitânı ve zabtiye zâbit ve neferâtı taraflarından kur'a ve redif bakâyâsı ve ketm-i nüfus bahâneleriyle derhâl savışdırılıyor. Biçâre kaçmaktan başka bir çare bulamıyor. Bu gibi maksadı ihlâl eden ahvâlin önce ortadan kaldırılması ve ahâliye hükûmet ile ihtilât etmek ve serbestlik verilmesi için asker bakâyâsının kâmilen ve bilâ-kayd afvının ilânı ve şimdiye kadar şekâvet etmiş olanların haklarındaki hukûk-ı umûmiyenin dehâlet ettikleri halde afv olunacağının inanacakları bir sûrette işâ'esi ve hukûk-ı şahsîyelerini herkesin aramakta muhtar bulunduğunun ifhâmı bir tedbir-i âcil olmak üzere isticâl olur ise de fâide-i külliye hâsıl edeceğine mutekidim.

[s.6] Sene-i cedîdten itibaren ve daha doğrusu ıslâhâta başlandıktan bir sene sonra alınacak askerin lüzûm-ı kavî olmadıkça oradan taşra çıkmamak ve onbaşı, çavuş ve istidâdlarına göre zâbit yapılmak üzere celb ü cem' edip bir sene kadar tabur imamları vâsıtasıyla okutturup talim ve terbiye edilerek hanelerine iâde etmek sûretinin usûl-i ittihâzı halinde askerlik maddesi yavaş yavaş takarrür ettirilmiş olur.

Vergi maddesi de aynı askerlik gibi ahâliyi hükûmetten tenfîr ettiğinden ve bir şahsın verdiği birkaç defaları tahsil olunduğu hâlde yine hâlen bakâyâ göründüğünden buna dahi hüsn-i sûret verilmek üzere bakâyâ-ı atîkadan bahs edilmeyb yalnız 310 senesinden itibaren bakâyâsı neden ibâret ise oluruna bağlayarak sûret-i hekimânede tahsilât edilmesi ve bunların içinde bî-kudret oldukları tahakkuk edenleri kâmilen terkin-i kayıdları ve birçok emlâk ile arazi kıymetleri gâlî yazılmış olduğundan o gibilerin ıslâh-ı kıymetlerine itinâ edilmesi ve tahrîr-i emlâk görmeyen yerlere varıp ıslâhâta mübâşeretten bir sene sonra kendi haklarında fâideli

olacağı güzelce anlatılarak başlanması ve kezâlik bir sene sonra bakâyâ-i atîka hakkında tahkikât icrâ olunarak memûr ve zâbitlerin yedeğinde kalmış akçe var ise zahire ihrâç ve fâilinin tedîbi ve ahâli üzerinde kalan verginin ol zaman hekimâne bir sûrette kâmilen afvı ile kulûb-ı ahâlinin tatyîbi ve tahrîr-i nüfus ve arazi yoklaması gibi muâmelâtın ıslâhâtın takarrürü zamanına ta'lik edilmesi vâcibdir.

Zâten ıslâhât kasdıyla Dersim'e gidildiği zaman Kürdler'in adet-i kadîmeleri vechile arz-ı istimân edeceklerinden bu istimânlarının hüsn-i sûretle kabulünden sonra yukarudan beri arz ü tadâd olunan tedâbirin sırası geldikçe hekimâne bir sûrette icrâsı halinde semere-bahş olacağına eminim. Sâlifü'l-arz kuvve-i ihtiyâtiyenin iki aşiret beyninde münâzaa vukû'unca alınır alınmaz derhal mevki'-i münâzaaya sevkiyle hiçbir taraf tercih ve himâye edilmeyerek bilâhare "sebeb-i cürm olanlar elde edilip icâbât-ı kanûnîyesine bakılmak üzere" mücerred aracılık sûretle her iki tarafı tehdid ve terk-i münâzaa etmeleri teklif olunub ıslâh-ı beyn etmek sûretinde ve bir de eşkiyâ ve cürm-i meşhûd vukû'unda şakî ve mütecâsir-i cürm olanların hemen der-desti emrinde kullanılması ve bu tedbir ile zuhûr edecek şakîlerin birer birer tutulması lâzım gelir. **[s.7]**

Başkaca mütâlaaya şâyân bir nokta daha vardır ki Dersim Ekrâdı'nın şekâveti dâhil-i hudûd haric-i hudûd olmak üzere iki esbâba müsteniddir.

Birinci sebep: Bir aşiret veyahûd birkaç aşiret diğer aşiretler ile öteden beri düşman olduklarından fırsat buldukça yekdiğerini basıp emvâl ve eşyalarını yağma ve katl-i nüfusa cür'et etmeleridir.

İkincisi: Ağavâtın nüfûzuyla beher sene Eylül ibtidâsından perde-i berfin nüzûlüne kadar kol kol Erzincan, Eğin, Çemişgezek, Kemah cihetlerine eşkiyâ sevk edip ebnâ-i sebîle isâl-i dest-i hasar ederek kış levâzımatını tedârik etmekten ibârettir.

İş bu birinci sebebin izâlesi: Hükûmet-i seniyyenin bi'l-iltizâm hasım olan aşiretlerin beyinlerine kirvalık ve kız alıp vermek sûretiyle bulup yekdiğeri hakkında emniyeti celb etmek ile olur.

İkinci sebebin izâlesi dahi meselâ: Beher sene Dersim eşkiyâsından bir kol Kemah kazasına tabi "Gülâbi aşireti Brastiki" nâm karyeden Nehr-i Fırat'tan bu tarafa geçerek ta 4-5 saat iç taraftaki Çardaklı Deresi'nde ve ba-

husûs Kemah tarîkinde tahassun ve ebnâ-i sebîli soymak kaziyesine cesâret ettiği cihetle karye-i mezkûre Kemah'ın o silsilede bulunan 15 pare karyenin vasatı bulunmak ve eşkiyânın geçecekleri bir gayet sarp bir kapan olmak mülâbesesiyle mezkûr 15 pare karye bir nâhiye ve "Gülâbi aşireti Brastiki" de nâhiye merkezi teşkil ve kurâ-i mezkûre müteneffizânından birini muvazzaf müdir ve lüzûmu kadar azâ tayin ve maiyetlerine çok değil iki nefer zâbit terfik ve bir talimât-ı mahsûsa itâ olunur ise hem Erzincan'ın bu cihetinde ve hem de Kemah tarîkinde Dersim eşkiyâsının cevelânı külliyen men edilmiş olur. Bu tedbir sâir eşkiyâ geçen geçit mahallerinde icrâ olunduğu takdirde maksad hâsıl olacağından ve dâhilen olan adâvât ve iğtişâşiyeleri de ber-minvâl-i marûz bertaraf edilip de âsâyiş temîn olunduğu sûrette ahâli bi't-tabîî zirââte dört el ile yapışıp o kıt'anın istidâd-ı mahsûsesinden olan güzel sığır hayvânâtı at vesâireyi teksîr ederek muhtaç olan Erzincan ve Kemah ve civârdaki mahal-i sâirede güzel fiyatlarla **[s.8]** satacaklarından bu sûretle ticâret kapısı da açılmış olur.

Bu ticâret ve menfaatlerin vücûd bulması emniyet-i dâhilîyenin vücûduna vâ-bestedir. Ağavât tarîk-i şekâvete sevk ettiği Ekrâdı bir çarık veya ayakkabı gibi cüz'i bir ücretle sevk ederek mağsûbâtları kâmilen ağavâtın olduğu inde't-tahkik anlaşılmasına nazaran fakr ü zarûret ashâbına bu sûretle ilkâ-i nüfûz ve istihdâm ettiklerinden zirââtin bir kısmın emrinde tedâbir-i müessire icrâsıyla ve suver-i sâire ile ahâlinin iştiğâl edilmesi lâzım gelir.

Ahâlinin fakr ü ihtiyacının derecesi ile 15 yaşındaki kız ve oğlan çocuklarının baştan ayağa kadar çırçıplak olanları ve kış mevsiminde ve bir gömlege mâlik bulunanları pek çoktur.

Hatta buğday döğer iken boyunduruğun sağ tarafına mâlik olduğu bir öküzü ve sol tarafına da kendisi koşularak düğeni döndürdükleri müşâhede olunmuştur.

Ağavât üzerinde icrâ olunacak ıslâhâta nakl-i makal edilince Dersim Kürdleri de sâir aşâir gibi kabilelere münkasım olub malûm-ı devletleri bulunduğu üzere efrâd-ı aşiret öteden berü kabilelerinin büyüğü her kim ise onun sülalesinin en küçüğüne en fakirine hatta nisâlarına varıncaya kadar tabiyet ve itaati bir vazîfe-i millîye ve insânîyane addetmekte olduklarından bir kabilenin riyâsetini istihsâl için kabile reisini min-cihet-i

mensûbâttan olmak kâfî idüğüne binâenaleyh hâl-i hâzırda zî-nüfûz olan bir ağayı nefy ü iclâhı bir fâideyi mukayyed olmayacakdır. Zira ağavâtın kız evladı bile pederinin hâiz olduğu riyâseti ifâ edebilecektir.

İkinci sebebin izâlesi

İkinci sebebin izâlesine gelince buraya kadar Dersim'de birkaç defalar ıslâhât edilmiş ise de satvet-i devletin mütemmimâtından olan ve kalblere dehşet veren seyyar toplarımızın o kıt'aya geçirilmemesi de ıslâhâta büyük nâkısa vermiş ve bu da tarîklerin adem-i vücûdundan neş'et etmiştir.

Tarîkin malûm olan muhassenâtından bahsetmek abes ise top ve askerin sevkini teshîl etmek ve ahâli-i mütemeddine ile Ekrâd ihtilât ederek [s.9] medeniyetin kadrini anlamak ve şekâvet meydanını darlaştırmak için sâlifü'l-arz mutasarrıf ve muâvin ve sâir memûrînin tayin ve tensîkinden sonra hemen yolların güşâdına ikdâm olunmak farz hükmündendir.

Mevki'-i coğrafyasına göre Muş, Harput, Diyarbekir vilâyetlerine müntehî olacak üç veya dört aded tarîk-i esâsînin güşâdıyla berâber kazadan kazaya ve en sonra karyeden karyeye yollar açılır ise bu sâyede şekâvet meydanı kapatılmış olur. Yolların açılması buradan daha kolay ve ucuz olacaktır. Zira ahâli fakir olduğu cihetle yevmî bir nefer tayin etmek ve kırk para ve peşin ücret verildiği sûrette istenildiği kadar amele bulunabileceği ve bu sâyede ahâli işğâl edilip temîn-i âsâyişe bâdî olacağı gibi kemâliyle taht-i itaatte olan mahallerde dahi amele-i mükellife alınacağı ve başlanılan tarîkin şu halde şose gibi emek ve tekellüfâtına bakılmayıp sa'b'ü'l-mürûr olan yerlerin top arabası geçebilecek kadar ameliyât icrâsı ile amed ü şüd temîn olunduktan sonra şosenin ikmâli tarafına gidilmesi ve yolların üzerinde lüzûm görünecek noktalarda kordonlar tesisi ve asâkir ve jandarma ikâmesiyle taht-ı temîne alındığı hâlde menâat-ı mevki'e bertaraf edilmiş olur.

Üçüncü sebebin izâlesi

Üçüncü sebebin izâlesi dahi perâkende sûretle ne kadar hane var ise yıkılıp münâsib mevki'lerde birkaçı birleştirilerek karye heyetine konulmasından ibârettir. Bu tedâbirin mutî olan mahal ahâlisinden başlanıp numûne setre göstere ilerlemek iktizâ ederse de ahâlinin tekrar hane yapmaya

kudreti olmayanlara aşireti efrâdından veyahûd münâsib kimselerden edilecek iâne ile veyahûd yekdiğerinden muâvenetle çalışmak sûretiyle imâr edilir. Ber vech-i marûz tedâbir-i lâzımenin icrâsıyla beraber her karyede mevcûd ebniyelerden birisi sıbyân mektebi ittihâz edilerek ve münâsib mahallerden hocalar celb olunarak etfâl-i Ekrâd'ın talim ve terbiyesiyle temîn-i iktizâ ile temîn-i istikbâle sarf-ı himmet lâzıme-i umûrdandır. Ahâli ve Ekrâd çocuklarını okutup yazdırmaya fevkâlâde hahişger olanlarına şuraya buraya göndererek okutturmayanlarına nazaran mekteb güşâdı meselesinde o kadar suûbet çekilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Lâhika
Tezyîd-i servet

Dersim'in servet-i umûmiyesinin tezyîdi ile ahâliyi ateş-i fakr ü ihtiyâcâttan kurtarmak dahi mühim bir vazîfedir. [s.10] Dersim'in kuvve-i nâbitesi Erzurum vilâyetine fâik ve meşelik olduğundan zirââtin terakkîsi hayvânâtın teksîri ile servet-i umûmiyenin tezyîdi çâresi pek âsândır.

Şöyle ki: Seyyâr bir zirâât müfettişi tayin olunarak zirââte sâlih arazinin kâffesinin ektirilmesi taht-ı mecbûriyete alınıp her karyede birer tarla mısır, papates, yonca, korunga yani kırmızı yonca, susam vesâir envâi hubûbât zer' ve müfettiş-i mûmâileyh bunların timâr ve iskâsına nezâret ve tarif ederek bu sûretle her karyede bir numûne-i zirâât vucûda geleceği ve tohumu ve çift hayvanatı olmayanlara Zirââtbank şubesinden akçe ikrâz ettirilerek ya zirâât müfettişinin veyahûd intihâb edilecek diğer emîn bir memûrun muâmelâtı tahtında tohum ve hayvan mübâyaa ettirilmesi ve şâyed oranın bank şubesinde lüzûmu kadar akçe yoksa kanûna tevfîkan diğer bankalardan istikrâz ve ahâliye ikrâz edilmesi ve ilm-i zirââtin tarif ve beyânına nazaran Dersim inekleri Anadolu vilâyet-i sâiresinin ineklerinden cins olub on kıyyeye kadar süt verdikleri anlaşıldığından hariçten tosun getirip ıslâh-ı cins etmeye hâcet kalmayıp mevcûd tosunların yakışıklı ve cüssesi büyük olan cinsten her karyenin hayvânâtının idâresine kâfî tosunlar terki ve bâki tosunların ıslâh-ı cinse mâni' olmamak üzere burdurularak koşu işinde istihdâmı ve bu sûretle muâmele olunmakta ve nihâyet üç sene zarfında umûm sığır cinsi ettirileceği şüphesizdir.

Keçi cinsi zaten güzel ve büyük olduğundan bunun ıslâhına lüzûm olmayub teksîrine itinâ edilmek muktezîdir. Bunlar ekser vakit müstevlî bir illete mübtelâ oldukları ve bu illet dahi komlarda mandıralarda nisbetinden ziyâde keçi bulundurulmaktan neş'et ettiği cihetle bu sebebler zirâât müfettişi tarafından nazar-ı dikkate alınarak komların ona göre inşâsı ve kireç ile badana edilmesi gibi tedâbirin icrâsı ve koyun cinsinin hariçten getirilecek koçlar ile ıslâhı ve hayvânât-ı mezkûrenin kış ağılları için yonca ve korunga otlarının her karyede kesretle ektirilmesi ve kısrakların çoğalmasıyla ora ahâlisinin dâimen kullandıkları ester olduğundan, ester cinsinin teksîr ve ıslâhı için lüzûmu mikdâr erkek ve dişi hımârın dahi münâsib karyelerde bulundurulması esbâbını teşvikâtıyla [s.11] Dersim zirââtten ziyâde hayvanat yetiştirilmesinde ticâret olacağından gasb-ı emvâl gibi emniyetsizlik ortadan kalkmamak üzere ahâliye yekdiğerinin mıntıkasına da müşterek etmek lâzım gelir.

Şöyle ki: Her karyede bulunan kâffe-i ahâli ale'l-infirâd iktidarına göre sığır, koyun, keçi, kısrak hayvanatından hiç olmazsa bir re'si edinmesinin taht-ı mecburiyete aldırılması ve bu mecburiyet afv olunacak vergi ve sâireye karşılık olmak üzere hekimâne sûretle tefhîm olunursa canlarına minnet olarak kuyûd ve icrâ edecekleri şübheden vârestedir.

Ahâli hayvânât ve hubûbât vesâiresini kolayca satıp mütemekkirlerin elinden kurtulmak için her kasabada bir pazar yeri teşkil ettirilmesi ve pazar yerinin ahz ü itâsının devamı için her bir eşyayı oradan ve değer fiyatıyla almaları emrinde memûrîne teşvikât-ı lâzıme icrâsıyla tedâbirin ifâsı ve yine ahâli iştiğâl edilmek ve o sâyede servet dahi tezâyüd etmek üzere hatabın kesreti sâyesinde kolay kolay istifâde olunacak olan gümüş vesâir madenin dakika fevt ettirilmeyerek işledilmesi çaresine bakılmak icâb edeceği arzdan mustağnîdir.

Mutasarrıfın ve muâvininin terf-i memûriyet ve maaşları

Mutasarrıf olan zât şerâit-i âtîyeyi ifâ ve ikmâl ettiği halde maaş ve memûriyeti terfi edilmek lâzım gelir. Birincisi: Farâzâ mutasarrıf olan zâtın maaşı ibtidâ iki sene 6 bin kuruş olmak lâzım gelirse esâsı yolları güşâd etmeğe muvâfık olduğu günden itibaren maaşına bin kuruş ve her kasabaya

yol açtığından bin kuruş ve karyeden karyeye yol açtığında ve perâkende haneleri birleştirdiği sûrette bin ve ziraâti bir derece terakkî ettirdiği a'şâr malının tezâyüdüyle isbât ettiği halde bin ve hayvanatın teksîri ve cinsi ıslâh ve pazar yerlerini güşâd eylediği halde ve sıbyan mekteblerinin teşkilinde 2 bin kuruş maaşına zam edilip son derece maaş on üç bin kuruş olması ve bunların ikmâli [s.12] ve ıslâhâtın tamamî-i idâmesi devletçe tahakkuk ettiği hâlde de mutasarrıf olan zâtın bir vilâyet ve valilikte taltîfinin şart edilmesi ve mutasarrıf bu sûretle terfi ettiği hâlde de mutasarrıf muâvinin dahi mutasarrıflığa kezâlik 6 bin kuruş maaşla tayini ve bu da kasabât ve kurâya muktezî suların tedârik ile cereyân ettirilmesi zayi'in ta'mîmi gibi noksanları ikmâl ettiği sûrette başlıca gördüğü işlerin sene-be-sene istatistik cedvellerinin sûret-i sahîhada tanzîm ve itâ ederek gördüğü işin derecesine göre maaşı tezâyüd ve memûriyeti kezâlik bir vilâyet valiliğine ve kayımakamların dahi evsâf-ı matlûbeyi hâiz olmakla beraber bu emre iktizâ etmeleri ve içlerinden en ziyâde faaliyet gösterenlerinin mutasarrıf muâvinliğine terfîlerinin ahvâl-i ittihâz edilerek bu sûretle ıslâhâta hitâm verilmesi marûzdur. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir.

9- Dersim Islâhâtı Hakkında Bâb-ı Âliye Takdim Olunan fi 22 Mayıs 1312 Tarihli Layihadır [Müşir Zeki ve Ahmed Şâkir Paşaların Layihası][19]

[**s.135**] Dersim ıslâhâtı devletçe takarrür edib de cidden kıt'a-i mezkûrenin istihsâl-i intizâmına irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî şeref-müteallik buyurulduğu takdîrde suver-i icrâiyesi için bir tefekkür olmak ve ıslâhâta memûr fırka kumandanına verilecek talimâta esâs ittihâz edilmek üzere lâyih-i hatır-fatîr olan mevâdd-ı âtîyenin arzına ibtidâr kılındı.

Islâhât maddesinin zaman ve icrâât hasebiyle (istihzârât ve nihâiyât) (bidâyet-i icrâât) (ıslâhât-ı aslîye) (gayet) olmak üzere dört mevsime taksimi kâbil olup birincisi her şeyden evvel teşebbüs olunmak lâzım gelen tedâbir ve tedârikâttan ve ikincisi icrââta sûret-i mübâşeret ile ol mevsimde edilecek tahkikât ve neşriyâttan ve üçüncüsü Dersim kıt'asına tatbîki lâzım gelen nizâmâtın esâslarının sûret-i vaz'ından dördüncüsü

19 Y. EE, 11/4, 22 Mayıs 1312. [3 Haziran 1896]

dahi vaz'olunan nizâmâtın devam ve istikrârını mûcib teşebbüsâttan ibâret olmak lâzım gelir.

Birinci mevsim

Dersim kıt'asının ekser mevâki'i süvâri istihdâmına müsâid olmadığından fırka-i ıslâhiyenin yalnız piyâde [**s.136**] ve biraz da topçudan terkibi tabîîdir.

Bu fırkanın kumandası iffet ve dirâyeti devletçe mücerreb bir yed-i iktidâra tevdî' olunup umûr-ı siyâsiye-i mülkiyeye ârif bir mülkiye memûru intihâb olunarak muâvin sıfatıyla refâkatine verilmek ve tertibât ve tedârikât-ı ibtidâîyede anın dahi rey-i inzimâm eylemek lâzım gelir.

Gerçi sekiz on taburluk bir kuvvet avn-i hakla göreceği mukâvemeti mahv ve izâleye kâfî olacağı derkâr ise de kuvvetin azlığı muhâlefet fikrinin hudûsunu müstelzim olabilmek ve külliyetli kuvvetle teşebbüs belki de hiç kan dökülmeksizin ve mukâvemet görülmeksizin ıslâhâtın yerleştirilmesinde sür'at ve suhûlet husûlüne hizmet eylemek mütâlaasına mebnî fırka-i ıslâhiye piyâdesinin lâ-akal yirmi tabur mertebesinde bulunması lâzım gelir.

Lâyihaya merbût ta'biye pusûlası mûcibince ordu-yu hümâyûn dâiresinde mevcûd elli bir tabur piyâde-i nizâmiye asâkir-i şâhânenin suver-i taksimiyesi ihtiyâc-ı mahalliyi tesviyeden sonra yirmi üç taburunun nefs-i Dersim dâhilinde ve Erzincan ve Mamûretülaziz ve Çemişgezek noktalarında cem'i kâbildir.

İşte birinci mevsimde iş bu ta'biyenin orduca tertibiyle uğraşılıp Erzincan'a cem' olunan on tabur piyâde lüzûmu kadar dağ topu istishâb ederek Mercan Boğazı'ndan iki marşda münâsib bir mevki' tutmak üzere Ovacık mevki'ine ve Mamûretülaziz kuvveti dahi Hozat üzerine hareket ederek Dersim mevcûduna iltihâk edeceğinden ve Çemişgezek kuvvetinin Hozat'a doğru hareketi ba'dehu iktizâ-yı hâle göre tayin edileceğinden ber minvâl-i bâlâ ta'biye ile tevağğul olunduğu esnada asâkir-i şâhâne muayyenâtına muktezî zehâirden bir kısmının Hozat'ta cem' ve iddihârına ve diğer kısmının nakli zımnında etraftan nakliye hayvânâtı celb ü cem'ine teşebbüs olunmak iktizâ eder.

Mercan Boğazı'ndan dağ topu geçirilmek kâbil ise de sahra topu imrârı hâl-i hâzıra göre müşkil olduğundan seyyâr topu sevki ta'biye zamanında beherinde ellişer atım mevcûduyla Mamûretülaziz'e gönderilmeye menûttur.

Harekete memûr olan asâkir-i şâhâne taburları cebehâneleriyle çadırlarını ve birkaç günlük yiyeceklerini beraber götürmek mecbûriyetindedir. Erzincan'dan hareket edecek kıt'a boğazın hatt-ı muvâsala hâlinde temîni için Ayvaztarlası mevki'ine oldukça kuvvetli bir müfreze terk etmekle beraber oradan yol boyunca birer bölükten aşağı olmamak üzere Hopik[20] noktasına kadar münâsib ve yekdiğerine nâzır iki veya üç noktaya dahi asker ifrâz ve bu askerin etrafını [s.137] ufak bir siperle ihâta etmek ve mümkün olduğu sûrette telgraf bölüğü vasıtasıyla muhâberâtı dahi temîn eylemek üzere iktizâ eden levâzımı tehiyye ve tedârik ve her kıt'a kumandanına sûret-i hareketini müş'ir, mufassal talimât itâ olunduktan sonra mevsim hulûlünde müsta'yinen bi-inâyetullahu teâlâ bağteten hareket edecektir.

İkinci mevsim

Gerçi harekât-ı ihtiyâtkârâne mukteziyâtından olarak askerin kıt'a-i mezkûreye duhûlünde pîşdâr ve keşşâf istihdâmı tabîî ise de bu memûriyette bulunan efrâdın tesâdüf ettikleri ahâli üzerine istimâl-i silâh etmeyip külliyetli ise bi't-tevakkuf kumandana malûmât vermeleri ve cüz'i ise harekâtı tevkîf etmeyip ehemmiyet vermemeleri ve fakat mukâvemet ve istimâl-i silaha cür'et edenlerin tedîbinde şiddet göstermeleri lâzımdır. Bu sûretle kıt'a-i mezkûreye cem' ve müctemi' olan kuvve-i askeriye iktizâ-yı mevâki'e göre münâsib bir noktayı mesela Hozat'ın şimâlinde bulunan Elğazi mevki'ini karârgâh ittihâz ederek etrafta bulunan kabâil-i Ekrâd'ın yekdiğere iltihâkına hâil olacak ve her tarafa sür'atle yetişebilecek bir vaz' alıp yerleştikten ve erzâk-ı askeriye nakliyâtını emniyet altına aldıktan sonra Dersim Sancağı'nın lağvıyla Çemişgezek ve Mazgird kazaları tefrîk ve ifrâz olunup doğrudan doğruya Mamûretülaziz'e rabt ile diğer Ovacık, Hozat, Kızılkilisa kazalarında idâre-i örfîye ilân ve mutasarrıf ve kaymakâm işten el çekerek mahâkim-i nizâmiye ilğâ ve mahâkim-i örfîye tesisi ile beraber jan-

20 Hozat

darmanın oldukça istihsâl-i inzibâtına itinâ olunmak ve hukûk mesâilinin fasl ve rü'yeti sûret-i mahsûsada ibka olunacak mahâkim-i şer'iyeye havâle olunmak husûslarına ve müteâkiben vakit geçirilmeyerek mukaddemleri tayin olunmuş güzergâh üzerine Hozat tarîkinin inşâatına mübâşeret edilmek iktizâ eder.

Tarîk-i mezkûrun mâni-i mürûr ü 'ubûr olan aksâmı asâkir-i şâhâne mübâşeretiyle dakika fevt edilmeyerek vücûda getirilip taraf taraf adamlar irsâliyle fukarâ-yı ahâli yirmişer para peşin yevmîye ve her gün birer kıyye nân-ı azîz verilmek şartıyla yol inşâatına davet olunarak her on ameleye bir onbaşı veya bir çavuşun nezâretinde ameliyâtta istihdâm ve üç metresi taş ve kum ferşiyle [s. 138] iki taraftan ikişer metresi toprak olmak üzere nihâyet yedi metre tahtında bir şose yol vücûda getirilip hiçbir kısmı kesik bırakılmayarak Mamûretülaziz'e isâline fevkâlâde ikdâm olunmalıdır.

Harekât icrâsında ve belki daha evvel Dersim ahâlisinin bir büyük kısmı rüesâsı gelip dehâlet ve istimân edeceği derkâr olmağla bu makûle dehâlet edenlere sû-i muâmele olunmayıp pederâne ve müşfikâne saltanat-ı seniyyenin makâsıd-ı âliyesi ve mutâvaat gösterenlerin her cihetle me'mûn kalacağı ve mutâvaattan başka ahâliye tarîk-i selâmet ve saadet olmayacağı lisân-ı şefkat ve merhametle tefhîm ve fukarâ-yı ahâlinin hemen tarîk inşâatına sevk olunmaları lüzûmu tenbih olunarak ruhsat ve arz-ı istimân eden ve kendi ayağı ile gelen rüesâ ve ahâliden hiç birinin tevkîf ve zecr ü ta'nif edilmemesi hakkında her bir kıt'a kumandanına talimât verilmek muktezîdir.

Bu mevsimde bidâyeten icrâ olunacak madde yolun inşâatı esnasında etrafta bulunan kabâilin efkâr ü mişvârlarına ve üzerlerine harekât-ı askeriye icrâsına lüzûm göründüğü hâlde harekât-ı askeriyeye güzergâh olacak yolların hâl ve evsâfına ve kabîledeki nüfus-i Müslime'nin mikdârına dair hafîyen tahkikât ve malûmat-ı sahîhe istihsâliyle ve rüesâ-yı kabâilin fikr-i mukâvemetlerinin men'i zımnında maksad-ı devlet ahâlinin temîn-i refâhiyet ve saadet-i hâlinden ve sâir ahâli gibi dâire-i mutâvaatta müsterih olarak yaşamak üzere bazı nizâmâtı-ı adîlenin Dersim'e idhâli esbâbının istihsâlinden ibâret olup şân-ı tabîiyyeden olduğu üzere dâire-i mutâvaat ve muvâfakatta bulunanların hiçbir sûretle rencîde edilmeyerek taht-ı afv ve âmân-ı cenâb-ı padişâhîde bulunacakları derkâr ise de maazallah muhâle-

fet ve mukâvamet fikrinde bulunan kabîle efrâdı kahr ü tedmîr ve rüesâsı bilâd-ı baîdeye def ü tesyîr olunmak mukteza-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhîden bulunduğundan zinhâr muhâlefet fikrinde bulunmamaları pederâne ve müşfikâne ve fakat hekimâne bir lisân ile rüesâ ve efrâda her ne sûretle mümkün ise telkin olunarak huşûnetlerinin izâlesine sa'y ü ihtimâm olunmak bu memûriyetin esâs icrââtındandır.

Bidâyeten vurup kırmak gibi harekât-ı şedîdeden ictinâb olunup istidâd husûlünde tarîk inşâsına ve makâsıd-ı devletin tatbîki esbâbının istihsâline binâen rüesâ [s. 139] davet olunarak merkeze gelmeleri sûret-i mahsûsada kendilerine tebliğ ve tayin olunan müddette hükûmet-i askeriyeye adem-i emniyet göstererek gelmeyenlere bir kere de vesâyâ-yı terhîbiye isâl olunduktan sonra gelmekten istinkâf edenler olduğu takdîrde çok kan dökülmeği mûcib olmayarak rüesânın ahz u girifti tedâbirine teşebbüs olunup bağteten üzerlerine birer kuvve-i askeriye sevkiyle tedîb ve terbiyelerinde ve rüesânın ahz ü girifti emrinde iltizâm-ı sür'at ve şiddet olunmalıdır.

Bu sûretle mukâvemet gösteren kabîle rüesâsı ve li-ecli'l-mukâbele silah istimâl eden efrâdı içindeki esnân erbâbı tertibât-ı hâricîye sırasında Trablusgarp ve Yemen taraflarına sevk ve tağrib olunmak üzere bilâ-tehir mahfûzen merkez ordu-yu hümâyûna gönderilmelidir.

Rüesânın ahz ü girifti emrinde bir devlet askerine yakışmayacak sûrette kizb ü hile ve âmâna ihânet gibi ef'âl-i gayr-ı lâyıkadan be-gayet tevakki olunmak def ve izâle-i huşûnet ve vahşete daha büyük hizmet edeceğinden her şeyden ziyâde bu noktaya itinâ lâzımdır.

Ba'idü'l-ihtimâl olan marrü'z-zikr bazı mukâvemet bertaraf edilmesini müteâkib hemen tahrîri icrâ olunmayan kısımların tahrîrine mübâşeretle hitâm-ı tahrîrde mutâvaat gösteren kabâilin üç yüz on bir senesine kadar bakâyâda kalmış vergi ve asker bakâyâsını padişahımız efendimiz hazretleri afv ve andan sonra alınacak efrâdın bilâ istisnâ Birinci ve Dördüncü Ordu-yu hümâyûnda istihdâmını fermân buyurdukları ve bi'l-aks vâdi-i muhâlefette pûyân olacakların bu inâyet-i merhamet-gayet-i cenâb-ı hilafet-penâhîden mahrûm kalacakları ilân olunarak ahz-ı asker maddesinin hemen yerleştirilmesine itinâ olunmak iktizâ eder.

Bu husûsta melhûz olan muhâlefet dahi şiddet ve sür'atle bertaraf ve muhâlefette bulunanlar ayn-ı ilân vechile muâmeleye dûçâr edilip her şeyden evvel Dersim'de ahz-ı asker maddesinin yerleştirilmesi ve bunda ber minvâl-i marûz Dersimliler'i en ziyâde askerlikten tevhîş eden Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn devâirinin mürettebât-ı hâricîye vermesinden münbais olmasına ve Dersimliler'in şân-ı saltanâtı görüp galebelik mahalde bulunmaları cehâlet ve huşûnetlerinin izâlesine ve itikâd-ı bâtıllarının tashîhine hizmet edeceği daha ziyâde muhtemel bulunmasına mebnî oradan alınacak efrâdın hassa Birinci Ordu-yu Hümâyûn devâirinde istihdâm olunmak üzere tertibi münâsib mütâlaa kılınır.

İkinci mevsime bununla nihâyet verilip biraz müddet efkârlara sükûnet geldikten sonra üçüncü mevsime aid muâmelâta ibtidâr olunur. [s. 140]

Harekât-ı askeriye mevsimi ahz-ı asker maddesinin yerleştirilmesiyle hitâm bulacağı derkâr olup madde-i mezkûrenin tatbîki rüesânın kesr-i nüfûzunu müeddî olacağı hâtırâsına binâen bazı kabâil ve ez-an cümle Şam ve Koçuşakları tarafından muhâlefet ihtimâli vârid olmasıyla buna esâslı bir çare olunmak üzere o makûle muhâlefette bulunan kabile rüesâsının ve o sırada Çemişgezek'te mukîm Trabzon müddeiumûmi muâvinliğinden sû-i hâline mebnî tard ve ihraç olunmuş olmasıyla Dersim'i ifsâd-ı belâdan hâlî olmayan Tahsin Efendi'nin cezâen Girid ve Trablus gibi bilâd-ı bâideye tard ü teb'idleri lüzûmu bedîhîdir.

Üçüncü mevsim

Bu sûretle âsâyiş takrîr olundukta artık nizâmât-ı devletin vaz' ü tesisine ihtiyaç hâsıl olup en evvel zikr olunan üç kazanın jandarması gereği tensik olunarak intizâm ve inzibâtları istihsâl ve mevâki'-i lâzımeye lüzûmu vechile taksim ve ikâme olunup asâkir-i şâhâne oldukça müctemian münâsib mevâki'de bulundurularak umûr-ı hükûmette ihtiyaç sahîh olmadıkça asker istihdâmı bi't-tedric taklîl olunur.

İnşâ olunan tarîkin temîn-i istikbâli ve mârrîn ve âbirînin emniyetlerinin istihsâli zımnında nukât-ı münâsibeye kordonlar ve karakol mevki'leri inşâ ettirilip mevâki'-i mezkûrenin yek diğere irtibât ve muvâ-

salalarının muhâfazası emrinde iktizâ-yı hâlin icrâsına teşebbüs olunur bununla bazı mahallerde kereste bolluğundan bi'l-istifâde asker ikâmesine mahsûs kışla ve hükûmet konakları ve jandarma koğuşları ve hapishane gibi levâzım-ı hükûmet inşâatına germî-i tâm verilip kıt'a-i mezkûreye medeniyet idhâl olunduğuna nişâne olacak âsâr meydana getirilir.

Diğer taraftan dahi birkaç münâsib noktada mekâtib-i ibtidâîye tesis olunup etfâlin mekteb-i mezkûre dâhil olmalarına tâziyâne-i şevk ü iğrâ olmak üzere iki üç sene için muvakkaten etfâle yevmî yüzer dirhem kadar nân-ı azîz ve senede bir kapama verilmesi usûlünün itihâzına itinâ olunmak lâzım gelir.

Bir de tashîh-i itikâd meselesi nazara alınarak Ekrâd içinde bulunan meşâyih-i Nakşibendîye'den birkaç münâsibi lâzım gelen mahallerde birer tekke teşkil ederek halkı irşâda sa'y etmesinden başka bir sûretle bu maksada vusûl müteasir oluğundan ve fakat meşâyih-i merkûmenin taraf-ı hükûmetten memûren ikâmetleri halkın emniyetine hizmet edemeyeceğinden sûret-i gayr-ı resmîyede **[s. 141]** muâvenet ve lüzûmu vechile maaş tahsisine himmetle muhâfazalarına bakılmakla beraber memûriyetleri resmiyetten tecrîd olunup güyâ kendi taraflarından rızâen-lillah teşebbüs olunmuş gibi bulunmalarına dikkat olunması iktizâ eder.

İşin bu ciheti tesviye olunmakla beraber ahâlinin kâr ü kisbe ve zirââta alıştırılmaları esbâbının istihsâline çalışılıp ellerinde arazi bulunmayan fukarâ-yı ahâliye her ne sûretle mümkün ise biraz arazi itâ ve kendilerine gıda olabilecek patates, mısır gibi mahsûlâtın yetiştirilmesi sûretinde tedârik-i maîşetleri vesâili ve mevcûd ormanlardan hatab ve kereste nakli levâzımı istikmâl edilmek üzere ahâliye icrâ-yı delâlet olunması lüzûmu müstağnî-i beyândır.

Ber minvâl-i meşrû' şimdiye kadar farkr u mezellet içinde bulunan fukarâ-yı ahâliye yiyecek ve geçinecek tedârik olunduktan sonra arazileri sebt ü tahrîr olunup mesârifât-ı mahalliye karşılığı olmak üzere arazinin beher dönümünden muayyen bir meblağ alınmak hesabıyla vergi tahsisi ve mezkûr verginin takâsit-i muayyenede cibâyet olunması ve Dersim kıt'asının en ziyâde şekâvetini müstelzim olan fakr u ihtiyaç meselesi nazardan dûr tutulmayarak hayvânât üzerine vaz'ı lâzım gelen zekât ve arazi üze-

rinden alınmak takarrür olan emlâk vergisiyle birleştirilerek bedel-i öşürde eser-i semâhât gösterilmesi ve usûl-i cibâyetin pek sâde bir hâlde cereyân ettirilmesi zımnında bu bâbdaki kavâid ve nizâmâtının tadîlen ve müntefîhen mevki'-i tatbîke vaz'ına teşebbüs olunmalıdır. Bir de bu nizâmât ile beraber turuk inşâatı mükellefiyeti ihdâs olunarak bilâhare Hozat üzerinden geçmek üzere Çemişgezek'ten Kızılkilisa'ya ve Pülümür'den Palu'ya birinci mertebede ve Ovacık'tan Kemah ve Eğin taraflarına vesâir ihtiyaç his olunan mevâki'de ikinci mertebede yollar inşâsı esbâbı istihzâr olunmak ve istidâd ve zamanın müsâadesi hemen inşâata başlattırılmak iktizâ eder.

Dördüncü mevsim

Tafsilât-ı marûza dâiresinde yerleştirilen ıslâhât bir mecrâ-yı tabîîye girip umûr-ı idârenin cereyânında intizâm husûlüne kadar icrâ-yı hükûmette marzî-i âli dâiresinde icrâ-yı vazîfe olunmadıkça ıslâhât-ı mezkûrenin takrîrine imkân olmadığından ahvâl-i idâreyi teftiş için cihet-i mülkiye ve askeriyeden müfettişler tayin edilerek mütemâdiyen taht-ı nezâret ve teftişte bulundurulması lâzıme-i hâldendir.

Kabâil arasında öteden beri câri olan adâvet câ-be-câ bazı vesâit ile teşdîd olunup [s. 142] henüz fiiliyâtı meydana gelmeksizin hükûmet tavassut ederek iki kabîlenin barışmasına hizmet etmek sıfatıyla her tarafın mazhar-ı emniyeti ve yegâne müracaatgâhı olmak ve öteden beri zulüm ve itisâf altında bulundukları hâlde kerhen rüesâya itbâ mecburiyetinde bulunan fukarâ-yı ahâli gereği gibi himâyet ve sahâbet olunarak zât-ı akdes-i padişâhîden mâadâ reis ve hâkim olmadığı itikâdının efkâr-ı umûmiyeye yerleştirilmesine ikdâm olunmak hükûmet-i muvakkate-i askeriyenin vezâifi cümlesindendir.

Rüesâdan bir takımı mecâlis azâlığında ve belediye riyâsetinde istihdâm kılınarak telîf ve tatmînlerine ikdâm olunmak lâzımeden ise de bunların kendi nâhiyelerinde nâhiye müdirliğine tayin olunmaları câiz olmadığından bu memûriyete fukarâ-yı ahâli içinden intihâb edecekleri adamın tayini husûsuna dikkat olunmalıdır.

Bu mevsimin hitâmına kadar zikr olunan üç kaza idâre-i örfiye altında ve ümerâ-yı askeriye hükûmetinde bulundurulup muâmelâtı doğrudan doğruya ordu-yu hümâyûn tarafından rü'yet ve tesviye olunmak ve âsâyiş

gereği gibi takarrür ettiği hâlde Ovacık Kazası Erzincan'a ve Hozat Kazası Mamûretülaziz'e ve Kızılkilisa Kazası dahi civâr sancakların birine ilhâk ile üç muhtelif merkeze rabt olunup idâre-i örfiye ilğa ve mahâkim-i nizâmiye ve hükûmet-i mülkiye iâde ve ibka edilerek maslahata hitâm verilmek iktizâ eder.

İşte mülâhazât-ı mesrûde şimdiki malûmat ve tahkikât üzerine binâ edilmiş mütâlaatın fihristi olup ıslâhât meselesi yed-i iktidarına tevdî' olunacak memûr vukuâta karşı edeceği mahalli tahkikâta göre müteferriâtının tasmîm ve icrâsına bezl-i makdûr etmek üzere bazı mertebe-i mezûniyeti hâiz olmak tabîî olduğundan teferruâtı müşârünileyhin icrââtına bırakılmak icâb-ı hâl ve maslahattan görünür ol bâbda.

10- Bu Layihanın leffiyle Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşiri Zeki Paşa hazretleriyle müştereken Bâb-ı Âli'ye yazılan 22 Mayıs 1312 tarihli ve 414 numaralı arızâ sûretidir[21] [Erzincan'dan]

Dersim kıt'asında sâkin ahâli evâmir-i hükûmete baş eğmedikten başka etrafta bulunan ahâli-i mutîayı katl ve garata cür'et ve bu sûretle tehdidini ikâ ile civârdaki ahâli-i mutîanın birçoğunu vergiye kesip irtikâb-ı envâi fezâhat ve şekâvet ettiklerinden ve menâat-ı mevki'leri [**s. 143**] hasebiyle ettikleri ekser yanlarına kaldığından şu son vakitlerde kendilerinden istifâde olunmak şöyle dursun efrâd-ı ahâliye ve bu cihetle hükûmet-i seniyeye mazarratları baştan aşıp ahâli-i mağdûrenin muhâfazası zımnında nukât-ı muhtelifede asker bulundurmak ve câ-be-câ vukû' bulan tahattiât ve tecavüzâtına karşı sevkiyât icrâ olunmak ve sancak dâhilinde lüzûmundan ziyâde jandarma istihdâm edilmek gibi tekellüfât ve mesâî hilâfına yine ahâli-i mutîanın muhâfazasına imkân bulunamamakta ve mazarrat ve şekâvetlerinin önüne sed çekilememekte bulunuyor. Kıt'a-i mezkûre Vilâyât-ı Sitte'nin kalbgâhında idâre-i umûr-ı hükûmetin vahdet ve intizâmına hâil ve ahâlisi Protestan misyonerlerinin tesvilât-ı ebleh-feribânelerine mâil olmağla hâl-i hâzırı ile ifâ ve idâmesi müstakbelen vücûd-ı hükûmete iltiyâmı nâ-kâbil yaralar açmaya sebebiyet vereceğinde ve böyle müsâmaha ve iğmâzın itirâzât-ı ecânibe ser-rişte ve sermâye olacağında iştibâh olmadığından ıslâh-ı ahvâlleri lüzûmu mükerreren arz

21 Y. EE, 11/4, 22 Mayıs 1312. [3 Haziran 1896]

olunduğu misillü zaten merkez-i saltanatça dahi mevâdd-ı malûmeden bulunmuştur.

Islâh-ı ahvâllerine gelince bu husûsta mukaddemleri birkaç kereler edildiği gibi kıt'a dâhiline lüzûmu kadar asker sevk olunarak önüne gelenlerin kahr ü istisâli yolu tutulacak olur ise bu muâmelenin tesirâtı pek uzun müddet sürmeyip sekiz on sene zarfında zâil olacağından ve ahâlisinin zarûret ve fakr-ı hâli yine adât-ı kadîme-i şekâveti ihyâ ve icâda mecburiyet vereceğinden bu şiddetin birkaç şakî idamından başka neticesi olamayacağı emsâl-i delâletiyle meydandadır.

Benâberîn sâbıklarda tecrübe olunup fâidesi görülmeyen kahr ü istisâl mesleğinden ise bu defa cidden ıslâh-ı ahvâllerine bakılmak ve ahâliyi şekâvet mecburiyetinden kurtarmak ciheti hedef-i maksad ittihâz olunup ahâli-i merkûmenin etvâr-ı şekâvetkârânelerini dâî olan ahvâl ve esbâbın izâlesine sarf-ı mesâi yolu tutulmak ve bunun için mucîb-i şekâvet esbâbının hak ve hakîkati aranılmak iktizâ eder.

Burada bulunduğumuz müddette edilen tahkikât hülâsası olarak esbâb-ı mûcibe birkaç fıkradan ibâret olup en birincisi mevki'in menâatı sayesinde ikâ ettikleri cerâim ve cinâyâttan dolayı her vakit de takibât-ı adliye icrâsına ve lüzûm görünüyor ise asker sevkiyâtına müsâid yolların bulunmaması ve halkın sa'y ü amelinden zahmetsiz istifâdeye hâil muâmele-i hükûmetin haklarında [s. 144] icrâ-yı ahkâmına çare edilememesi hasebiyle ettikleri yanlarına kalmak meselesidir.

İkincisi kezâlik yolsuzluk belâsıyla kıt'a-i mezkûre mahsûlâtı olan hatab ve kereste gibi şeylerin revaçlı mahallere sevkinden âciz olmalarında ve bu cihetle sa'y ü amel ile para kazanmak yolunu öğrenmediklerinden dolayı ahâlisinin nihâyete varmış olan kemâl-i fakr u ıztırârı ve idâre-i maîşetin tedârikinde mezellet ve zarûretlerinin şedâid-i mevâsime karşı devam ve istikrârı kazîyesi olup ahadd-ı ahâliden pek çoğu kışın yiyecek erzâk ve giyecek elbise bulamadıklarından bazen ot kökü ile imrâr-ı evkât etmekle ve çırıl çıplak mağara köşelerinde kışı geçirmeye mecburiyet hâlinde olup pek çok nisvânı giyecek elbise şöyle dursun setr-i avret edecek bir bez parçası bulamamakla üryân olarak arz-ı endâm ettiği görülmüştür.

Üçüncüsü bu fakr u zarûret ilcâatıyla hariçten tedârik-i maîşet yani icrâ-yı şekâvet ihtiyacında olmalarıyla yalnız başta ahâli-i mutîaya taaddî ederek bir şey ele geçirmenin imkânsızlığı bunları muhâfaza-i asabiyete ve bir reis ve şeyhin emr ü neyhi altında bulundurmaya mecbur edip, reis ise mukteziyât-ı ahvâlin kendisine verdiği nüfûz ve kudreti kendi menfaatine istimâl ederek fukarâ-i ahâliyi gasb ve garata ve icrâ-yı şekâvete sevk etmekte bulunması cihetidir.

Dördüncüsü cehâlet eseri olarak diyânet ve itikâd cihetiyle bir mezheb-i bâtıla sâlik bulunmalarıyla hükûmet-i İslamiye şöyle dursun ahâli-i Müslime'yi ızrâr etmek bile mezheblerince muktezâ-yı diyânetten olmak üzere kabul olunmuş bir itikâd olup itikâd-ı bâtıl-ı marûz ise rüesâ ve seyyidlerin menfaatlarına muvâfık olduğundan te'yîd ve takrîri emrinde ellerinden geleni dirîğ etmedikleri ve hatta bir vakitler Mezheb-i Şîa'ya sâlik bulundukları hâlde şimdi dalâl ve gavâyetlerini daha ileri götürüp Âliyullahî Mezhebi taammüm ettiği anlaşılmıştır. Mezhebçe taassublarıyla beraber Hazret-i Alî'nin ulûhiyetini kabul hasebiyle Din-i Nasara'ya min-cihetin teşebbüh eylediklerinden Protestan misyonerlerinin eser-i iğfâlâtı olarak Hıristiyanlığa benzer diğer mezheb kabul edebilmeleri de cehâletlerine nazaran baîdü'l-ihtimâl-i hâlâttan değildir. Esbâb-ı mûcibe-i marûze merkez-i saltanatça dahi tasdîk buyurulduğu takdirde Dersim için edilecek ıslâhât cümlesinden olmak üzere bu makûle müntec-i şekâvet olan ahvâlin [s. 145] esâsından izâlesi çaresi aranılmak lüzûmu mukaddeme-i meşrûhanın netâyic-i tabîîyesinden olur.

Islâhâtın suver-i icrâiyesine gelince merbût lâyiha hulâsasından istinbât buyurulacağı vechile her bir mukâvemet ihtimâline karşı bu maslahat için Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn mevcûdundan bir kuvve-i kâfiye tahsisi ve bu kuvvetin imâl ve idâresi bir yed-i iktidara tevdî' olunarak ve dağdağasızca Erzincan, Çemişgezek, Mamûretülaziz cihetlerinden müteferrikan ve yahut münâsib bir noktadan müctemi'an kıt'a dâhiline sevk ile mevâki'-i lâzımeye tayin olunduktan sonra birinci mertebede Erzincan ile Mamûretülaziz arasını vasl eden Hozat yolunun muâvenet-i askeriye ile bir taraftan inşâatına bed'an mübâşeret ve yirmi beşer para yevmîye ve yarım kıyye kadar ekmek verilmek üzere Dersim ahâlisi yolda işlemeğe davet olunarak bu sûretle vahşetlerinin izâlesine ve fırak-ı muhtelife arasında ittihâd husûlünün men'ine

çalışılıp diğer taraftan da hükûmet-i seniyyenin maksadı kendilerinin ıslâh-ı ahvâlleri için kıt'a dâhilinde yollar imâliyle ahâliye ticâret ve zirâât kapısı açmak ve şimdiye kadar bi'l-mecburiye tuttukları tarîk-i şekâveti sedd ile memâlik-i mahrûse-i şâhânenin kıt'aât-ı sâiresinde meskûn ahâli-i mutîa gibi refâh-ı hâl ile yaşamaları esbâbını istihsâl etmek cihetine mün'atıf olup kendi taraflarından muhâlif şan-ı tâbiiyet eser-i muhâlefet gösterilmedikçe aleyhlerinde ihtiyâr-ı şiddet olunmayacağı derkâr ise de maazallah aksi harekette bulunacakların pek şiddetli muâmele ile kesr-i inâd ve muhâlefetlerine mecburiyet tabîî bulunduğunu kıt'a kumandanları rüesâya ve sâir zâbitân dahi efrâd-ı ahâliye kavlen ve fiilen tefhîm ve irâe tarzında efrâd-ı ahâlinin efkâr-ı ıslâhât-ı âtîyeye alıştırılmak ve hiçbir nâm ile kimsenin malına taarruz edilmemek üzere her ne tedbir münâsib ve kıt'aât-ı müfrezeye ne gûna evâmir itâsı lâzım ise ittihâz ve icrâsıyla işe başlanılmak iktizâ eder.

Bu sırada her kabîle ahâli ve rüesâsının efkâr ve niyâtı hakkında hâsıl olacak hissiyât üzerine evvel emirde tahrîr-i nüfus meselesinin ikmâl-i nevâkıs ve ba'dehu bi't-tedrîc ahz-ı asker meselesinin tatbîki ve bunlara muhâlefette bulunacakların Trablus ve Yemen taraflarında ve mutâvaat gösterenlerin Birinci ve Dördüncü ordu-yu hümâyûnlar dâhilinde bulundurulacağı dahi bi'l-vasıta ismâ edilmek cihetiyle ahz-ı asker maddesinin birleştirilmesi maddesine teşebbüs olunarak [s. 146] muhâlefet gösterip bi'l- ahire mecbur edilen kabâilden asker bakâyâsının tamamen ahzıyla uzak mahallerde müteferrikan bulundurulmak husûsu usûl ittihâz olunduğu ve icrâât-ı vâkıâda tedric ve teenni tarîki tutulduğu takdirde suhûletle ve belki de bilâ muhâlefet ıslâhât icrâsı imkânı baîdü'l-ihtimâl değildir. Ber-minvâl-i marûz usûl-i tedrîcin tamamî-i tatbîki halinde olsa olsa Şam ve Koçuşağı denilen ve Çemişgezek ve Eğin ve Arabkir cihetlerini cevelângâh-ı şekâvet ittihâz eden iki kabîle tarafından muhâlefet melhûz olup fırka-i ıslâhiye kumandanının davetine icâbet ve evâmir-i hükûmete itaat etmeyeceği anlaşıldığı sûrette üzerlerine berk-i hâtıf gibi bir kuvve-i kâfiye sevk olunup rüesâsı ahz ü istisâl olunarak ibtidâden sâirlere bir ibret-i müessire gösterilmek mühim ve muktezîdir.

Harekât-ı askeriyenin icrâsında ve umûr-ı ziyâ'iyenin temşiyetinde lâzımeden olan sür'at kıt'a-i mezkûrenin bir müddet-i muvakkate için hâl-i istisnâda tutulmasını müstelzim olacağı cihetle Dersim Sancağı'nın

mürekkeb olduğu Çemişgezek ve Mazgird gibi ahâli-i mutîa meskûn kazaları Mamûretülaziz Vilâyeti'nin merkez sancağına rabtıyla ve Dersim Sancağı'nın lağvıyla kusûr-ı aksâmında yani Hozat ve Ovacık ve Kızılkilisa da lede'l-iktizâ Kuzican'da idâre-i örfiye ilân ve mahâkim-i nizâmiye ilğâ olunup taraf taraf mahâkim-i örfiye tesis ve kaymakâmlık ve müdirlik vezâifi ol mevki' kumandanlığında bulunan ümerâ ve zâbit-i askeriyeye tevdî' edilerek yalnız mevâdd-ı hukûkiyenin şer'-i şerîfe tatbîkan rü'yet olunması maddesinin nüvvâba havâlesi ve kazalarda umûr-ı tahrîriye ve mâliyeye birer ikişer kâtib bulundurulması ve jandarmasının lüzûm ve ihtiyac-ı mahalliyeye göre tensîk edilmesi ve ahâlice istidâd husûlü anlaşıldığı gibi tashîh-i akâid zımnında tarîk-i Nakşbendî'ye müntesib bazı Kürd meşâyihi intihâb ve kendilerine müstevfî maaşlar tahsisiyle Dersim'in muhtelif cihetine sûret-i gayr-ı resmîyede izâm olunarak beyne'l-ahâli tarîk-i mezkûre intisâb-ı esbâb ve vesâilinin vücûda getirilmesi ve münâsib beş altı mahalde mekâtib-i ibtidâîye güşâd olunup tahsil-i maârif mesleğinde bulunacak çocuklara yevmî yüz dirhem nân-ı azîz ve senevî adi birer entari ve kuşak ve başlarına birer festen ibâret kapama tarzında elbise verilerek etfâlin bidâyet-i tahsil-i maârife teşvik olunması tertibât-ı marûzenin tetimme-i levâzımındandır.

[s. 147] İşte fikr-i kâsır-ı çâkerânemize göre vukû'u muhtemel olan bazı muhâlefeti kesr ve imhâsında iltizâm-ı sür'at ve şiddet olunmak şartıyla tafsil olunduğu vechile teenni ve tedrîc yolu tutulup beyhûde şiddet icrâsından mümkün mertebe tevakki olunur ve tetimme-i ıslâhâtın ikmâlinde cüz'i bir fedakârlığa müsaade buyurulur ise avn-i hakla pek az zaman zarfında ve gayet suhûletle matlûb-ı âli olan ıslâhâtın idhâl ve takrîrinde kat'iyyen iştibâh yoktur.

Yalnız icrâât-ı vâkıânın marzî-i âli dâiresinde hayr-ârâ-yı husûl olabilmesi Dersim kıt'asında bulundurulacak asâkir-i şâhânenin levâzım ve ihtiyaçlarının bilâ noksan tertib ve sevki meselesine fevkâlâde dikkat olunmasına muvaffak olacağı muhtac-ı tezkâr ve ihzâr değildir.

Mesela Fırka-i Islâhiye'nin mekûlât ihtiyacı vakt ü zamanıyla tehiyye ve istihzâr olunmamış bulunur ise fırka-i mezkûrenin mevki'i kesb-i işkâl edeceği derkâr olup tedârikât-ı vâkıâ ise ibtidâsından bazı mesârif-i fevkâlâdeyi müstelzim olacağına nazaran tedârikatın bu cihetine ehem-

miyet verilerek harekât-ı askeriyenin mûcib olacağı cüz'i mikdâr mesârif-i fevkâlâde ibtidâ-yı meselede ordu-yu hümâyûna verilir ve muhassasâtı dâhilinde bulunacak erzâk ve levâzım havâlâtının vakti vaktine yetiştirilmesi temîn olunur ise fırkanın harekâtı ve ahvâl-i istikbâliyesi temîn edilmiş bulunacağına ve bunlar hâricinde verilecek yol inşâat mesârifî ve meşâyih maaşatı sancağın ve bazı kaymakâmlarla mahâkim-i adliyenin lağvından dolayı edilecek tasarruftan kapatılmak kâbil olacağına nazaran hazine-i celîlece edilecek fedakârlık dahi pek ağır olmayacağı bedîhîdir.

Vâka'-i zâilede Dersim eşkiyâsının ikâ ettikleri şekâvete karşı saltanat-ı seniyyenin sükût ve iğmâzı Avrupa'ca itirâzdan vâreste kalamayacağı ecnebi konsoloslarının hâl ve kâlinden istidlâl olunacağına göre ileride teklifât-ı ecnebiye üzerine devletçe bi'z-zarûre şiddetli harekât-ı askeriye icrâsına mecburiyet hâsıl olabilmek gibi mahâzîr-i siyâsîyeye evvelinden çare bulunmuş olmak ve bir takım ahâli-i mutîa bunların zulmünden ve kendileri dahi fakr u mezelletten kurtarılarak devletçe ahz-ı asker ve sâir cihetlerle kendilerinden istifâde yolu açılmış bulunmak gibi menâfiye karşı mârrü'l-arz edilecek fedakârlığın cüz'iyyeti marûzât-ı vâkıânın merkez-i saltanatça nazar-ı dikkate alınması lüzûmunun arz ü ihtârına cür'et vermiş ve tertibât-ı askeriye ile Fırka-i Islâhiye'nin suver-i harekâtı ve icrââtına esâs olacak lâyiha dahi malûmat olmak üzere merbûten takdîm-i pîşgâh-ı âli-i sadâret-penâhîleri kılınmış olmağın ol bâbda.

11- Hamidiye Otuz Beşinci Alayının Üçüncü Bölüğü Yüzbaşısı Mehmed Bey'in, Dersim Sancağı ve Çevresinde Yaptığı Seyahat Esnasında Gördüğü ve Daha Evvel Görmüş ve İşitmiş ve Tahkik Etmiş Olduğu Ahvâl-i Gayr-i Marziyenin Def ü İzâlesine Medâr Olabilecek Tedbirler ve Esbâbını İçeren Görüşleri Hakkındaki Layihası[22]

Bundan evvel zirde zikr olunacak kazalarda vukû'bulan geşt ü güzârım esnasında gördüğüm ve daha evel ve işidilmiş ve tahakkuk etmiş olduğum ahvâl-i gayr-i marzîyenin def'i ve izâlesine medâr olabilecek tedâbir ve esbâbını mutazammın olan mütâlaat-ı âcizânemdir.

22 Y.EE, 131/35, 4 Teşrin-i Sânî 1313. [16 Kasım 1897]

Dersim Sancağı ahâlisinin devlete vermeye mükellef bulundukları verginin kısm-ı azâmını vermeyib bakâyâda kalmakta ve verdikleri mikdâr cüz'i vergiyi dahi etraf kazalar bulunan Eğin, Çemişgezek, Kemah kazaları vesâir civâr kazalar ahâlisinden cebren ve kahren iki üç mislünü alıp ve birçok koyun ve keçi ağnâmıyla eşya ve kışlık levâzımâtı dahi aldıkları muhakkaktır. Zira bendeniz 307 ve 308 senelerinde memûriyet ile tadâd olunan kaza ve nâhiyelerinde çok vakit geşt ü güzâr ettim ve karyelerinin ekserisinde kaldım. Hatta bir gece Eğin'in Salihli[23] karyesinde bir hânedanın konağında yine bu Dersim ahâlisinden gördükleri taaddîyât ve zülûmden dolayı üç kazanın ittifâkıyla tanzîm eyledikleri mazbatalarını gördüm. Mündericâtı dahi devlet bizden geçmemiş ise şu Dersim eşkiyâsının zulm ve taaddîsinden ve malımız ve canımızı muhâfaza buyurusunlar veyahûd diğer bir yer göstersinler de hicret edelim. Çünkü üç sene zarfında üç kazadan gasb ü garet ettikleri koyun ve keçi ağnâmıyla hayvân-ı sâire 20 bine bâliğ olmuştur. Eşkiyâ-i merkûme buna da kanaat etmeyerek kışın ahâli-i mutîanın idârelerine ancak kâfî bulunabilecek zahirelerini dahi kahren almakta bulunduklarını hâvî tanzîm etmiş oldukları mazbatayı Dördüncü Ordu-yu Hümâyûn müşîrin-i celîlesine takdîm olunmak üzere bendenizi vâsıta edinmek için ricâ ettiler ise de memûriyetim müsaade etmediğinden red ile cevab vermiştim. Kendileri posta veyahûd başka bir vasıta ile takdîm ve irsâl eylemiş oldukları tabîîdir. Buna kıyâsen sâir kazalarda tasallutları âlemin malûmudur. Bunların da ıslâhı ise yazın ekinler biçileceği zamandan bir iki ay evvel ahâli-i merkûmeye de hitâben bir ihbârname yazılıp 10 senelik bakâyâda kalan vergi ve kur'a için zecre müstehak olmayanın bedel-i nakdî veyahud bedel-i şahsî kabul olunacağına ve buna da behemehâl mesela on gün zarfında tayin olunacak mahalle teslim eylemeleri veyahûd eyyâm-ı mezkûre zarfında tesvîye edilmediği hâlde kanûnen lâzım gelecek olan muâmele bilâ-tehir icrâ kılınacağını kat'iyen ihtâr edilir ise pek çok tahsilât vukuâ geleceği ihtimâlât-ı kaviyyedendir. Tayin olunan müddet-i mezkûre zarfında matlûbu hâsıl olduğu hâlde ekinlerinin harmanda bulunduğu bir zamanda ıslâhâta mübâşeretle der-akâb asâkir-i şâhânenin nezâreti altında harmanlarını imâl ettirilib askerleri anbârlarına vaz' ve nakli ile etraf kurâ

23 Erzincan/Kemaliye/Salihli Köyü

ahâlisine sarkıntılık ve kendilerine erzâk celbine meydan bırakılmayacak sûrette taht-ı muhasaraya aldırılması. Zira harmanlarını kendileri kaldırıp vaktiyle hanelerine deranbâr eyledikten sonra levâzımâtı var iken ıslâhâta itaat ve ne de vergi vermeyecekleri derkâr ve muhakkaktır. Bu sûretle vergi ve kur'a bakâyâları tahsil ve celb ettirilmediği gibi âsâyiş-i mahalliye ihlâle müsâid olan ehl-i fesâd mevki'-i fitne olan müteneffizândan sekiz on neferini kanûnun tayin eylediği sûretle idâm ettirilmesi ve sekiz on neferinin mâlik oldukları arazi nisbetinde ve ahar bir ordu dâhilinde bir yer verip oraya sevk ve izâm ettirilmesi. **[s.2]**

Bâki kalanları dahi sancak dâhilinde arazinin en müsâid ve en münbit mahallerinden bir mahalde idârelerine kâfi bir tahsisle tayin olunan yerlere toplu olarak nakil ve iskân ettirilip yekdiğerine yakın bulundurulmakla tecâvüzât vak'alarının def'inde mümkün derecede teshîl edilmiş olacağı ve mae'z-zikr kazalarda ahâli-i merkûmeden meskûn bulunan bir kazayı umûmiyetle tahliye ve terk ettirilerek tahliye ettirilen kazaya muhâcirîn iskânıyla muhâcirîn-i merkûmeyi hükûmet-i mahalliye ve askeriyenin taht-ı muhâfazalarında bir iki sene kadar bulundurulması ve buğât-ı mezkûrenin sâkin bulundukları arazi bir rencberin senevî devlete yirmi kile zahire a'şâr veriyor. O nisbette yani 20 kile aşarı verebilecek bir arazi kendisine terk ile mâadâsının yani gasb sûretiyle alıp haksız ve nizâmsız tasarrufuna geçirdiği arazi-i kesîre-i mütefâzılasının elinden nez'i. Çünkü bazılarının bin kilelik arazi taht-ı tasarrufuna geçirdiği halde devlete senevî vermekte olduğu aşar 15-20 kile ve ağnâm ise 3-5 bin koyunun re'yine müsâid olan bir araziden kezâ 300-500 koyunun rüsûmu birçok müşkilât ile veregeldikleri lede'l-mürâcaa kayden anlaşılacaktır. Ve'l-hâsıl verdikleri a'şâr ve ağnâm rüsûmu nisbetinde araziye tasarrufunda terkiyle mütebâkiyesi mîrîye terk ettirilmesi. Ve bu icrââtin neticesinde der-akâb ordu merkezinden Dersim'in ahâlisi en kalabalık bir mahalden Mamûretülaziz Vilâyeti'yle sâir mahallere birer tarîk-i kebîr güşâd ve ayâb ü zehâb temîn için tarîk-i mezkûrda mikdâr-ı kâfi kordonlar teşkiliyle vasat bir mahâlinde birkaç taburun isti'abına kâfi karakolhane inşâ ettirilmelidir. Ve kendilerini irşâd ve hidâyete sevk için âlim ve nâfizü'l-kelâm meşâyihten birkaç zevâtın oraya tayini ve irsâliyle karye be karye dolaşarak müessir vaaz ve nasihatler icrâsı

ve bu sâyede hem sâlik oldukları tarîk-i sakîmden 'udûl ile tarîk-i müstakimeye sülûk edecekleri cümle-i tahkikât-ı bendegânemden bulunmuştur. Ve bu sûretle hem Dersim Sancağı'nın ahâli-i mutîası irâde ve ahâli-i bâğiyesi dahi taht-ı inzibâta alınmış olur ve hem de bakâyâda kalan vergileri bakâyâları tahsil olunmuş olur ve etraf kazalardaki ahâli-i mutîa bu şakî ve gâsıp şerlerinden korunmuş olurlar. Sâirelerine de ibret olmuş olur. Bu yolda icrâ ettirilmeyüb de ettikleri isyanlar yanlarına kalacak olursa bilahare ahâli-i mutîaya da sirâyet ederek şîrâze-i mütâvaattan hurûç ile tevsî'-i dâire-i isyan olacağı tabîî bulunmuştur. Mütâlaa-i bendegânemi isbât için şu vukuâtı şehâdet makâmına isbat edebilirim ki Erzurum ve Van vilâyet-i celîlelerinin bazı kazalarında aynı olarak böyle gasb ve tecâvüzât baş göstererek önü alınmadığından tedrîcen tekessür ve tevessu' ederek nihâyet 309 ve 310 senelerinde ihtilâl-i dâhilî denilecek büyük büyük vukuâtlar zuhûruyla ahâli-i mutîanın bir çoğunu mahv ü perişân ve emvâl ü emlâklarını imhâ ile o cihetlerde bir şûriş-i dâhilînin zuhûruna az kalmıştı ki hükûmet-i mahalliye marifetiyle mütecâsirleri derdest edilip bazılarının emvâlini elinden nez' ve bazılarının diğergûne mücâzât ile mütecezzi ettirilmesine sâye-i şâhânede **[s.3]** âsâyiş iâde ve elyevm kabâil-i merkûmenin gerek içlerinde ve gerek civârda bir rahatsızlığı bi'n-nisbe yok bir raddeye geldiği ve herkes emn ü emân ile müteayyiş bulunmakta olduğunu burhân-ı kâfidir. Bunların ıslâhına her teşebbüs olundukça biz devlete mutîyiz ve de her bir tekellüfât-ı padişahîye râzıyız ancak arazimiz münbit olmayub kendimizin de rençberlik etmeye iktidarımız olmadığından ve sâika-i fakr ile bazı câhillerin bu gibi arsızlığı irtikâb ediyor diyerek memûrların zihinlerini teşviş ile haklarında samahetle muâmele ve ettikleri isyanlar afv olundukdan mâadâ birçok taltifât ve itâya-i şâhâneye mazhar olacakları gibi 310 senesinde dahi taraf-ı şâhâneden birçok ihsânlara nâil oldular. Hâlbuki bu ihsanları ailelerine sarf etmeyüb hiçbir ıslâhlarını müfîd olmamıştır. Ve bu makûle zâlimlerin zulmünü afv etmek mazlumlara zulm etmek kâbilindendir. Ve gerçi bu gibilerden sâir elviye ve kazalar ve bilhassa Malatya kurbında kâin Hasan Badrik karyesinde Alevilerin ıslâhları için devlet tarafından koca bir cami-i şerif inşâ olunmuş ise de içinde bir kere olsun edâ-yı salât olunmadıktan başka minâreleri leylek kuşların âşiyânehâneleri olmuş

olduğu cümle-i meşhûdâtdandır. Binâenaleyhi bunların yalnız cami ve mekteb yapmakla ıslâh-ı hallerine kâfî olmayacağından haklarında tedâbir-i marûzadan başka bir tesir olmayacağı emr-i muhakkak ve meczûmdur. İşte livâ-i mezbûr dâhilinde sâkin ahâlisi dahi itâle-i dest ile sekene-i mutîayı iz'âc eylemekte oldukları meşhûdât alıvâlinden bulunduğunu müş'ir iş bu lâyiha-i kemterânemin tanzîm ve takdîmine cür'et-yâb oldum. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir.

12- "Hayri Bendeleri"nin Dersim Layihası [13 Haziran 1908][24]

[s.1] Şu aralık Dersim Sancağı'nda bazı vekâyi' tahaddüs edip kuvve-i askeriye sevk edileceği mesmû'-ı kemterânem olduğundan bu münâsebetle bazı malûmât ve mütâlaat-ı âcizânemi arz ediyorum. Dersim Sancağı'nı teşkil eden kazalardan Çarsancak ahâlisi Türk ve Sünni Kürd ve Ermeni olarak cümlesi mutîdirler. Çemişgezek Kazası'nda da Kızılbaş olan Kürdlerden mâadâsı Türk ve Ermeni olarak mutîdirler. Mazgird Kazası ahâlisi hemen umûmiyetle Kızılbaş olup kısmen mutîdirler. Kızılkilisa, Ovacık ve merkez kazaları ahâlisi umûmen Kızılbaş olup mutî değildirler. Şu hesâbca livânın sülüsân ahâlisi ve belki daha ziyâdesi itaatsizdirler. Kızılbaş denilen Kürdler Mezheb-i Caferîye'de bulunduklarını söyleyip Hz. Ali'nin ulûhiyetine mutekiddirler. Şerâit-i İslâmiye ve insânîyeden hiçbiriyle mukayyed olmayıp Müslümanlar aleyhinde pek şiddetli bir gayz ile meftûrdurlar. Mazgird'de katl edilen bir mülâzımın ciğerini çıkarıp yedikleri Pah'a giden ağnâm memûrlarının bir hane havâlisinde bir palas alıp namaz kılmalarını müteâkib hanedeki kadının feryâdı ile zevci gelip palası yakarak yayılan perk toprağını kazarak hâric-i haneye attıkları muhakkaktır. Dersim'in birçok mevâki'i gayet sarp dağ ve taşlık ve pek cesîm ve sık ağaçlarla mestûr olup, ahâlisi de o gibi yerlerde keçi gibi yürür. Açlığa, susuzluğa mütehammil nişâncılıkta pek mâhir eden ve bu kıt'anın tamamıyla dâire-i mütâvaata alınması çok külfete muhtaç olup ona karşı zâhiren ve âcilen değerli bir istifâde edilemeyeceği gâliba düşünülmüş olmalıdır ki beş yüz seneden beri dâire-i inkıyâda alınmaları iltizâm edilememiştir. Doksan iki de Dersim Islâhâtı için Şûra-yı Devlet Muhâkemât Dâiresi reisi Ali Şefik Bey

24 İ. DH, 1467/1, 3 C. 1326

merhûm memûr olmuştu. Dersim'e vusûlüyle rüesânın kâffesini bi't-takrîb toplayıp bağteten askerle ihâta ve istîsâli ve hepsini de Divân-ı Harb'te mahkûm ettirmiş ise de ondan sonra vilâyet teşkil ederek vâli Fikri Paşa ile Fırka-i Islâhiye kumandanı Fazıl Paşa taraflarından birer birer tahliye ettirilerek Ali Şefik Bey'in mesâisi semeresiz kaldıktan başka bir de o tarihten itibâren rüesânın hiçbir vesile ile müctemi'an memûrîn-i hükûmet nezdine gelmemeleri gibi emniyetsizliğe bâis olmuştu. Fikri Paşa Çemişgezek köylerinden ve evlâd-ı Ekrâd'tan olup vâli iken şekâveti biraz men' etmiş ve fakat bu muhâlefeti kendi zaman-ı idâresine münhasır kalmak sûretiyle icrâ ederek esâslı bir tedbir-i inzibâta teşebbüs eylememiş ve âlâ-külli-hâlin devletçe gavâil-i dâhilîye ile iştiğâlinden tevakkî edilmek mültezem idi ve her olur olmaz vekâi'-yi cinâiye sebebiyle kuvve-i askeriye istimâl edileceği yolunda bir fikri dahi âlâ-rivâyetin Kürdler'e Fikri Paşa ilkâ eylemiş.

Vilâyetin lağvıyla Mamûretülaziz'e rabtından sonra Nasûhi Bey Efendi hazretleri vâli iken Dersim'de de Mîrlivâ Ali Şefik Paşa mutasarrıf ve kumandan idi. Çemişgezek cihetine tecâvüz eden Koçuşağı ile diğer iki aşiret üzerine asker sevkine ısrar etti. Müşîriyet-i celîleden de müsâade olundu ve vilâyetten kendisine verilen emirler de aşâirden efrâd-ı muâvene almaması mükerreren ihtâr edildiği hâlde Koçuşağı'na adâveti [s.2] bulunan Karaballı Aşireti'ni de beraber alarak Koçuşağı'nın köylerine vardıklarında ahâlisi kaçıp emvâl ve mevâşilerini Karaballılar yağma etmelerini müteâkib tüfekleri askere çevirip Mîralây Mehmed Ali Bey ile bir tabîb yüzbaşısını ve on dört neferi cerh ettikleri, zâbitân ve efrâd-ı sâirelerinin her biri bir tarafa dağıldıkları altmış kadar martini ve yağmurluk Kürdler yedinde ve top bârgirleri telef olup toplar da meydana bırakıldığı haberi alındı. Onun üzerine dört tabur asâkir-i şâhâne sevki ile tedîblerine irâde-i seniye şeref-müteallik buyruldu. Taburlar ordu-yu hümâyûndan hareket ettirilmeksizin Nasûhi Bey Efendi ile Çemişgezek'e gittik. Koçuşağı ve onlara tabiyet edenler Ali Dağı denilen cebel-i menî'aya ilticâ etmişlerdi. Dersim'deki ümerâ ve zâbitân-ı askeriyece Kürdler'den ahz-i intikâm ve izâle-i neng-i inhizâm için dört taburu vürûduyla takibât icrâsı şiddetle iltizâm ediliyor idi. Nasûhi Bey Efendi ise kavâfil-i cerrâd gibi her tarafa yayılan Kürdler'den dört taburla takîb ve tazyîkleri mümkün olamayacağından ve daha büyük kuvvet

celbi devletçe bir gâile-i dâhilîye şeklini alacağından fîrâr edenlere istimân eylemeleri sûretiyle cezâdan afv ettirmek cihetini musîb addedip bu mütâlaasını merci'-i âlisine arz ile müsâade istihsâl eyledi. Bi'l-muhâbere Koçuşağı reisi Ahmed Ağa ile rüesâdan Süleyman Çavuş vesâire Çemişgezek Kazası'na geldiler. Fakat altı yüz kadar efrâd-ı müselleha ile bizi muhâsara ettikten sonra içimize de müsellahan girdiler. İstimânlarını mutazammın bir arzuhâl yazılıp o tarz ile iş basdırıldıysa da mîralây ile tabîb yüzbaşısı cerîhalarından müteessiren vefât eylediler. Şu husûsta birinci hatâyı Ali Şefîk Paşa ikâ' edip dört taburun vürûduna intizâr edilmeksizin Kürdler'i istimâna davet etmekle bir zaaf gösterilmesi de Nasûhi Bey Efendi'nin hatâlı bir ictihâdı idi. İşte bu defa Kürdler'in şekâvette bî-pervâ olmalarına cür'et veren birinci vak'adır.

Mukaddimedeki beyânât-ı âbidânemden mütefehhim olur ki Dersim Kürdleri cehâlet ve dalâletin en alçak derekesinde kalmış kimselerdir. Islâh-ı hâlleri için akîdelerini tashîh edecek vesâite mürâcaat birinci derecede hâiz-i elzemiyet olduğu gibi bunların esbâb-ı maîşet bulmalarına da bir tarîk-i imkân aramak icâb eder. Çünkü şekâvetlerinin yüzde doksan dokuzu sirkattir. Ona kendilerini sevk eden zarûrettir. Zirâât ile maîşetlerini temine kâfî arazileri yoktur. Maîşet-i râiyâne ile de hepsi taayyüş edemezler. Kışın şiddetli ve sürekli olması külliyetli mevâşi saklamağa müsâid değildir. Hozat ile Mamûretülaziz arasında vaktiyle bir şose yapılmış ve bu şosenin tarîk-i askerî olmak üzere Mercan Boğazı cihetine ordu-yu hümâyûn merkezine isâli irâde-i seniye mukteziyât-ı âlisinden bulunmuş iken hâlâ inşâsına teşebbüs edilememiştir. Evvelce yapılan şose de bozulmuştur. Bu tarîk Erzincan'a kadar yapılırsa en mühim bir tarîk-i askerî ve ticârî olur. Şimdi Mamûretülaziz'den Eğin-Kemah tarîkiyle sekiz günde Erzincan'a varılır. O hâlde iki buçuk günde muvâsalat müyesser olur. Dersim'ce de mânen ve mâdden pek çok hüsn-i tesiri görülür. Dersim'de müteaddid ve pek zengin madenler bulunduğu erbâb-ı vukûf biliyor. Emniyet takarrür eder de madenler işledilir ise ahâlinin sirkatten dest-keş olmaları olmaları tabiîdir. Çünkü o yolda canlarını tehlikeye atmaya ihtiyaç kalmaz. Şimdiki şekâvetlerine karşı kuvve-i askerîye sevki bahsine gelince vâkıâ şu hâlde âcilen asker sevki ile hükûmet-i seniyenin tedîb-i eşkiyâ için kuvve-i kahîre istimâlinde hiçbir

sûrette tereddüde tabi olmadığını gösterip Kürdler'in zihinlerine vaktiyle ilkâ olunmuş ve bazı vekâiyle [Ali Şefik Paşa'nın inhizâmı ve şimdi hikâye edilecek Mazgird hezîmeti üzerine asker sevk olunmaması] de kendilerinde isâbetine şübhe kalmamış olan ve yukarıda beyân edilen fikrin butlânını isbât eylemek bununla Kürdler'e bir haşyet, ahâli-i mutîaya da tesliyet ve emniyet vermek lâzıme-i hükûmet ve siyâset idüğü şübhesizdir.

[s.3] Kuvve-i askerîyenin külliyetlice sevkiyle Dersim'in her tarafı hasredilerek şakîlere firâr ve firâr edilecek mevâki' bırakılmaması takdirinde ıslâhât-ı seri'a husûl bulacağına diyecek yok da yalnız bir mevki'den meselâ şimdiki şekâvetleri mürtekip olan aşâir olan üzerine Çemişgezek cihetinden asker sevkiyle meydanda bir nefer bulunamayıp askerin hareketi cür'etini alır almaz o semtteki aşâirin Ali Dağı'na ilticâ edecekler ve şâyed oraca tazyîke tesâdüf edilir ise diğer mahal-i menî'aya savuşacakları veyahûd bütün Dersimliler'in dârü'l-emân bildikleri Kutu Deresi'ne tahassun edecekler ve o havâlide Teşrin-i Sânî ibtidâlarında kar yağmaya başlayıp asâkir-i şâhâne avdete mecbur olacağından Kürdler de ol vakit mevâlarına dönecekleri ve yine bildiklerini işleyecekleri derkârdır.

Çemişgezek cihetinden üç dört taburla takibât icrâsı cihetine atf-ı kelâm edilince bu da şâyân-ı teemmüldür. Osman Paşa'nın vâliliği esnada Türüşmek nâm mevki'-i basîtada mütemekkin Haydaranoğulları üzerine Mazgird'ten bir tabur asker-i şâhâne sevk edildi. Mazgird mutasarrıfı Celâl Bey Çarsancak eşrâfından Hacı İshak Paşa dahi beş-altı yüz kadar efrâd-ı muâvene ile beraber idi. Haydar'ın oğulları Halvori Manastırı[25]'na çıkarak ve oranın karınca yolu gibi bir yoluna hâkim bir mevki'de tahassun ederek on iki kişiden ibâret refîkleri ile bin neferi mütecâviz asker ile efrâd-ı muâveneye iyice telefât verdirip fena hâlde ric'ata mecbur edildiği de malûmdur. Fikr-i kâsır-ı kemterânemde şimdi sevk edilecek askerin icâb eden mevâki'e vusûlünden sonra firârda bulunacak olan Kürdler'i merhamet-i seniye-i hazret-i padişâhîye ilticâ etmeye tedâbir-i hekimâne ile mecbur eylemelidir. Kuvve-i askerîyenin vücudundan bi'l-istifâde Eğin ve Çemişgezek kazalarına men'-i tecâvüzât için mevâki'-i münâsibede onbeş-yirmi nizâmiye süvârisi isti'ab edecek birkaç karakolhane inşâsına derhâl başlanmalıdır. Memûrîn-i

25 Tunceli merkez/Karşılar köyü

mülkiye dahi tesis-i mekâtib ve Kürd lisânına âşinâ ulemâ-yı İslamiye taraflarından teblîğ-i nasayih sûretiyle akîdelerini bi't-tedrîc ıslâha çalışmalıdırlar. Bu maksadın büyüklerinde husûlü mümkün görülmese dahi evlâdlarının olsun diyânet-i İslamiye ile tedeyyün ve tahalluk etmelerine gayret edilmelidir. Dersim ağavâtı umûmiyetle hasîs ve pek deniîü't-tab' ve âdetâ dilenci makûlesinden olup eşkiyâ derdesti ve amele celbiyle yolların inşaatı ve tadâd-ı ağnâm memûriyeti gibi ehemmiyetsiz işlerde cüz'i ücretle memûrîne refîk edilip kendilerine hükûmet adamı süsü vermelidir. Ve o sûretle meyâne-i rüesâda husûle gelecek rekâbette de hükûmet ve memleket işlerince de istifâde etmelidir. Dersim'a ait daha birçok malûmât ve mütâlaât varsa da bâis-ı farta gelen kelâl olmamak için bu kadarla iktifâ eyledim ol bâbda.

13- Meclis-i Mâliye Azâsından Musa Celal bin Hakkı'nın Dâhilîye Nezâreti'ne Takdim Ettiği Layihası[26] [23 Haziran 1908]

[s.1] Dersim Sancağı: Erzincan Sancağı'nın merkez ve Kuzican ve Kemah ve Erzurum'un ve Kiğı ve Diyarbekir'in ve Mamûretülaziz'in Harput ve Eğin kazalarıyla mahdûd olup (mezkûr Kuzican Kazası kavmîyet itibariyle ve müstesna olmak üzere) etraf-ı erbaası kâmilen mutî ve mütemeddin ve zirâatle mütevağğil Türkler ile meskûn bulunduğu gibi sancağın muhtevî olduğu merkez yani Hozat Kazası'yla Çemişgezek'in Çarsancak, Mazgird, Kızılkilisa ve Ovacık kazalarından Çemişgezek ve Çarsancak kazaları ahâlisi de Türk'dür. Yalnız cenûben Dersim'e muttasıl olan mezkûr Kuzican Kazası ahâlisi 'ale'l-ekser Dersim Ekrâdı cümlesinden bulunduğu cihetle Kürdler'in tevhîd-i idâreleri maksadıyla mukaddemâ teşkîl kılınan Dersim Vilâyeti'ne rabt edilmiş iken vilâyetin lağvında münâsebet-i mevki'esinden dolayı i'âdeten Erzincan'a ilhâk olunmuş ve anında da cihât-ı selâlesi ahâli-i mutîa ile muhât olmak üzere Dersim Ekrâdı bu kaza ile sâlifü'l-arz Hozat, Mazgird, Kızılkilisa ve Ovacık kazalarına münhasır bulunmuştur. Dersimliler'in Erzurum, Van ve Bidlis vilâyetleri dâhilinde meskûn Şâfi'yü'l-mezheb Ekrâd ile de ne mevki'an ve ne de mezheben bir gûna irtibât ve münâsebâtı olmadığından bunlar Anadolu'nun kısm-ı şarkîsi vasatında bir leke nev'inden olarak

26 Dersim mutasarrıf-ı sâbıkı Celal Bey, İ.DH. 1467/1, 3 C. 1326.

mine'l-kadîm şirret ve mazarratlarıyla mevcûdiyet-i şahsîyelerini muhâfaza ve irâ'e edegelmişlerdir.

Dersim Sancağı'nın Dersim nâmıyla muayyen bir mevki'i olmayıb aşâ'ir-i mevcûdenin [Dersimanlı, Seyidanlı ve Şeyh Hasananlı] nâmlarıyla münkasım olduğu üç şube-i esâsîyeden en mühimmi olan Dersimanlı Aşireti'nin Kızılkilisa, Mazgird, Ovacık ve Hozat kazaları satranc-vârî birer murabba' itibârıyla bu dört kazanın nokta-i iltisâkı etrafında bir kıt'a-i sağîreden ibâreden olan karârgâhına nisbetle bu sancak o nâmı almış ve o kıt'a-i sağîreye el-yevm "Dersim içi" denilmekde bulunmuş olub kadîmen nereden geldikleri bilinemeyen "Seyyidânlı Aşireti" mezkûr [Dersimanlı] Aşireti'nin bir şu'besi olarak civârında meskûn [ve Şeyh Hasananlı] Aşireti de kendi rivâyetlerine göre bir iki asır evvel Malatya'da vukuâ gelen zelzele-i azîme üzerine mezheben ta'alluklarına mebnî anlar nezdine muvakkatan ve misâfireten menkûl iken kıt'a-i sağîre-i mezkûrenin be-gâyet 'ârızalı ve ekseriyetle sengistânlı ve gayr-ı kâbil-i zirâât bir hâlde bulunmasından dolayı bu üç aşiret-i esâsîye te'min ma'işete muktedîr ve ol-suretle hâsıl ettikleri cem'iyyet ve kuvvete karşu civârlarında bulunan ahâlî-i sâire-i kadîmede 'ale'l-ekser ref-i ta'aruzlarına kâdir olamıyarak aşâir-i merkûme yavaş yavaş karargâhlarını bi't-tevsî' elyevm mevcûd olan mesâcid ve ma'abid harâbeleri delâletiyle de sâbit olduğu üzere sâlifü'z-zikr Kuzican, Kızılkilisa, Mazgird, Ovacık ve Hozat kazalarını tamâmen istilâ etmiş ve ta'arruzât-ı mütevâlîye ile münteşir oldukları karyelerde ki ahâli-i kadîmenin kısm-ı a'zamı terk-i dâr ü diyâra mecbur kalarak kısm-ı cüz'isinden bir takımı mevki'lerinin menâat ve kâbiliyetinden bi'l-istifâde arazilerini muhafaza idebilmişler ise de mürûr zaman ile bunlar ile bi'l-ihtilât meslek ve mezheblerine uyarak neslen Türk iken Kürd aşireti hâline ve bir takım da bazı ağavât-ı aşârin himâyesine bi'l-iltica [maraba] ta'bir itdikleri "murâba'acı" yani hâsılat–ı araziyyeden dörtte bir hisse vermek üzere ortakçı sıfatıyla onların taht-ı hükmüne girerek Ekrâd-ı merkûme gerek bu gibilerin ve gerek tedricen terk-i dâr ü diyâr edenlerin yerine kısmen bi'l-iktidâ zâten me'lûf oldukları çobanlık ma'işetine bir de çiftçiliği ilâve ile şimdi Kuzican ve Mazgird kazalarında bulunanların takrîben yüzde yetmişi ve Hozat Kazası'nda yüzde ellisi ve Kızılkilisa Kazası'nda yüzde kırkı ve Ovacık Kazası'nda yüzde otuzu zirâât ve filâhâtle ta'ayyüş edecek dereceye varmıştır.

Tedkîkât ve istitlâ'at-ı çâkerâneme göre; Dersim Kürdlerinin bidâyeten ahâli-i mutîa ve mütecâvireye taaddî ve tecâvüzleri muzâyaka-i ma'işetle başlamış ve aşâir-i mevcûde beyninde elyevm cârî olan münâzaat ve mudârebâtda ale'l-ekser arazi yüzünden vuku'â gelmekde bulunmuş ise de ber-vech-i ma'rûz ellerine geçirdikleri arazi [Dersim içi] denilen karârgâh-ı ibtidâîleri müstesna olmak üzere lâzım o vechile harâset ve hırâset edilir ise kendilerini geçindirebilecek bir vüs'at ve kâbiliyetde olmasına göre bunların temâdî-i şekâvet ve mazarratları evvelce sevk ve zarûretle başlayan bir sû-i i'tiyâdın önü alınacak derecede tedîb ve terbiye edilmemelerinden ve şekâvetle te'min-i mai'şeti âdetâ sayd u şikâr derecesinde sehlü'l-icrâ görmelerinden münba'isdir.

Aşâir-i mevcûdenin biri ma'mûrelere tecâvüz ve diğeri birbirlerine tehâcüm ve ta'arruz sûretiyle nev'an ikiye inkısam iden şekâvet ve mazarratlarının beynlerinde hâsıl ettiği emniyetsizlikten nâşî ale'd-devâm esâs mai'şetleri bulunan hayvânâtı muhâfaza kaydıyla silah be-dest bir hâlde bulunmaları ve karyelerinden uzak mahallere sevk-i mevâşi edemeyerek arazilerini mer'a tarzında istimâle mecbur olmaları dahi ihtiyaçları nisbetinde zirââtle tevağğul ve te'ayyüşlerine mâni' olmakdadır.

Yüzde yetmiş nispetinde zirââtle iştiğâl ve inti'aş eden Mazgird Kazası Ekrâd'ının kısm-ı küllisi aşiret hâlini ve birer reise tabiyetle onun tervîc-i âmâlini bir dereceye kadar terk etmelerinden dolayı nâil-i râhat ve itaat olup zâten Dersim Ekrâdı ale'l-ûmum kırk sene evvelki ve daha doğrusu karârgâh-ı ibtidâîlerindeki gibi mağaralarda ve çadırlarda kalmayarak meselâ mütemeddin tanılan Çemişgezek ve Eğin ve civâr köyleri ve köylüleri ne sûretle müesses ve mütevattın ise bunlar da her aşiret bir kaç karyeyi ve her karye müteaddid haneyi hâvî olmak üzere aynı tarzda meskûn ve eski bedeviyet ve vahşetleri şimdiki hâlde şımarıklık sûretinde meşhûd olduğundan bu görenekle husûle gelen bu tebeddülâtın tedâbir-i hükûmetle ilerletilmesi ve husûsuyla az bir zaman zarfında pek çoğunun Mazgirdliler derecesine olsun getirilmesi için efrâd-ı aşâir üzerinden ağavâtın izâle-i nüfûzları kâfî olacağından bu cihet tedâbir-i esâsîyeden madûddur.

Dersim Ekrâd'ının hâtır-ı çâkerânemde kalabilen mikdâr-ı mukayyede-i nüfuslarına nazaran tahrîr-i atîkde Mazgird Kazası'nda dokuz bin

ve Hozat Kazası'nda yedi bin ve Kızılkilisa'da altı bin ve Ovacık Kazası'nda dört bin ki cem'an zükûr ve inâs yirmi altı bin nüfus kaydedilebilmiş ise de bunun lâ-akal bir misli fazlası olacağı Dersim'de bulunduğum sırada her aşiretin çıkarabileceği silah-endâz mikdârı hakkında icrâ eylediğim tahkîkâtta tahminâtın yüksek kısmı esâs ittihâz [s.2] olmak üzere eli silah tutacak nüfus-ı zükûrun on iki bin küsur derecesinde görünmesiyle müstedlil olduğu gibi aşâir-i mevcûde hakkında malûmât-ı lâzımeyi hâvî olarak ale'l-müfredât bir kıt'a defteri de tanzîm ve leffen takdîm kılınmıştır.

Dersim'de cârî olan akâid ale'l-tahmîn kadîmen İran istilâsının âsâr-ı seyyiesinden mütebâki olmak üzere mevki'ine göre Kızılbaş, Alevi, Şîi ve Râfızî diye yâd edilen tevâifin itikâdât-ı malûmesine müşâbih ve kendilerine sâdâttan addeden ve orada beyne'l-ahâli seyyid ıtlâk edilen bir takım eşhâs-ı câhilenin akvâl ve iğfâli umûr-ı diniyelerince muktedâ-bih olub zâhir hâlde ve her mahalde sarf-ı eser-i cehâlet ve hamâkat gibi telakki edilen bu mezheb-i bâtıl sâlikleri arasında az çok okuyup yazmış olanlar ve hatta askerden kaçmak üzere medreselere dâhil olarak üç dört sene ehl-i sünnet ulemâsının tedrîsi ve takrîrini istimâ' edenler bulunduğu hâlde her ne illet ve hikmete mebnî ise de itikâdları düzelen madûm hükmünde olmasına ve bu nev'i akâid müntesiblerinden Anadolu'nun en mütemeddin ve en mütedeyyin yerlerinde meskûn olanların da muâmelât-ı diniyenin daha mukaddemâne ve mutaassıbâne cereyân eylediği zamanlarda bile tashîh-i itikâd eylememiş bulunmasına bakılınca mücerred ıslâh-ı akâid maksadıyla güşâd edilecek mekteplerden fâide intizârı pek mütebaid olduğu cihetle bu bâbda ihtiyâr olunacak külfet ve himmetin evvelemirde men'-i sû-i sirâyetle bir kat daha mânen ve mâddeten temin-i istifâdeleri için civârlarındaki Sünni köylerine hasrı daha akdem ve evlâ göründüğü gibi esâslı bir sûrette Dersim Ekrâdı'nın ve Anadolu, Irak ve Suriye dâhilinde bu veya buna benzer itikâdde bulunanların tashîh-i itikâdleri neye mütevakkıf ise onun da esbâbına teşebbüs ferâiz-i umûrdandır.

Tafsilât-ı mebsûtadan müstebân buyurulacağı üzere Dersim Ekrâd'ının itiyâd ve itikâdleri bunlar hakkında istimâl edilegelen cehâlet ve vahşet tabirlerinin hâtıra getirdiği vechile hayır ve şerlerini bilmemek ve temekkün ve temeddün etmemek gibi esbâbdan gayr-ı mütehasıl ve çünkü

ma'mûrelerde meskûn köylüler ve Anadolu'nun sâir cihetlerindeki Aleviler ne derecede müdrik ve mütemeddin ise daha zeki ve ceri' olmak üzere bunlarda o dereceye mütevâsıl olup mücerred aşiret hâlinde ve rüesâsının taht-ı nüfûzunda kalmalarından ileri gelen şirret ve şekâvetleri Rusya muhârebe-i zâilesini müteakip sâye-i satvet-vâye-i hazret-i padişâhîde Ali Şefik Bey merhûm marifetiyle başlanılan ve nasılsa sonu akîm bırakılan ıslâhât sırasında ağavât-ı aşâirin Dersim'den ihrâcından sonra azalarak bugün hükûmet-i mahallîye tarafından jandarma kuvve-i mevcûdiyesiyle a'şâr ve ağnâmlarını ta'şîr ve tadâdı mümkün olamayan bazı aşâire aid bedelât-ı öşriye ve rüsûm-ı tadâdîyeyi şunun bunun bi'l-iltizâm cibâyet edebileceği dereceye gelmiş iken Fikri Paşa merhûm tarafından afv ve iâde ettirilen ağavâtın avdeti üzerine yavaş yavaş fenâlık başlamış mütecâsirlerinin emr-i tedîbinde müsâmaha edile edile sene-be-sene artmış olmasına göre izâle-i şekâvet ve idâme-i emniyet lüzûmunu bu esâs-ı mücerreb üzerine vaz' ve ibtinâ eylemek lüzûmu müstağnî-i izâh ve işâret ve hatta bunun hüsn-i tesiri Mazgirdliler'i o tarz ıslâhtan sonra yine müsâmaha-i vâkıâ ile taallülden hâlî kalmamakla beraber elyevm yüzde yetmişinin zirâât ve itaat ile imrâr-ı evkât eylemeleri ile müsbettir.

Dersimliler kuvve-i idrâkiyeleri gözlerinde olmak üzere tavsîf edilen akvâm-ı cümlesinden bulunduklarından kendilerine gâlip geleceğini görecekleri bir kuvvete karşı kat'îyen mukâvemet ve mukâbele etmeyerek silah isti'mâline mahal kalmaksızın arz-ı istimân edeceklerine ve "Kutu Deresi' ve "Ali Boğazı" denilen tahassun ve tahaffuza bir dereceye kadar müsâid sarp yerleri var ise de bu yerlerin menâati eski toplara karşı yâd ve tezkâr edilmiş olmasıyla beraber oralarda da uzun uzadıya barınıp geçinemeyeceklerinde şübhe olmadığı gibi en ziyâde muhtac-ı tedîb olan Ovacık ve Hozat kazaları Ekrâdı muâmelâtına ve bunların ma'mûrelere tecâvüzâtına iştirâk etmeyen Mazgird ve Kızılkilisa'lıların ale'l-ekser bî-taraf durarak her dürlü tekâlif-i emîrîyeyi hüsn-i kabul ve telakki edecekleri dahi kaviyyen melhûzdur.

Rusya muhâbere-i zâilesi sırasında içlerinde memûrîn-i hükûmet ihrâc ile dâhil ve hâric-i livâda isâl-i dest hasar edebilecekleri karyelerden vergi tarzında fidye-i necât ahzına teşebbüs ve üç sene evvel Yemen meselesi için o cihet rediflerinin taht-ı silaha ahz ve sevk edilmeleri münâsebetiyle devletçe gördükleri meşğuliyetten ber sâbık bi'l-istifâde akûrâne bir

sûretde ma'mûrelere tecâvüz ile sevkiyât-ı vâkıâdan dolayı zaten me'yûs ve mahzûn olan ahâli-i mutîayı bir kat daha dil-hûn eden bu kavm-i şerîrin vukuât-ı rûzmerelerinden dolayı içlerinde bin iki yüz kadar mahkemece kanûnen cinâyetle mahkûm ve müttehim ve maznûn eşhâs bulunup ağavât ale'l-umûm denilecek derecede bu zümreye dâhil olduklarından ber-vech-i ma'rûz bunların mukâvemet edemeyeceği mikdârda [fikr-i kâsırânemce muntazam sekiz-on taburluk] bir kuvvet Dersim'e dâhil olub da yalnız hükm-i kanûnun icrâsı için irâ'e-i satvet ve müzâheret etmek üzere haklarında ahz ü girift ve ihzâr müzekkereleri sâdır olan bu kâbil eşhâs celb ü tevkîf ile mahkemeye teslim kılınır ve mahkemece bunlar derece-i cürmlerine göre dûçâr-ı cezâ edilir ise ıslâhâtın en ehemm ü elzemi kanûn dâiresinde husûle gelmiş olur ise de bu muâmelenin iyice uzaması ihtimâline karşı her aşiretin ileri gelen mahkûm ve mütehhim ve maznûnun nakl-i dava sûretiyle ayrı ayrı bir vilâyet mahkemesine tevdi' ve isâl kılınmak ve icâbında idâreten neyf ü tağrîb oluşmak sûretiyle ağaların kesr-i nüfûz ve def'-i vücûdu mukteziyât-ı umûrdan bulunduğu gibi hükûmetin icrââtını efrâd-ı aşâiri ileri sürerek akîm bırakan ve efrâd-ı aşâiri de hükûmet kuvvetiyle bi't-tehdîd istedikleri misillü kullanan ağavâtın suver-i mezkûre ile Dersim'den ihrâcını müte'akib aşâir-i mevcûdeye karşı bir gûne nüfûz-ı zâtî ve resmîleri kalmamış olan jandarma zâbitânını behemehâl kâmilen ve kâbil olabilir ise efrâdını da tamâmen ve kâbil olamadığı yani yerlerine diğerleri bulunmadığı hâlde kısmen değiştirmek ve memûrîn-i sâireden de oralarda eskiyerek oluruyla idâre-i maslahata ülfet etmiş olanları dahi tebdil edilmek üzere yeni bir heyet-i idâre tesisiyle ve iki-üç sene müctemi'an merkez livâda bulunmak ve mevsim-i şitâda barındırılamaz ise Teşrin-i Sânî ibtidâsında kaldırılarak Nisan ibtidâsında iâde olunmak üzere inde'l-icâb temin-i muâmelât-ı inzibâtiye ve tenfîz-i ahkâm-ı kanûnîyeye müheyyâ bir kuvvet ikâmesiyle her dürlü ahvâlde bilâ-müsâmaha nizâmât-ı mevcûdenin tamamı tamamını tatbîk edilmesi ve yeniden sûret-i umûmiyede tapu ve tahrîr muâmelesinin icrâsıyla efrâd-ı aşâirden her hane halkı başlı başına arazi sahibi yapılarak ısrârâne ve mehâlik-i şekâvetten masûnâne bir mai'şet ve rahata alışdırılması lâzımeden ve Erzincan'dan Mamûretülaziz'e kadar bir şose yapıldığı hâlde Samsun'a nisbetle Trabzon iskelesi üç-dört

günlük bir fark hâsıl ederek hem Mamûretülaziz ticâretine ve hem de Dersimliler'ce ihtilâtın tezyîdiyle ve merkez ordu-yu hümâyûndan sevkiyât-ı askeriyenin kolaylaştırılması tehdîdiyle beraber mahsûlât–ı hayvânîye ve zirâîye ve ormaniyelerinin revâcından nâşî bunların devam-ı sükûnet ve tevsi'-i maişetine pek ziyâde hüsn-i tesiri olacağı cihetle bu yol [s.3] mekteblerden evvel yapılacak şeylerden olup bir de ağavâtın minvâl-i ma'rûz vechile Dersim'den ihrâcını müteakib asker fîrârı ve bakâyâsı toplanılıp da müteferrik ordulara tevzi' edilecek olursa sâye-i intizâm-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde Dersim'in âtîsi ve ahâlisi temin ve ıslâh kılınmış ve civârlarındaki sekene-i mutîaya benzedilmiş olacağı mütâlaasında bulunduğumun arz ü beyânına mücâseret kılındı. Ol bâbda ver her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l emrindir.

14- Genç Sancağı Mutasarrıf-ı Sâbıkı İbrahim Muhlis'in Layihası[27]

Kemterleri muhtelif memûriyetlerle 17 senedir Kürdistan'da bulunub icâb-ı mahalli ve mizâc-ı ahâliye kesb-i vukûf etmiş olduğundan ve şu sırada o cihetlerin ahvâline dair bazı muhâberât ve müzâkerât cereyân ettiği mesmû' olduğu gibi gazetelerde bazı neşriyât görüldüğünden bu babdaki malûmât kâsıren bendegânemi arza cesâret ediyorum şöyle ki:

Memâlik-i Osmânîye'nin terakkî ve temeddüne müsâid pek çok mevâhib-i tabîîyeyi hâvî bulunan bir kısmı dahi Kürdistan kıt'asıdır. Ancak şimdiye kadar bu mevâhib-i tabîîyeden istifâde çareleri aranmamıştır. Payitahttan baîd olan bu kıt'aya hükûmetin intizâr-ı dikkati pek nâdir olarak mün'atıf olabilmiştir. Fakat bu in'itafta terakkî temdîni husûsuna âid olmayub sırf tedâbir-i muvakkate ve idâre-i keyfîyeden ibâret idi. Cesîm ormanlardan, madenlerden zirââtin ıslâh ve tevsî'inden vesâit-i nakliyesinin tezyîd ve teshîlinden mektebler güşâdıyla halkın talîm ve terbiyesinden ciddi olarak bahsedilmediği gibi bu bâbda bir teşebbüsât dahi vukû' bulmamış ve zekâ ve şecâati müsellem bulunan bu unsurdan sinin-i vefîreden beri istifâde ve hele aşâir alaylarına mensûb Ekrâdın zabt ü rabtına itinâ edilmeyerek bunların bulundukları mahallerin harâbiyetine sebep verilmiştir

27 DH. MUİ, 2–5/33, 3 Eylül 1324. [16 Eylül 1908]. Bu layihanın varlığından bizi haberdar eden Abdullah Demir'e müteşekkiriz.

ki buna hâl-i hâzırda daha büyük şâhid olmaz. Bu halde mübâlât-ı idâreye artık nihâyet verilmek icâb eder. Şu zaman-ı mes'adetde tedâbir-i ciddiyeye tevessül ederek memleketimizin bir parçası olan bu mühim kıt'anın imârına ahâlisinin saadetine çalışılmalıdır. Benâberin Kürdistan hakkında daha sarîhi Kürdistan ıslâhı ve temdîni husûsunu sarf-ı nazar-ı kavâid vaz' etmemek ve Kürdistan'da mütemekkin Ekrâdı bu günki vaziyetleri itibariyle farklı bulunan üç sınıfının husûsi halleri vukûf ve ıttılâ-ı tâmı olan idâre memûrlarıyla müzâkere edilerek esaslı ve ihâtalı program tanzîm ve tatbîki iktizâ eder. Çünkü Kürdistan'da mütemekkin Kürdler ber-vech-i âtî üç sınıfa tefrîk olunur. Şöyleki: Birinci sınıf Hamidiye Alayları'dır ki bunlar 1307 tarihinden beri müstesna bir vaziyete mâlik olub vazîfe ve salâhiyetleri kendilerine öğretilmediğinden ve inzibât-ı askeri husûsuna zerre kadar ehemmiyet verilmediğinden bunlar kendi rey-i hudûdlarıyla hareket ederler. Şimdiye kadar bunları dâire-i itaat ve inzibâta iâde için bir tarz yok idi. Bu sınıf Bitlis, Muş Sancağı'yla Genç Sancağı'nın Oğnut[28] Nâhiyesi'nden ve Van Vilâyeti'nin Hakkâri'den gayri ekser kazasında Erzurum'un Bâyezid Sancağı'yla Pasinler ve Kiğı Kazası'nda ve Diyarbekir'in Cizre-Viranşehir-Siverek, Nusaybin kazalarında ve Urfa'nın şark ve şark-ı şimâlinde mütemekkindirler. İkinci sınıf: Bu alaylara dâhil olmayanlardır. Bunlara Bitlis, Van, Erzurum, Diyarbekir, Haleb vilâyetlerinde sâkindirler. Ancak birinci sınıf gibi müstesna bir vaziyete mâlik değildiler. Maamâfîh bu sınıftan dahi emvâl ve mevâşi gasbı gibi müstelzim-i mücâzât ahvâl sâdır olmakta ise de ciddiyet-i iltizâm olduğu halde emvâl-i mağsûbenin ekseriyetle istirdâdı kâbil olduğu gibi bunların tedîb ve temdînleri dahi pek sehldir. Üçüncü sınıf: Bunların ikinci sınıftan farkları hükûmetin gaflet ve mübâlâtsızlığı hasebiyle bir nevi Mezheb-i Şiâ'ya sâlik olmalarıdır ki taassub-ı câhilâne ve gayret-i mezhebîye ile yekdiğerinden müteferrik kalmışlardır. Bunlar da bilhassa Dersim Sancağı ve havâlisinde bulunan Kürdler'dir. Binâen aleyhi zâlik mezkûr üç sınıf halk hakkında tatbîk olunacak kavâid ile ittihâz edilecek tedâbir gayet ciddi ve etraflı olmak lâzımdır. Bunun izâhı diğer mufassal bir makaleye terk ve takdîmü'l-ehemm ale'l-mühim kâidesine tabiyet ederek gazete sütûnlarını şu günlerde ziyâde işgâl etmekte bulu-

28 Bingöl/Karlıova/Göynük Köyü

nan Dersim'den ve bu sancağın sûret-i ıslâhından bir bende bahsedelim: Dersim Sancağı şimâlen Erzincan livâsı, şarken Kiğı ve Palu ve garben Eğin ve Arabkir kazaları ve cenûben Mamûretülaziz Vilâyeti'yle mahdûd olub arazisinin kısm-ı azâmı dağlık ve ormanlıktır. Yalnız Munzur nâmıyla yâd olunan nehir vadisi oldukça müstevî bir arazi teşkil eder. İş bu kıt'anın cevânib-i erba'asını ihâta eden Mercân, Kuzican, Kemah, Eğin, Arabkir ve Harput cihetlerindeki sath-ı bahrdan 2500 metro irtifâında bulunan dağlardan eyyâm-ı sayfta ancak muayyen olan geçitlerden mürûr ü 'ubûr kâbil olup işbu dağların mevsim-i şitâda yolsuzluk hasebiyle kâmilen mestûr bir halde bulunur. Şu halde Dersim Sancağı [s.2] mevâki'-i tabîîye-i cesîmesiyle ihâta olunmuş meni'i ve müstahkem bir kıt'adır. Dâhili dağlık ise de sarp taşlık olmayıb topraklı ve kesif ormanları muhtevî olduğu gibi koyun, keçi ve hayvânât-ı sâire beslemeye ve zirââte müsait pek çok mahaller vardır. Husûsuyla yollar yapılırsa Erzincan ve Harput'un kereste ve mahrûkatı yüzünden bir hayli temettu' husûle gelir. Dersim Sancağı'nı terkib eden kazalardan Çemişgezek ve ma' Pertek, Çarsancak kazaları ahâlisi oldukça mutî ise de bunlara cins ü mezheb itibariyle gayr-i müşâbih olan merkez kazasıyla Ovacık ve Mazgird ve Kızılkilisa kazaları ahâlisi Cibanlı[29], Karaballı, Ferhad, Laçin, Bahtiyarlı, Pilvenk, Koç, Şam, Reşik, Ateş?, Kırğan, Şadıllu, İzolu, Kureyşanlı, Şeyhme[h]medanlı, Abbas, Arilli, Alanlı, Sur, Karsanlı, Gav, Arslan, Topuz, Yusufanlı, Çibanlı[?], Beyt, Demenanlı, Aşuranlı, Keçelanlı, Haydaranlı nâmlarıyla otuz bir aşiretten ibâret olub hayli zamandan beri hükûmet-i mahalliye tarafından kayd ü tescîl olunabilen nüfus zükûru 25 bin raddesinde ise de lâ-akal bir misli mektûm olduğu şübhesizdir. Bunların hemen cümlesi bir nev' Mezheb-i Şia'ya sâlik ve nûr-ı maâriften mahrûmdur. Umûm ahâli mezheben içlerindeki seyyidlere tâbi' oldukları gibi muâmelât-ı nâ-marzîye ikâ'ında da rüesâ-yı aşâirin emir ve nüzûlleri altında bulunurlar. Turuk ve maâbirle esbâb-ı emniyetin fıkdânı hasebiyle civâr ahâli-i mutîa ve erbâb-ı ticâretin amed ü şüdü kâbil olamadığından Dersim ahâlisi bu sûretle de nimet-i temdînden hisse-yâb olamamış ve zirâât ve ticâret ve zenaat gibi vesâit-i medeniyeden mahrûm kalmış olduklarından tedârik-i havâyic-i zarûrîyeleri zımnında sevk-i bedeviyetle dâhilen yekdiğeri aleyhinde ve

29 Cibranlı

mücâvir kazalara tecâvüzâtta bulunmakta ve emvâl ve mevâşi ve zehâir nehb ü gasb etmektedirler. Bu sûretle istihsâl ettikleri erzâk ve eşya ve mevâşiden hükûmet tarafından istirdâd edilemeyen kısmını mevsim-i şitâda kasabât ile irtibâtı kalmayan cibâl-ı meni'adaki hane ve kulübelerinde sarf ve istihlâk ederler. Ve bunca mehâlik ile elde edebildikleri eşya ve hayvânâtı rüesâya teslim ve itâ ile mağsûbat-ı vâkıâlarından kendilerine kut-i lâ-yemût mertebesinde ifrâz ve tefrîk edilen hisselere kâni olurlar. Bu cihetle öyle bir fakr u mezelletde pûyân olmaktadırlar ki bunların hâlini görüp de acımamak kâbil değildir. İfâdât-ı mebsûteden anlaşılıyor ki birçok zamanlardan beri Dersim ahâlisinin tevâlî eden şekâvet ve hasarâtı tedârik-i havâyic-i zarûrîye husûsunda cehlin netice-i tabîiyesi olan şekâvetten başka tevessül edecek bir vâsıtaya mâlik olamamalarından münbâisdir.

Malûm olduğu vechile Dersim kıt'ası öteden beri kâh Mamûretülaziz ve Erzurum vilâyetlerine mülhak olarak kaza ve sancak ve kâh müstakil vilâyet halinde idâre olunmuş ve hâlâ da livâ hâlinde Mamûretülaziz Vilâyeti'ne merbût olarak idâre olunmakta bulunmuş ise bu merbûtiyetin Dersim kavm-i bedevîsinin ıslâh ve temdînine asla fâidesi görülememiştir. Mine'l-kadîm vilâyetçe bu sancağın ehemmiyet ve husûsiyeti nazar-ı itibâra alındıktan başka bu sancaktan doğrudan doğruya veya dolayısıyla müstefîd olan memûrîn ve müteneffizân-ı vilâyetin bu livânın müfredât-ı umûruna kadar müdâhale eylemesinden mutasarrıf ve sâir memûrîn-i mülkiye vakt ü hâle ve icâbât-ı mahalliyeye muvâfık ve vazîfe ve salâhiyet dâhilinde ittihâz edecekleri tedâbir ve icrââta mâni olmasından dolayı Dersim idâre-i mülkiye ve kuvve-i zâbıtası ve buna zahîr olan dört tabur asâkir-i şâhâne bulundukları mevâki'in birkaç saat hâricindeki nukâtda ikâ-i tehdîd ve tenfîz-i ahkâm-ı kanûnîyeye kudret-yâb olamamakta ve aşâirin ıslâhı ahvâlinde bir semere-i hasene görülememektedir. Dersim'in mevâki'-i mühimmesinden birisi ve belki Ovacık Kazası olduğu halde orada bulunan hükûmet-i hâzıranın vücûduyla ademi siyâk ve hazineye beyhûde bir bâr-ı girândır. Bu kazanın iki ve bazen üç saat arzında ve beş altı saat tûlundaki müstevî bir arazi olup ortasından Munzur nehr-i latif ve çeşmesi cereyân etmekte ve etrafında vâsi' ormanlar ve münbit ve mamûr karyeler bulunup kudret-i fâtıranın mevki'i mezkûre bahş eylediği letâfet ve istidâd intizâr ve dikkate

cür'et vermektedir. Bu kazanın Erzincan ve Kemah kazalarına kurbiyeti ve mevâki' ve ahâlisinin fevkâlâde kâbiliyeti cihetiyle taht-ı inzibâta ve emniyete idhâli hâlinde mevâki'-i mezkûrenin az zamanda kesb-i umrân edeceği erbâb-ı vukûfa gayr-i hâfîdir.

Mezkûr kazanın cesîm ormanlarıyla hasbe'l-murûr geçitlere pek ziyâde müsâid olduğundan Ekrâd-ı mütecâviz kazalar kurâsına ve Harput'tan Erzincan'a giden tarîk-i kebîrden mürûr ü 'ubûr edenlere hiçbir mâni'ye tesâdüf etmeksizin isâl-i dest-i hasar etmektedir. Binâenaleyhi bu kaza dâire-i hâzıranın olduğu gece ifâsıyla sinin-i vefîre-i sâbıka misillü bazı cihetinde asâkir-i nizâmiye ikâmesi ve zaten Ekrâd ile yüz göz olmuş bulunan jandarmalardan kollar gezdirilmesinde fâide görüleceği tecrübeten sâbittir. Hele Dersim'de mebde-i ıslâhât olan 64 tarihinden beri birbirini müteâkib icrâ edilmiş olan harekât-ı askeriye dahi bir cesîm mariz üzerinde icrâ olunub da müdâvât-ı mukteziyesine itinâ olunamadığından nâşî kangıren hâlini kesb etmiş bir ameliye-i cerrâhiye hükmünü almıştır. Binâenaleyhi cehl-i bedevîyetin netice-i tabîiyesi olarak şekâvetle me'lûf bulunan Dersimliler'in heyet-i umûmiyesine âsi nazarıyla bakıp da bir kuvve-i külliye-i askeriye sevkiyle tedîblerine kalkışılması cehl ü bedeviyetin izâlesine gayr-i kâfî bir tedbir olacağı gibi mücerreb-i tecrübiyeden başka bir netice dahi hâsıl eyliyemez. Maahezâ Dersimliler'den ahvâl-i şekâvetkârâneye cür'et edenlere karşı ihtiyâr-ı sükût ve sâniyen dahi câiz olamayacağından bunların her hâlde tedîb ve temdînine müsâraat mertebe-i vücûbdadır. Bu ıslâhât ise iğtişâşât-ı mahalliyi tezyîd ve mesârif-i külliyeyi tevlîd edecek kuvve-i cesîme-i askeriye sevkine bedel Dersim livâsını Mamûretülaziz vilâyetinden fekk-i irtibâtıyla müstakil bir sancak haline ifrâğ ve emzice ve şivâ-yı ahâli ve ahvâl-i mahalliyeye cidden vâkıf bir mutasarrıf ile memûrîn-i lâzıme tayin ve bu mutasarrıfın mesûliyeti tahtında şu maraz-ı [s.3] cehl ü bedeviyetin izâlesine temdîn ve ıslâhla emniyetin idâmesine tevessül olunmalıdır. Bunun için de evvelâ: Ovacık merkezinin Erzincan ve Hozat tarîki üzerine Munzur Nehri'nin kenarında vâki' "Pulur" karyesine nakli ile iki bölüğü nokta-i mühimmesinde tayin olunmuş, iki bölüğü de merkezinde bulunmak üzere bir tabur asâkir-i nizâmiye bulundurulduğu halde kaza-i mezkûr Ekrâdı bir tarafa kıpırdanamayacakları gibi diğer taraf Kürdler'i de geçemeyeceklerdir.

Sâniyen vekâi-i sâbıkalarından dolayı Dersim aşâir, ağâvât ve efrâdı hemen umûmiyetle gıyâben maznûn ve müttehim ve mahkûm olmak hasebiyle merâkiz-i hükûmete gelememekte oldukları gibi gelenlerin de gördükleri tazyîk üzerine hükûmetten gereği gibi tevehhuş etmiş olmalarına binâen hükûmete yanaşmamakta olduklarından Dersim ekser cihetinde huzûr ve emniyet ve tahsilât mefkûddur. Bunların içinde ahvâl-i şâiyalarına nedâmetle tarîk-i medeniyet ve itaate hahişger çok olup umûmun merâkiz-i hükûmete serbestâne gelip gitmeleri tedrîcen temeddün ve ıslâh-ı hallerine ve harekât-ı bâğiyâne ve serkeşânelerinin terkiyle emniyet ve âsâyişin istikrârına bâis olacağından cümlesinin hukûk-ı umûmiyeden afv-ı âliyeye mazhariyetleri hâlen ve maslahaten ehem ve elzemdir. Sâlisen erbâb-ı şekâvet ve tecâvüzü şiddetle takîb ve tenkîl içün Dersim'in miftâhlarından olan Eğin cihetinde "Hostadılı" Kemah cihetinde "Urfat Boğazı" Erzincan tarafında Göller cenbiyle" veyahûd Sultan Seydi, Mamûretülaziz cihetinde "Pertek ile İşvan mukâbilindeki nokta" Arabkir ve Çemişgezek cihetinde "Şingah ve Kilimci Geçidi" ve Kiğı tarafında Kızılkilisa'nın Civârik[30] nâm mevki'de" karakolhaneler tesisi ve inşâsıyla Ovacık'taki bir taburdan başka 500 mevcûdlu iki tabur-ı muntazamadan münâsib mikdârının mezkûr karakolhanelerde ikâmesi halinde emniyet ve ıslâhât-ı umûmiye tiz vakitte takarrür ederek ahâli-i mutîa bunların tecâvüzâtından kurtarılacaktır.

Râbian başlıca Erzincan, Pülümür, Hozat, Pertek, Mamûretülaziz ve Munzur Suyu boyunca Pertek kazasına müntehî, Hozat, Pah, Mazgird ve Hozat-Çemişgezek tarîkleri âcilen inşâ edilmelidir. Tarîk-i mezkûre ahâli-i mütemeddine ile Dersim ahâlisin ihtilâtını ve yekdiğerinden müteferrik kalmış olan Fırat ve Murat havzalarının rabt ü iltisâkını temîn eylemek gibi fevâid ve muhassenât cânii olduğundan bunların sür'atle inşâlarıyla beraber her mevsimde açık ve murûr ü 'ubûra müsâid bulunmalarını ve idâme-i mamûriyetlerini temîn için yaptırılması iktizâ edecek beklemelerde istihdâm olunacak amele-i dâimenin mesârifine ve tamirât-ı sâireye karşılık olmak üzere insanlardan 10 hayvanlardan yirmişer arabalardan altmışar para ücret alınmalıdır. Hâmisen mevcûd mekâtibin ıslâhıyla yeniden mektebler ihdâs ve tesisine son derece sarf-ı ikdâm eylemek ve bir de

30 Nazımiye/Sarı Yayla

hayli Ekrâd etfâlini Dersim'e mütecâvir mekâtib-i rüşdiye ve idâdiyelerinde Dersaadet sınaî ve ziraât ve ticâret mekteblerinden tahsil ettirmek elzemdir. Ve bu sûretle Dersim'in az zaman zarfında kesb-i 'umrân ve temeddün edeceği de şübhesizdir.

İşbu malûmât-ı kâsırâne-i kemterânemi kasd-ı bu'ddan ihtirâzen mücmel olarak arz eyledim ise emr ü fermân hazret-i velîyü'lemrindir.

15- Dersim Kıt'asının Ahvâl-i Umûmiye ve Esbâb-ı Islâhiyesi[31]

Dersim Sancağı altı kazadan mürekkeb ise de Çarsancak ve Çemişgezek kazaları ahâlisi Türk olduğundan bunlar Dersim'den madûd değildir. Asıl Dersim aşâirinin meskûn olduğu mahaller nefs-i Hozat, Mazgird, Kızılkilisa, Ovacık kazalarıyla Pülümür Kazası'nın Ovacık hudûdunda kâin dokuz kadar kurâsıdır.

Dersim denildiği vakit bu dört kaza ile Pülümür Kazası'nın bu kısmı anlaşılmalıdır.

Dersim'de sâkin aşâir de iki büyük kısma münkasım olup bir kısmı Şeyh Hasanlı diğeri de Dersimli nâmını alır.

Dersim kıt'ası süklkânı ırken Kürd ve Arap ve Türk ile Tatar akvâmının ihtilâtından ve Kürt neslinin galebesinden hâsıl olmuştur. Umûmen Kürd'ün Zaza lisânını tekellüm ederler. Haydaranlı, Demenanlı, Yusufanlı, Şeyhanlı aşâiri külliyen ve Kırganlı, Yukarı Abbasanlı, Şamuşağı ve Kalan ve Arili ile Alanlı ve Karsanlı aşiretleri de kısmen hiç Türkçe bilmezler. Hükûmete itaatları ve ahâli-i mütemeddine ile ihtilâtları, Türkçe lisânına derece-i vukûflarıyla mütenâsibtir. İlk evvelki dört aşiret hükûmete şimdiye kadar itaat etmemiş, vahşet ve bedâvetle ve kısmen de şekâvetle me'lûf bulunmuştur. Kısmen Türkçe'ye âşinâ olanlar da ihtiyâten tekâlif-i devlete küçük bir mikyasta rûy-i inkıyâd göstermiş olanlardır. Mamâfih Koç ve Resik ve Maksud ve Arslanuşakları misillü Türkçe bilmedikleri ve az çok ahâli-i mütemeddine ile ihtilât ettikleri hâlde bile aralık aralık tekâlif-i hükûmete karşı temerrüd ve şekâvet edenler de vardır. **[s.41]**

Dersim'de sâkin aşâir isimlerinin sonları hep "uşağı" kelimesiyle hitâm bulması da ayrıca delâlet ettiği üzere, bu aşiretlerden her biri efrâ-

31 Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey, *Mülkiye Dergisi*, No. 14–15, 1 Mart 1326 – 1 Nisan 1326 [14 Mart 1910]

dının yekdiğeriyle karâbet ve münâsebeti olup birkaç bâtın yukarısında bir pederin birkaç evlâdına müntehî olmaktadır. Tenâsül ve tevâlüd sûretiyle tekessür ederek bâtın-ı evveldeki şahsın ismiyle, meselâ Maksuduşağı, Arslanuşağı, Koçuşağı sûretinde tevsîm olunmuş ve böylece Dersim aşiretleri teşekkül etmiştir.

Dersim kıt'asının teşkilât-ı tabîîyesine teba'an, Dersim halkı esbâb-ı maîşetini münhasıran topraktan istihsâle mecburdur. Ancak bu kıt'anın her tarafı dağlık ve ormanlık olup bir mahalde birkaç hane halkının idâresine kâfî vüs'atde topluca arazi olmadığından, bi'z-zarûre dere kenarlarında, dağ etek ve yamaçlarında avuç içi kadar yerler tarla ittihâz edilmiş ve buna binâen Dersim köyleri ikişer-üçer ve hatta bir haneli olmak üzere müteferrik ve perâkende bir halde bulunmuştur. On beş-yirmi haneli köylere nâdiren tesadüf olunur. Köylerin ve hanelerin yekdiğerine mesâfesi uzunca ve arızâlı olduğundan, herkes kendini ve birkaç re'sden ibâret hayvânâtını taaddîyât-ı hâriciyeden muhâfaza için hanesinde bir silah bulundurmaya mecbur kalmıştır. Bir de bu kıt'anın ahâlisi ilim ve irfandan kat'iyen bî-behre olup, binde üç-dört nisbetinde bile okuyup yazmak bilen olmadığından ve dağ, dere ve ormandan ibâret olan tabiat-ı mevki'iyesinden nâşî müstevlî olan hâl-i vahşet ve bedâvetin tesiriyle yekdiğerine taarruz ve taaddîye mütemâyil bulunduğundan teslih husûsunda umûmi bir hâhiş ve incizâb hüküm-fermâ bulunmuştur.

Yekdiğerinden uzak yaşayan bu Kürdler'in düşmanlarına karşı tahaffuzlarına yalnız ellerindeki silahın kifâyet edemeyeceği ve daha büyük bir kuvvetin zâmin ve hâris-i hukûk olması ve bu kuvvetin kuvve-i hükûmet ve adaletten ibâret bulunması lâzım geleceği derkâr ise de hükûmet de şimdiye kadar hüküm-fermâ olan acz ve meskenetle böyle bir kıt'a-i vahşiyede icrâ-yı adalet etmesi mutasavver ve mütehayyil bile olmadığından, hâl-i infirâdda yaşayan bu Kürdler, aradıkları kuvve-i zâmine ve hâriseyi neslen mensûb oldukları akâribinde yani aşireti efrâdının heyet-i mecmû'asında bulmuşlardır. Bu ihtiyacın zuhûrundan beri bir aşiret nâm ve hâlini alan bu cesîm aile içinde **[s.42]** ahfâd ve 'akâbı en kesîr olan şahıs kim ise o şahıs aşirete reis olmuş ve bütün aşiretin inzibât-ı dâhilî ve hâricîsi vazîfesini deruhte etmiştir. Buna mukâbil de bütün efrâd-ı aşiret bu şahısta fedâkârâ-

ne bir muhafızlık, müdafîlik sıfatını görerek kendisine bütün hürmet-i tabîiyetle merbût kalmış ve her bir emrine râm ve münkad olmuştur.

Bu kıt'ada aynı sûretle teşekkül eden muhtelif ve müteaddid aşâirin arasında bazı münâsebet ve muhâsamâtın zuhûru tabîî olmakla ve hâl-i huşûnet ve vahşetlerinin de yardımıyla bunlar birbiriyle cidâl-i dâimî içinde kalmış ve bugüne kadar hükûmet bu hallere karşı lâkaydi ve meskeneti muhâfazada musırr bulunmuştur.

Binâenaleyh ya muhtelif aşiretlere mensûb iki ferdin arasındaki münâzaa veya bir aşiretin eskiden kalma bir husûmete mebnî diğer aşiretin arazi ve hayvanatına karşı taaddîsi misillü esbâbdan biriyle bu aşiretler muhârebeye tutuşur. Her iki cihetten külliyetli adamlar telef olur. Araya mutavassıt girmesi veya harman ve zirâât mevsimi olması gibi bir sebeble de mütareke vukû' bulur, akd-i sulh edilir, ittifâk gibi vesâite müracaat olunur. Ve'l-hâsıl hâl-i bedâvette yaşayan küçük mikyasta devletler gibi beynlerinde her türlü münâsebet cârî olur.

Aşiretin bu hâline karşı hükûmet daima miskinâne vaziyetini muhâfaza etmiş ve değil aşâirin yekdiğeriyle harb ü cidâlinde, yalnız bir ferdin gasb ve târâc-ı hukûku sırasında bile isbât-ı vücûd edememiş ve vazîfesini ifâ edemeyen bir heyet, hukûkunu istîfâya bi't-tabîî muvâffak olamamıştır. Zaten hükûmet, aşâiri edâ-yı tekâlif husûsuna davet gibi vesâit-i ibtidâîyeye bile mürâcaatta mütesâmihâne hareket etmiştir. Gelen mutasarrıf ve kaymakâmlar eslâfdan ne devralmış ise Dersim'in hâlini nasıl bulmuş ise halefine daha fenâ bir hâlde teslim etmiştir.

Her ne vakit tedîbât-ı askeriye icrâ edildiyse, birçok nüfus telef ve haneler ihrâk ve garet edilmiş ve mâba'dı yani Dersim sekenesinin esbâb-ı temdîn ve ıslâhı hiç düşünülmemiştir. Bu sebeble harekât-ı askeriye fakr ü ihtiyac-ı şedîd-i mahalliyi bir kat daha teşdîd yüzünden halkı telâfi-i mâ-fât için şekâvete sevk ve tahrîk etmekten başka bir neticeyi mûcib olmamıştır. Aşâirden birine mensûb keyfe mettefak bir ferdin bir iş için hükûmete mürâcaatı veya merkez-i hükûmet olan kasabalardan [**s.43**] birine gitmesi çok defalar büyük bir fedakârlık kâbilinden idi. Çünkü bu şahsın yalnız efrâd-ı aşâirden bulunması, hakkında halkça ve hükûmetçe cebr ü tazyîk, habs ü tevkîf gibi muâmelâtın icrâsına sebeb-i kâfî addolunurdu.

Üç yüz yirmi üç senesinde harekât-ı bâğiyânesi sebebiyle tedîbi kararlaştırılan Koçuşağı'nın nezdine tebliğât-ı lâzıme-i hükûmeti ifâ ile itâata davet için taraf-ı hükûmetten gönderilen aşâir-i sâire rüesâsı, aşiret-i mezkûreden rûy-i kabul görmediklerinden dolayı cümlesi müştereken Koçuşağı Aşireti'nin lüzûm-ı tedîbine dair hükûmete arz-ı mahzar takdîm ve böyle bâğî bir aşiretin hâl ve hareketini takbîh ettikleri ve hasbe'l-mevsim sene-i merkûmede tamamen tenkîl edilemeyen mezkûr aşiretin üç yüz yirmi dört senesinde itmâm-ı tedîbi için hükûmetçe sevkiyât-ı askeriye icrâsı karar-gîr olarak iktizâsı derdest-i ifâ bulunduğu sırada, aşâir-i sâire rüesâsı davet-i vâkıâya icâbeten yine harekât kumandanının nezdine azimet eyledikleri halde bile tedîbâtın umûmi olmasına karar verilmiş ve hiçbir Kürd'ün merâkize duhûlüne müsâade edilmeyerek hatta Kemah'tan tuz celbi bile men' edilmiş ve zahire almak üzere Diyarbekir'e gönderdikleri elli kadar ester, zahire yüküyle beraber müsâdere edilerek, bunların açlıktan telef olması derecesine kadar hükûmet bilâ istisnâ umûm aşâir hakkında vesâit-i cebr ü tazyîk istimâlinden geri durmamıştır. Bu hâl ve muâmeleye marûz kalan aşâirin mutî ve nim-mutî kısmı bile müttehiden harekât-ı askeriyeye karşı durmaya karar vermiş ve her taraftan ateş başlamıştır. Neticede yüzlerce asker ve Ekrâd telef ve o nisbette hane ve mesken ihrâk edilip ateşe nihâyet verilmiş fakat bundan sonra maksad-ı aslî olan temdîn ve ıslâh-ı ahvâl-i Ekrâd husûsuna hiç ehemmiyet verilmeyerek bu kıt'ada zaten hüküm-fermâ olan fakr ü sefâlet bir kat daha teşdîd edilmiş ve bütün sekene-i memleket aç ve üryân bir halde bırakılmıştır.

Kürdler'in şâyân-ı takbîh ve tedîb birçok halleriyle beraber hükûmetçe bunların hiçbir hukûkuna riâyet edilmemiş ve bunların refâh ve saadete mazhariyeti adeta muzır görülmek gibi bir meslek-i zâlimâne ve gâfilâne ihtiyâr olunmuştur. Hiçbir cihetten, hiç bir rûy-i lütûf ve iltifât görmeyen ve hukûkları hükûmetçe bile ikide bir pâyimâl **[s.44]** edilegelen bu aşâirin hükûmetin hâl-i zaaf ve meskenetinde ifâ-yı tekâlif etmeyecekleri, adem-i inkıyâd ve şekâvet vadisine dökülecekleri bir emr-i tabîîdir. Çünkü Kürdler hükûmetten bir şefkat ve übüvvet değil, her vakit bir adâvet ve husumet görmüş olduğundan, hükûmeti bir türlü sevmemiş ve hükûmet de kendini bunlara sevdirmeye değil, elinden geldiği kadar inkıtâ'-ı asl ve nesillerine çalışmıştır.

Hozat, Ovacık, Mazgird, Kızılkilisa kazaları tamamen aşâirden mürekkeb olduğu halde mahâkim ve mecâlis azâlıkları hemen umûmiyetle Çemişgezek'ten, Harput'tan, Eğin'den nakl-i hane sûretiyle buralarda mukîm esnâf makûlesi eşhâsa münhasır kalmıştır. Güyâ Kürdler'in hükûmetçe birer sûretle istihdâmı muzır addedilmiştir. Merkez-i hükûmetten tayin olunan rüesâ-yı memûrînden mâadâsı da tamamen sâlifü'l-arz kasabalarla emsâli merâkiz-i mücâvere halkındandır. Hâlbuki Kürdler arasında okuryazar ve hükûmet memûriyetinde istihdâma yarar kimseler nâdir olmakla beraber mevcûd olduğu hâlde bunların hiçbiri bâb-ı hükûmete takrîb edilmemiştir.

Dersim'e tayin edilen rüesâ-yı memûrîn-i mülkiye ve sâire, merkez-i memûriyetlerine gelir gelmez Çemişgezek, Pertek ve Eğin ve sâire ahâlisinden olan ikinci derece memûrîn, aşâir hakkında akla sığmaz ifratkârâne hikâyelerle bunların fikirlerini tesmîm ettiklerinden, bunlar da galatât-ı hissiyât içinde boğularak her işlerini yanlış bir nokta-i nazardan yürütmeye başlarlar. İlk his, hissiyât arasında en esaslı yeri tuttuğundan bu hiss-i evvelin, muhitin tağlîtât-ı meş'umesinden tahlîsi buralarda hemen her vakit gayr-i mümkün kalmıştır. Mutasarrıflardan, kaymakâmlardan aşâir nezdine giderek ve bunların ahvâl-i mahsûsasını bizzat tetebbu' ederek bir fikir ve mütâlaa istihsâl tarîkini ihtiyâr edenler ise pek nâdir olup, şimdiye kadar bunlardan da bir fâide hâsıl olmamasına nazaran ya âmil-i mahsûs-ı şahsîye hizmet etmiş veya merâkizdeki muhit-i memûrînin tesirâtına tabi olmaktan kurtulamamışlardır.

Binâenaleyh her şeyden evvel Dersim'i yarım asra yakın zamandan beri aynı memûriyette bulunan sâlifü'z-zikr memûrlardan bi-tamâmihâ tahlis ve bu kıt'anın yeni idâreye lâyık yeni memûrlar eline tevdî'i vecâib-i umûrdan görülmüştür.

Bu memûrlar içinde pek çoğu, yirmi beş-otuz seneden beri aynı memûriyette **[s.45]** bulunuyor ki bu terâküm-i sinînin tahmîl edeceği atâlet, Dersim'in bugün muhtaç olduğu gayret ve faaliyet ile bi't-tabîî hiç mütenâsib düşmez. Binâenaleyh bunlardan sin-i tekâüdü bulmuş olanların hemen tekâüdü ve diğerlerinin de açığa çıkarılması elzemdir.

Sâniyen, Dersim aşâiri hükûmete ve memûrîn-i hükûmet de aşâir nezdine pek seyrek uğradığından ve bazı aşâir ile hemen hiç ihtilât edil-

mediğinden bunların askerlikçe ve emvâlce ve sâirce mükellefiyetleri hiçbir esâs-ı sahîhe müstenid değildir. Kısm-ı küllisinin a'şârı ihâle edilmemiş, ağnâmları tadâd olunmamış, vergileri kurâ üzerine toptan olup, eşhâs üzerine muayyen vergiye tâbi' tutulmamıştır. Zaten pek cüz'isi müstesna olduğu halde arazi ve emlâk aşâir dâhil kayd ve tahrîr edilmemiştir.

Kısmen tahrîr edilen nüfuslar gıyâbî olduğu gibi kısm-ı küllisi de gayr-i muharrer olduğundan, askerlikçe olan muâmeleye de bir nazar-ı sıhhat ile bakılamaz. A'şârı muntazaman ihâle olunan malûmü'l-esâmi aşâirden mâadâsı kıymet-i hakîkîyesinden pek dûn bir bedel ile ya aşiret üzerinde zimmet kaydedilmekte veya yine aşiret içinde birine yine dûn bir bedel ile satılmaktadır.

Ağnâma gelince, yekân yekân tadâd, hemen hiçbirinde yoktur. Tadâd memûrları, girebildikleri aşiretlerde ifâde-i şifâhîye üzerine umûm aşiret nâmına toptan tezkere doldurmakta ve takarrüb edemediklerine veya itiyâd-ı mütevâris-i kadîme tebaan, takarrüb etmek istediklerine de gıyâben tezkere imlâ ederek o aşiretin civârında akan bir ırmağa veya başka bir yere tezkereyi atıp avdet etmektedir. Vergi ise ekser aşâirde tayin-i eşhâs edilerek topyekûn aşiret nâmına her sene bakâyâ devredilmektedir.

Şu ahvâle nazaran Dersimliler'in mükellefiyet-i mâliyesi, doğrusu bir asla mübtenî olmayıp her halde şâyân-ı ıslâh olduğundan ve aşâirin bu sene gösterdikleri rûy-i itaat ve inkıyâdın devam edeceği melhûz görülmesine binâen her sene memûrîn-i tadâdîyeyi hüsn-i kabul edip vazîfelerini ifâda muâvenette bile bulunacakları me'mûl bulunduğundan ba'demâ tadâdın ta'rifât-ı kanûnîye dâiresinde icrâsı behemehâl muktezîdir. Çünkü şimdiye kadar hükûmet bazı aşâire karşı hâifâne olmakla beraber **[s.46]** diğer bazılarına karşı zebûnkeşâne bir vaziyet almaktan ihtirâz etmediğinden öteden beri mutîâne bir meslek tutmuş olan Şadilli ve İzollu ve civârı aşiretler de olduğu gibi ağnâm memûrlarının ahvâl-i gayr-i lâyıka ve zâlimânelerine meydan verilmemek lâzımdır. Şöyle ki ağnâm memûrları bu iki aşiretin hayvânâtını tadâd etmeyerek sene-i sâbıkası yekûnuna bakmakta ve bir derece eslâfından daha iyi hizmet gördüğünü hükûmete göstermek ve sene-i âtîye için de mevki'ini muhâfaza edebilmek üzere yekûn-ı mezkûra kendiliğinden de bir mikdâr ilâve eden tezkere imlâ etmekte olduğundan, her sene vukû'

bulan bu zamâim sebebiyle o iki aşiret ağnâmından beherinin senevî yarımşar mecidî resme tâbi' tutulduğu mae't-teessüf görülmüştür.

Bundan dolayı ağnâmın gayet adilâne ve müdekkikâne tadâdı ve memûrîn-i tadâdîyenin hüsn-i intihâbı husûsuna be-gâyet itinâ edilmesi muktezîdir. Vergiye gelince, gerek Dersim Sancağı'na tâbi' olan sâlifü'l-arz dört kaza ve gerek Erzincan'a mülhak Pülümür Kazası'nın emlâk ve arazisi tamamen dâhil-i kayd ü tahrîr olmadığından, müceddeden ihdâs ve güşâd olunan külli mikdârda arazi ve mebâni vergiden müstesna olduğu gibi, diğer taraftan Şadilli ve emsâli, kuyûdu muntazam aşâir-i mutîanın arazi ve emlâki de fâhiş kıymetlerle yazılmış olduğundan, bir Şadilli köylüsünün 1125 kuruş vergi ile mükellef olduğunun görülmesi hayreti celb etmektedir. Dersim kıt'asının ancak onda bir nisbetinde emlâk ve arazisi vergiye tâbi'dir. Tapu muâmelâtı ise Ovacık Kazası'nda hiç olmayıp Hozat ve Mazgird ve Kızılkilisa kazalarında yalnız merâkiz ile merâkize civâr bazı kurâsının bazı arazisi tapuya merbûttur. Alım satım muâmelesi, beynlerinde teâti ettikleri senedât-ı âdîye ile ve teâmül-i aşâir ile cereyân etmektedir.

Şu izâhâta binâen Dersim'de bilâ tehir bir tahrîr-i emlâk ve arazi yapılması derece-i vücûb ve elzemiyettedir. Bu sûretle emlâk ve arazi, senedât-ı hâkânîye gibi vesâik-i kat'îye-i resmîyeye rabt edilince ekseriyâ araziden neş'et eden aşâir münâzaât ve mücâdelâtının önü alınacağı gibi ferâğ ve intikalât vukû' buldukça efrâd-ı ahâlinin hükûmete müstemiren gelip gitmeleriyle de def'-i vahşete ve celb-i ülfet ve ünsiyete hizmet edilmiş olacaktır. Zaten böyle bir kayd-ı sahîh elde edilmedikçe aşâir arasında araziden **[s.47]** mütevellid münâzaat ve deâvînin hükûmetçe fasl ü rüyeti, tabir-i aharla Kürdler arasında bu cihetten icrâ-yı madelet pek müşkil kalır. Aşâire gelince, bazı aşâire mensûb kurâ a'şârı husûl-i rekâbetle hâriçten mültezimlere de ihâle edilmekte ise de diğer bazısının ihâlesi mutlaka noksan bedel ile aşireti reisine veya reisin muvâfakatiyle heyet-i ihtiyâriyesine ihâle ve bazısının da hiç satılamayarak zimmet tabiriyle defterlere kaydedilmektedir.

Bu sene harekât-ı askeriye tesiriyle bütün Dersim a'şârı istîfâ edilmeye başlamış olduğundan, Dersim'in bugün iktisâb ettiği hâlin idâmesine hükûmetçe itinâ ediliyorsa sene-be-sene mikdârının tezâyüdü tabîîdir. Hatta hiç emsâli olmadığı halde bu sene Kemah'ın Türk ahâlisinden biri

Ovacık Kazası'nda birkaç karyenin a'şârını sene-i sâbıka bedelinin üç-dört misli fazlasıyla iltizâm etmiştir. Ancak bu a'şâr meselesinde bir keyfiyet vücûhan nazar-ı dikkati câlibdir. O da bedelen istîfâ edilen giyâh ve emsâli a'şârının takdirinde gerek mültezimînin cebr ü zulmüne ve gerek a'şârla mükellef ahâlinin hiçbir vechile ketmiyât ikâ'ına mahal kalmamak üzere hükûmetçe takayyüdât-ı lâzımede bulunulmak muktezîdir. Çünkü bu iki hâlden biri mültezimin kesr-i rağbetini, diğeri halkın nefretini mûcib olup, muhâlif-i adalet en küçük bir hâlin bu misillü tarîk-i medeniyete henüz girmekte olan bir halka sû-i tesiri ise azîm olduğundan itaat ve inkıyâdın samimiyet ve ciddiyetini ihlâl eder.

Sâniyen, Dersim'in Şadilli, İzollu ve Hıran ve Kızılkilisa Kureyşanîsi ve Pah Nâhiyesi ve daha bazı mahall-i muâyeneden başka mevâki'in nüfusu pek nâkıs bir sûrette yazılmış, bazı mahallerde ise hiç tahrîr edilmemiş olduğundan, Dersim'in nüfus-ı umûmiyesi hakkında bir fikr-i sahîh peydâsı pek müşkildir. Ovacık, Hozat, Kızılkilisa ve Mazgird kazalarıyla Pülümür, Kuzican Nâhiyesi'ni teşkil eden on bir karyenin mikdâr-ı nüfus-ı umûmiyesi otuz bin olmak üzere tahmin edilmiştir. Bu tahminin –az çok- hakikate takribine sa'y edilmiş olmakla beraber bir mikdâr-ı hakîkî nazarıyla bakılamaz. Husûsiyle bu mikdâr, aşâirin yekûn nüfusu olup hükûmetçe işe yarayacak bir kayd-ı münferide esâs olamaz. Bundan başka tahrîr edilmiş [s.48] olan aşâirin sicilâttaki nüfusu da mikdâr-ı hakîkîsinde olmayıp ekserisi gıyâben ve simâen yazıldığından, mevcûd sicilât-ı nüfusîyeye ciddi bir nazarla bakılamaz. Binâenaleyh gerek tâbiiyetle ve gerek askerlikle tekâlif-i sâireye esâs olmak üzere umûm Dersim nüfusunun gayetle müdekkikâne tahrîr ve kaydı lâzımdır. Ancak bu tahrîr alelâde komisyonlar marifetiyle değil, rüesâ-yı memûrîn-i mülkiyenin nezâret ve idâre-i müstemiresi altında icrâ edilmek elzemdir. Çünkü Kürdler her ne sebebe mebnî ise ketm-i nüfusa son derece mâil ve adeta devlet tahrîr-i nüfusla bir teklif-i cedîd ihdâs edeceğine kâildir. Bu mahzûru ise ehil ve muktedîr memûrlar bertaraf edebilir. Mükemmel bir tahrîr icrâsının umûr-ı askeriyeye ne derece hüsn-i tesir icrâ edeceği bugünkü hâl-i tezebzübün tedkîkiyle bir kat daha tezâhür eder. Dersim'de ale'l-usûl icrâ edilen muâyene ve kur'a muâmelesi hemen umûmiyetle denecek derecede gıyâbî olduğundan ve nüfus sicilâtı da hiçbir vechile şâyân-ı itimâd

bulunmadığından, bu sene icrâ kılınan harekât-ı askeriye münâsebetiyle celbine teşebbüs edilen efrâd-ı askeriyeden pek çoğunun hakikaten muâyeneleri olmadığı ve askere alınırsa evlâd ve ıyâlinin dağbaşında kimsesiz kalacağı anlaşılmıştır ki bu hâl ayrıca askerliğe karşı meyl ü muhabbet yerine tebâüd ve nefret husûlüne sebeb olmaktadır. Bir de hâl-i hazır muînsizliklerinin altı mâh müddetle nazar-ı itibâra alınarak ona göre muâmele-i askeriyelerinin icrâsı hakkındaki emr-i ahîrin miâd-ı bidâyeti tarih ilân olmak üzere tasrîh ve beyân olunduğuna göre Dersimliler hakkında bu müsaadenin şimdiden itibar edilerek emrin livâya tarih-i teblîğine bakılmaması levâzım-ı ma'deletten görülmüştür. Nüfus tahrîr edildiği sırada Dersim içinde bazı mahallerin nüfusu, işğâl ettiği kâbil-i zirâât arazinin vüs'atine nazaran o derece mütekâsif görülecektir ki o kadar nüfusun o derece dar bir toprakta geçinmesi istihâle edilecektir. Esnâ-yı tedkikâtta Resikuşağı'ndan otuz, Bahtiyaruşağı'ndan kırk, Kızılkilisa Kureyşanlısından kırk, Pilvenk aşiretinden kırk ki cem'an yüz yetmiş hane halkının ahar mahalle nakline lüzûm görülmüştür.

Dersim arazisinin hemen her tarafı dağlık ve ormanlık olduğundan, her tarafça [s.49] maîşet darlığı mevcûd ise de bu yüz yetmiş hane büsbütün dayyık-ı maîşete marûz kalmıştır. Buna mebnî ibtidâen sûret-i tasarrufları meşkûk ve tağallüb nüfûza müstenid olmak üzere birtakım rüesânın uhde-i tasarrufunda bulunan birçok arazinin mezkûr yüz yetmiş hane ile daha diğer aşiretler de arazisi gayr-i kâfi olarak zuhûr edecek hanelere tahsisi muhâlif-i adalet düşmez.

Türüşmek[32] nâhiyesinde kâbil-i zirâât olduğu halde keresteliğe gayr-i sâlih olmak üzere meşeliğe münkalib olmuş on bin dönümü mütecâvir arazi vardır. Gerek bu arazi ve gerek ara sıra ekilmekte ve fakat bihakkın istifâde edilememekte olan pek çok arazi, sened-i hâkânîye gayr-i müstenid olmak üzere Mazgirdli Haydarîzâdeler tarafından tasarruf edilmektedir.

Her hâlde bu misillü ibtidâen tağallübe müstenid olan tasarrufâtın mürûr-ı zaman ve hakk-ı karâr gibi ahkâm-ı kanûnîyeden istisnâsıyla bu arazinin zi'l-yedleri nâmına tapuya merbût olsa bile sahib-i evvellerine iâdesi ve sahibi çıkmayan arazinin mahlûl addedilmesi veya nüfusu mütekâsif aşâir halkının oralarda iskânı lâzımdır.

32 Tunceli merkez/Aktuluk

Nüfus-ı memleketin böyle vâsi' ve hâlî yerlere nakli, tezyîd-i refâhına ve bi'n-netice teksîr-i adet ve mikdârına bâdî olacağı tabîîdir. Çünkü zaten Dersim arazisi dağlık ve taşlık ve ormanlıktan ibâret olmakla maîşet-i umûmiye pek dardır. Bu kıt'ada vâki' Türüşmek Nâhiyesi'yle İzollu ve Şadilli aşiretlerinin sâkin oldukları arazi biraz vâsi'ce ise de büyük mikyasta âlât-ı cedîde istimâline ve ıslâhât-ı cesîme-i zirâîye icrâsına müsâid ve mütehammil değildir. Ancak itidâl-i iklimi hasebiyle bağlık ve dutluk ihdâsı mümkün görülmüş ve hatta buralarda pamuk ve susam tarlalarına da tesadüf edilmiştir. Arazinin şu kâbiliyetine ve bi'n-nisbe vüs'atine mebnî dutçuluğun müceddeden ihdâsı ve pamuk ve susam zirââtinin teşvik ve tezyîdi husûsunda hükûmet-i mahalliyenin himmet-i mahsûsası ale'd-devâm ibzâl edilmeli ve hatta bu mahsûlât-ı cedîdenin birkaç senelik öşürden istisnâsı gibi müsaade-i müşevvikâne dahi dirîğ edilmemelidir. Çünkü Dersim ahâlisini şekâvete sevk eden esbâbın en mühümlerinden biri fakr ü zarûret ve sefâlet olduğundan, memleketin tezyîd-i refâh ve saadetine hâdim esbâba ne **[s.50]** derece itinâ ile tevessül edilirse memleket de medeniyete doğru o kadar seri hatveler atmış olur.

Râbian, te'yîd-i inzibât meselesidir. Bu sene icrâ kılınan harekât-ı askeriye bütün Dersim aşâirini hâl-i itaata ircâ' etmiş ve tekâlif-i devlet kabul ettirilmiş ise de müstakbelen bunların hâl-i sâbık isyan ve şekâvete rücû'ları istib'âd edilemeyeceğinden, mahalli memûrîn-i mülkiye ve inzibâtiyesince ale'd-devâm teyakkuz ve intibâh üzere bulunularak bilâ teehhür muhâfaza-i hukûk-ı 'ibâda ve icrâ-yı adâlete şitâb edilmek elzemdir. Bunun için de aşâir devâirince nevâhi teşkilâtı icrâ ve jandarma tensikâtına değin vazîfe-i zabitânın askere tevdî' ve bilâ teehhür kazalarla livâ adliyesinin ıslâh edilmesi ehemm-i vecâib-i umûrdandır. Müstağnî-i arzdır ki bir memlekette taksimât-ı idâre küçük küçük aksâma ne derece tefrîk edilirse umûr ve muâmelât-ı hükûmet ve millet de o derece sür'at ve takayyüdle görülür. Husûsiyle hâl-i medeniyete ifrâğ edilmek istenilen vahşi bir kavmin hemen her ferdi hükûmet-i ıslâhiyenin ale'd-devâm tetebbû' ve terbiyeti altında bulundurulmak ve adeta bir muallimin dâire-i tedrisinde bulunan talebesini talim ve terbiyesine şebih bir sûrette efrâd-ı ahâli dâimâ hükûmetin enzâr-ı mürebbiyânesinden dûr tutulmamak elzemdir.

Maamâfîh çoğu idâre-i hükûmetten ve tesir-i nüfûz ve devletten hâriç gibi yaşamış olan Dersim halkının birdenbire hukûk ve vezâif-i mütekâbile kuyûduna idhâli ve kendilerince yabancı addolunan hükûmetin bilâ vâsıta dâire-i tesirinde tutulması velev adâlet, medeniyet gibi iki âmil ve refâh ve saadet için olsa bile yine tevahhuşlarını bâdî olacacağından hükm-i kanûn ve hükûmetin yine kendi içlerinden münâsibleri marifetle tefhîm ve tamimi daha muvâfık görülmüş ve bu maksadın taksimât-ı sağîre-i idâreye yani nevâhi müdirliklerine rüesâ-yı aşâirden münâsiblerinin tayin ve maaşla da tavzîfi sûretiyle icrâsı münâsib görülmüştür.

Şu kadar var ki bu rüesâ-yı aşâirin ahlâk ve adâtınca ve huşûnet ve vahşetçe efrâddan farkı olmadığından, emr-i temdîn ve ıslâhın yalnız bunlara hasr ve tahsisi maksadı temîne kifâyet etmez. Binâenaleyh bu müdirliklerde inzibât ve teftiş memûrları ünvanıyla mektebli birer zâbit ve jandarma tensikâtı icrâ edilinceye kadar da maiyetlerine [s.51] mikdâr-ı kâfi efrâddan mürekkeb bir müfreze-i askeriye verilmesi ve müdirlerin evrak-ı muhâbereyi bu zâbitânla müştereken tahtîm ederek nev-ummâ bunların nüfûz-ı manevîsi altında bulundurulması elzemdir. Teşkilâtta bu sûretin kabulü, hudûs-i vukuâtta fâillerinin ale'l-fevr derdesti ve ibret-i kat'îye-i seri'a gösterilmesi gibi Kürdler'ce pek ziyâde müessir olan fevâid ve muhassenâtı da câmîdir. Nevâhi devâiri semt semt gezilerek icrâ edilen tedkikâtla tayin edilmiştir.

Dersim'de bulunan aşâirin hükûmete derece-i inkıyâd ve itaatları mütefâvit olup, bir kısmı tab'an ve mevki'an diğer emsâlinden daha vahşi ve haşin ve hükûmetten mütebâid ve şekâvetle me'lûf olduğundan yalnız nevâhi teşkilâtıyla ve küçük askerî müfrezeleriyle bu kısım da bihakkın maksada vusûl cây-i tereddüd olabilir. Binâenaleyh bu kâbil aşâirin bulundukları mahallerde nevâhi ile beraber müceddeden iki kazanın dahi teşkili derece-i elzemiyette bulunmaktadır.

Şöyle ki: Evvelen Hozat kazasına tabi Yukarı Abbasuşağı'yla Bahtiyar ve Kırgan aşiretleri ve Mazgird Kazası'na tabi Kureyşanlı'nın Şeyhanlı Aşireti vahşet ve bedevâtça emsâlinden pek ileride ve şimdiye kadar nüfûz-ı hükûmetten pek âzâde oldukları gibi, mevki'leri gayet sarp ve menî' ve Mazgird'le Hozat merkezlerinden baîd olduğundan, buralarda yalnız nevâhi teşkilâtı bunların temdînine ve nüfûz-ı kanûn altına alınmasına gayr-i

kâfi görülüyor. Şu sebeple bu dört aşiretin vasatına müsâdif olan Kırgan Aşireti'nin en münâsib mahalli bulunan Sin[33] karyesi merkez ittihâz edilerek bir kaza-i cedîd teşkili ve Kırgan kurâsının doğrudan doğruya ve Abbas ve Bahtiyaruşağı'yla Şeyhanlı aşiretlerinin de nâhiye teşkilinden sonra bu kazaya rabt ü ilhâkı, takip olunan maksada mûsil en faydalı tarîktir. Sâniyen Haydaranlı ve Demenanlı ve Yusufanlı aşiretleri kadîmen idâre ve itaat-i devlete dâhil olmamış hiçbir nev' tekâlifle mükellef bulunmamış ve bunlardan Haydaranlı Aşireti bütün Dersim'in bir tahassungâh-ı şekâveti mevâki'-i sâirede irtikâb-ı cürm ü cinâyet edenler burasını kendilerine melce ve penâh ittihâz etmiş ve bütün aşiret zaten me'lûf-ı şekâvet olup bu kâbil misâfirlerine cenâh-ı sahâbetini güşâd etmekte bulunmuş olduğundan, bu üç aşiret bi-ecvihi nazar-ı dikkat hükûmeti câlibdir. Aşâir-i selâse-i mezkûre [s.52] yekdiğerine muttasıl ve mücâvir sutûh-ı mâilede sâkindir. Mevki' ve nüfusça Sin Kazası derecesinde hâiz-i cesâmet değil ise de ehemmiyetçe fâik olduğundan, burada da mücedded bir kaza teşkili icâb eder. Bunun için ikinci bir tedbir de vârid-i hâtır oluyor. Şöyle ki: Bu üç aşirete tesir-i nüfûzu taalluk edebilecek derecede müsaid görülen Vanariç[34] mevki'inde bir tabur askerin ikâmesi ve bu tabur kumandanının talimât-ı mahsûsa-i temdîniye ve ıslâhiye ile muvazzaf tutularak husûsat-ı muayyene-i mezkûre için Dersim mutasarrıf ve kumandanıyla muhâbere etmesi hâlinde ayrıca kaza teşkiline mahal kalmaz. Bu sûret bir-iki senelik için muvakkat ve fakat kâfi bir tedbirdir.

Sâlisen, Koç ve Resik ve Şamuşakları gerçi o derece vahşi değilse de öteden beri şekâvetle me'lûfdur ve maîşetlerini kısmen bu yüzden temîn ederler. Bunun için bu üç aşiretten terekküb edecek iki nâhiyede muvakkaten kuvvetli askerî müfrezeleri ikâmesi muktezî olduğu gibi Dersim mutasarrıf ve Mamûretülaziz vâlisinin bütün Dersim aşiretlerini her sene uzun müddetle devr ve seyahat ederek ahvâl-i mahsûsa-i aşâir üzerinde ayrıca tesirât icrâsına çalışmaları ve ihtiyâcât-ı ahâliyi mahallerinde tedkîk ederek icrâât-ı mahsûsada bulunmaları elzemdir. Dersim mutasarrıfları mevâsim-i müsâidede adeta seyyâr bir hâlde bulunmalı ve şuûbât-ı idâre-i hükûmet memûrînine vazîfelerini ifâda fiilen teshîlât irâe etmelidir.

33 Tunceli merkez/Geyiksuyu
34 Tunceli merkez/Suvat köyü

Bu meyânda büyük küçük bi'l-cümle memûrîn ve müsdahdemîn-i hükûmete vazîfelerini vicdan-ı sahîh ve sâlim dâiresinde ifâ ettirecek tedâbir-i dâime ve kat'iye ittihâz eylemelidir. Ancak öteden beri Dersim mutasarrıflarıyla Mamûretülaziz vâlileri efkâr ve mütâlaat-ı mütebâyine hâsıl edegelmekle, birinin yapmak istediğini diğeri bozmakta olduğundan, bi'l-vücûh husûsiyet-i hâli derkâr olan bu kıt'a-i mühimmenin doğrudan doğruya Payitaht'tan telakkî-i emir eder müstakil bir livâ haline ifrâğı da icâbât-ı hâl ve maslahattandır.

Te'yîd-i inzibât-ı livâ hakkındaki mütâlaata hâtime ve bir müddet buraca pek mühim görülen iki husûs hakkında da bazı izâhat itâsı lâzım gelmiştir. Şöyle ki: Dersim'de en ziyâde halkın me'lûf olduğu itiyâdât-ı kabîhadan biri **[s.53]** sirkat ve şekâvet ve diğeri de iki aşiret arasında harb ü cidâldir. Binâenaleyh bu memlekete has olmak üzere sâriklerle, muayyen sârikler ve emvâl-i mesrûkayı bilerek alanlar hakkında gayet şedîd mücâzât-ı kanûnîye tertibi lâzım geldiği, beyne'l-aşireteyn hâdis olan mücâdelât ve münâzaât her hâlde rüesâ-yı aşâirin eser-i tertîb ve teşvîk olup, efrâdın hod-be-hod mücâdelât-ı umûmiye ihdâs edemeyecekleri muhakkak olduğundan bu misillü iki veya daha ziyâde aşiretler arasında sûret-i umûmiyede vukû' bulan muhârebât ve mücâdelât en şedîd mes'ûliyetini rüesâ-yı aşâire tahmîl edecek bir madde-i mahsûsa-i kanûnîye vaz'ı muktezîdir.

Hâmisen: Turuk-ı sağîre ve kebîre-i livâ husûsu da cidden hâiz-i ehemmiyettir. Bu livânın her tarafı geşt ü güzâr edildiği takdirde imârata ve umûr-ı nâfiâya dair hükûmetin mevcûdiyetine delâlet edecek hiçbir hâl görülmez. Hozat'la Harput arasındaki yolun müteferrik mahallerinde pek cüz'i bir tesviye-i türâbiye yapılmış ve mürûr-ı zamanla bu cüz'i tesviye de kapanıp kalmıştır. Şâyân-ı zikr bile olmayan bu beş-on kilometrelik harâb tesviyeden başka sun' ile yapılmış bir bir karış yola tesadüf edilmez. Keza Munzur Suyu livânın bir başından öbür başına kadar güzâr ve oldukça cesâmet peydâ ettiği halde üzerinde hiçbir köprü yapılmamıştır. Bunun gibi livâda diğer sular dahi cereyân etmekte ve üzerlerinde köprü bulunmamaktadır. Ve'l-hâsıl bu livâ turuk-ı muvâsalaya ne derece muhtaç ise ondan o nisbette mahrûm bırakılmıştır. Dersim'de ihdâs olunacak yollar, biri turuk-ı kebîre, diğeri de turuk-ı sağîre olmak üzere iki kısımdır. Turuk-ı

kebîre, Erzincan merkezinden başlayarak biri Pülümür'e ve oradan Kızılkilisa tarîkiyle Pah, Türüşmek ve Dere nâhiyelerinden geçerek Hozat'a ve diğeri de yine Erzincan'dan başlayarak, Mercan Boğazı tarîkiyle ve Ovacık ve Elğazi'den geçerek yine Hozat'a müntehî olacaktır. Dere Nâhiyesi'nden geçecek tarîk Hozat-Harput caddesine uğrayarak geçeceğinden, bu tarîkin inşâsıyla Hozat, Harput yolunun da üç-dört saatlik mikdârı yapılmış olacağından yedi-sekiz saatten ibâret olan mütebâkisinin de ikmâliyle Hozat'ın Harput'a vaslı da muktezîdir. Kaza ittihâz olunacak olan Sin karyesinden Torund[35] karyesi tarîkiyle Hozat'a kadar bir yol daha açılırsa bu yollar Hozat merkezini bütün mülhakâtına ve güzergâhta [s.54] kâin kurâ ve nevâhisine rabt edeceğinden vücûhan tahassünât-ı azîmeyi mûcibdir. Bu uzun yollardan evvelkisi bütün kış müddetince güşâde kalacağından hiçbir vakit muvâsala münkati' olmaz. Erzincan'dan Pülümür'e gelecek tarîkin bir kolu sâlifü'l-bahs Kızılkilisa'ya doğru gideceği gibi diğer kolu da Kiğı vasıtasıyla Muş'a kadar müntehî olmak lâzımdır. Livâda tesisi muktezî turuk-ı sağîreye gelince: Tarîk-i kebîre iltisâk peydâ etmek üzere Pah'tan Mazgird'e bir şube açılması ve Mazgird'ten Şadilli aşiret ve nâhiyesinin merkezi olan Muhundu[36]'ya kadar iki metre genişliğinde bir tarîk güşâdı lâzımdır. Hozat'a doğru giden Erzincan şosesinin üzerinden de Şamuşağı ve Koçuşağı nâhiyelerine ve Yukarı Abbasuşağı'na müntehî olmak üzere münâsib mahallerinden birer kol verilmesi lâzım geldiği gibi Koçuşağı'nın Tağar karyesinden de Çemişgezek'e kadar bir yol yapılmak lâzımdır. Bu turuk-ı husûsiye, nevâhi teşkilâtından sonra müdirlerin ve memûrîn-i sâire-i mülkiyenin âsâr-ı gayret ve himmetiyle de güşâd edilebileceğinden ve zaten elyevm muvâsala mevcûd olduğundan evvel-be-evvel her halde turuk-ı kebîrenin güşâdından başlamak ve hiç teenni etmemek elzemdir.

Sâdisen, maârif meselesi: Dersim'de maârif meselesi yürekleri cızlatacak bir hâldedir yani hiç yoktur. Bu biçâre nüfusun binde ancak üç veya dördü nisbetinde okuryazar olup diğerleri bir cehl-i mutlak içinde kalmıştır. Bu cehl sebebiyledir ki bugün bütün Dersim Kürdler'i din ve mezhebden de mahrûmdur. Elyevm Hozat ve Mazgird ve Kızılkilisa ve

35 Hozat/Taşıtlı
36 Mazgirt/Darıkent

Pah merkezlerinde birer mekteb mevcûd olup livânın diğer hiçbir yerinde mekteb yoktur. Bu mekteblerde de evlâd-ı aşâirden bir nefere bile tesâdüf edilmeyip cümlesi bu merkezlerde bulunan memûrîn ve zâbitân ile esnâf evlâdına münhasır kalıyor. Hâlbuki Dersim livâsında nokta-i nazar-ı ıslâhât, Ekrâd ve aşâire matûf olduğundan, bunların tamamen istifâdelerini temîn edebilecek sûrette mevâki'-i mahsûsa tayin ve mekâtib-i mukteziye tesis ve güşâdı muhtac-ı izâh ve burhân olmayan kazâyâ-yı bedîhîyeden bulunduğundan merci'-i mahsûsuna verilen defterde münderiç mahallerde muktedîr muallimler idâresinde muntazam mektebler güşâdı elzemdir. Bunların mikdârı otuz dokuz ibtidâî ile mevcûda ilâveten üç rüşdî, merkez-i livâda bir idâdi-i leylîden ibârettir. [s.55]

Bu derece câhil ve gâfil olan bir kavmi tarîk-i maârifte terakkî ettirmek için bu kadar mekâtibin kifâyet etmeyeceği derkâr ise de şimdilik bu kadarının olsun ale'l-fevr vücûda getirilmesi meşhûdâta müstenid lüzûm-ı kat'i icâbâtındandır.

Sâbian: Dersim'in hemen her tarafı ormanlıktır. Ancak bu ormanlığın her ciheti keresteliğe sâlih değildir. Pek çoğu davar ra'yına hizmet edebilecek meşe çalılığından ibârettir. Meşe ağaçlarının biraz boylu olduğu yerlerde de güzel istikâmette olmayıp ancak ihtitâba yarayacak kâbildendir. Dersim'in keresteye sâlih olacak sûrette birkaç mahallinde cesîm ağaçlı meşeleri varsa da bunların da mevki'i mamûrelerden uzak ve yolları mefkûd olduğu gibi meşelerden yol güşâdı külfetini ihtiyâr ettirecek derecede de hâiz-i cesâmet değildir.

Bu meşeliklerden biri Şamuşağı'nın Tanz karyesi ittisâlinde ve Çemişgezek'e altı-yedi saat, Ovacık Ovası'na dört-beş saat mesafede ve üç-dört saat muhitinde vâki' Uzunmeşe'dir. Diğeri Sin karyesinin üst başında ve Türüşmek Vadisi'ne dört-beş saat, Ovacık'a altı-yedi saat mesafede vâki', daha az vüs'atte Kırgan meşesi ve üçüncüsü, iki saatten ziyâde muhitinde ve Türüşmek'e iki-üç saat mesafede bulunan Pırgiç meşesidir. Bunlar da başlıcalarıdır. Mesafenin bu'diyeti ve yolların ve emniyetin mefkûdiyeti sebebiyle kat'iyât pek cüz'idir.

Esasen bu cesîmce meşelikler ile diğer umûm ormanlar, Kürdler tarafından devlete mal edilmekte ve her biri bir aşirete aid olmak üzere kesti-

rilmektedir. Çünkü şimdiye kadar devlet Dersim'de ağnâm, a'şâr, vergi gibi tekâlif-i aslîye ve mühimmesine bile tamamen tesâhub edememiş olduğundan ormanlardan bi't-tabîî hâsılât alamamış ve şunun bunun tesâhubuna geçmiştir. Hatta beyne'l-aşâir ormanlar yüzünden mukâtelât ve muhârebât dahi olmuş ve besledikleri kesretli keçi hayvanatı başlıca gıdasını bu ormanlarda bulduğundan, ormanlar Kürdler nezdinde pek kıymetdâr bulunmuştur. Binâenaleyh hükûmetçe birden bire vaz'-ı yed edilirse Kürdler'in tevahhuşuna bâdî olacağı şübhesizdir. Bir de bunlar yedinde selâtin-i sâlife-i Osmânîye tarafından pek çok husûsâta dair verilmiş fermânlar görüldüğüne nazaran ihtimâl ki ormanların husûsi [s.56] tasarrufa dair de yedlerinde ihticâca sâlih evrâk bulunabilir. Bu sebeble evvelemirde devletçe emr-i muhâfaza temîn edilmek ve tasarruf-ı şahsî sâbit olmayan ormanlar hakkında da memleket içinde medeniyet teessüs ettikçe peyderpey mîrî ormanları muâmelesini tatbîk etmek lâzımdır.

Uzunmeşe ve Kırgan ve Pırgiç ormanları mesâfece yekdiğerinden uzak olduğundan, emr-i muhâfazası için tayin edilecek orman memûrunun ya seyyâr bulundurulması veyahûd vasatça noktada bulunan Kırgan'ın Sin karyesinin merkez ittihâzı lâzımdır. Zâten bu karyenin kaza merkezi ittihâzı da mukarrerdir.

Dersim Ekrâdının Ahvâl-i Mezhebiyeleri[37] [Ondördüncü nüshadan maba'd]

Dersim Kürdleri'nin umûmen mezhebleri kendi idafelerine göre Ca'ferî'dir. İmam Cafer Sâdık hazretlerinin yine kendilerinden zabt ve rivâyet edilmiş olan bazı akvâl ve âsâr mutasavvıfânesinin zevâhirine bakarak ve temeyyülât-ı beşerîyeye en muvâfık bir sûrette tefsirlere uğratarak kuyûd ve vezâif-i 'ubûdiyetten pek âzâde bir mezhebin esâsını vaz' etmişlerdir. Umûr-ı mezhebîyenin muhâfaza ve telkîni sülâle-i nebevîyeye müntehî olduklarını iddiâ ettikleri seyyidlere mevdû'dur. Her aşiretin ve hatta karyenin bir seyyidi bulunur ki bu seyyidler köyün bir nev' imamı mesâbesindedir. Münâkahât, gusl-i meyt, âyin-i mezhebî misillü vezâif bu seyyidlere mevdû'dur. Her şahıs seyyide senevî bir ücret verirler. Bu seyyidlere fakir nâmıyla verilir. Bunlardan kısm-ı küllîsinin arazi ve emlâkı yoktur, iânet ile geçinirler ve çok

37 Erzincan Mutasarrıfı Şefik Bey, Mülkiye Dergisi, No. 15, 1 Nisan 1326. [14 Nisan 1910]

yerler gezerek para ve hedâyâ toplarlardı. Dersim kıt'ası bir Şeyh Hasanlı ve diğer Dersimli olmak üzere iki kısma ayrıldıkta Şeyh Hasanlı tarafının en büyük seyidi Yukarı Abbasuşağı'nde sâkin Seyyid İbrahim idi. Bunun vefâtıyla yerine oğlu Seyyid Rızâ geçti. Şimdi bu Seyyid Rızâ aynı zamanda hem aşiretin ağası hem de o civârın en ileri gelir meri'ü'l-hâtır seyyididir. Fakat kendisi müthiş bir şakîdir.

Dersimli'nin seyyidi ise Kureyşanlı Aşireti'nin de reisi olan Seyyid Ali Çavuş'tur. Şeyh Hasanlı'da başlıca seyyidlerden biri de Karacalar[38] karyeli Seyyid Kasımdır ki Kürdler'ce ilmen Seyyid Kasım cümleye fâiktir. Hâlbuki kendisi ile görüştüm; cehl-i azîm içinde boğulmuş kalmıştır. İşte Kürdler'in umûr-ı mezhebîyesi seyyidlerin uhde-i idâresine mevdû' olub cenâbâttan sonra başlıca [s.10] tanıyıp hürmet ettikleri zevât Hz. Peygamber efendimiz ve ondan sonra da İmam Ali, İmam Hüseyin İmam Zeynel, İmam Muhammed Bâkır, İmam Ca'fer-i Sadık, İmam Musa-i Kâzım, İmam Rızâ, İmam Muhammed Hakkı[39] İmam Aliyü'l-Naki, İmam Hasan-ı Askerî, İmam Mehdî nâmlarındaki eimme-i isnâ-aşere olub bunların gayrısında kendi beynlerinde isimleri malûm bazı ziyaretleri ve mühim adamları vardır. Çâryâr-i güzînden İmam Ali'den gayrisinden bazı cihetle hatta sebb ü şetm bile eder ve o nâmları taşımazlar. Fakat seyyidlerin bize karşı ifadelerine nazaran bu üçü de sahâbe-i güzînden olup makbul-i resûl idiler. Öyle olmasa idi kendileriyle peydâ-i sıhriyet buyrulmazdı. Ancak intikâl-i peygamberi esnasında taraf-ı risâletten hilâfetin İmam Ali'ye terki buyrulduğuna dair olan vasiyeti tutmadıklarından asemdir derler.

Kürd saadetinin esâs-ı felsefesi dört noktada içtima eder. O dört noktada: Şeriat, marifet, tarîkat, hakikatten ibârettir. Bunlar dört kapıdır ki hakdır. Üç ülkileri edâ olunmuş. Kürdler şimdi taharri-i hakikatle meşğuldürler. Seyyid Kasım'ın beyânına nazaran hakikatte bulunmuştur ki o da topraktır. Bütün kâinatın vucûdu toprağın lütfûna bağlıdır. Kürdler kelime-i şahâdet, salavât, hacc-ı hayat, zekât gibi ibadet-i hamse kendi ifadelerine göre farz ise de kelime-i şahâdet kimseyi işitmedim. Seyyid Kasım'a teklif ettim. Yarım yamalak söyleyebildi. Ve fakat sûre-i fâtihayı okuyamadı.

38 Karacaköy/Hozat
39 İmam Muhammed Taki

Namaza gelince hiçbir Kürd namaz kılmaz, kıldığını görmedim ve işitmedim. Hiçbir Kürd köyünde cami görmedim. Kürdler'in ifadesine nazaran ibadet için bir cehd-i mahsûsa lüzûm yoktur. İbadet umûr-i kalbîyedendir. Kalb insanın cenâb-ı hakka teveccühü farızâ-i 'ubûdiyeti ifâya kâfidir. Yalnız tulû' ve gurûb-ı şems esnasında şemse teveccüh edip "ya nûr-ı Muhammed" derler ve bir duâları var ise ederler.

Fakat bu tarz ibadet de pek sufî olanlara mahsûstur. Namaz kılmak için cami yaptırmadıklarının sebebini fukarâlığa atf ederlerse de kâbil-i kabul görülmeyerek ta'mîk ettirildiğinde Seyyid Kasım dedi ki cemaatle namaz kılmak için imam lâzımdır. Bugün ise biz de şerait-i imameti-i câmi kimse yoktur. Şerait-i imâmet evvelâ sülâle-i nebevîyeye intisâb ba'dehû da fazl ü kemâldür. Kendilerinde intisâb varsa da ilm ü kemâl olmadığından bi't-tabîî cemaat ile edâ-i salât edemezler. Bu sözlerden başka şeylere de [s. 11] kasd ettikleri his olunuyordu. Kürdler'in Hicaz'ı Kerbelâ'dır. Bütün Kürdlükte beş altı hacıya tesadüf ettim: Hep Kerbelâ hacısıdır. Fakat kıt'a-i Hicazîye de kendilerince mübârektir. Ancak mevki' pek uzak düştüğünden gidemediklerini söylüyorlar.

Kürdler'in asıl orucu Muharrem'in birinci gününden on ikinci gününe kadardır. On üçüncü günü bayram yaparlar. Bugünlerden her biri bir imam için tutulur. Bir de kanûn-ı sâninin yirmi ikisinden yirmi sekizine kadar altı günlük Hızır orucu nâmıyla bir oruç tutulur. Fakat bu evvelki kadar kutlu değildir. Pek nâdir olarak da Ramazan ayında üç gün oruç tutarlar fakat Ramazan orucunu o derece kıymetli addetmezler. Kürdler'in en mukaddes bildikleri ziyaretler ber-vech-i âtîdir: Munzur Baba, Düzgün Baba, Dujik Baba, Ağuiçen Baba, Üryân Hızır Baba, Kırklar Baba, Masum-ı Pâk, Sarı Saltık, Hacı Kureyş Baba, Munzur Baba. Bunlardan başka nâmütenâhî denecek kadar Kürdler'in mukaddes ziyâretleri vardır. Teşkilatça emsâlinden az farklıca gördükleri bir dağı bir ağacı, bir bayırı ve emsâli şeyleri mukaddes bilirler. O derecede ki itikâdlerince, sıdk ile bu babalardan birine edilen münâcat mutlak kabul olunur. Güneşi doğduran, yağmuru yağdıran zirâati kemâla getiren inbât eden suları akıtan ve'l-hâsıl her şeyi yapan bu babalardır. Yukarı da sayılan babaların Dersim'de Buyer Dağ veya bir garâbetli mevki' olmak üzere bir mahalli de vardır. Geçen sene harekât-ı

askeriye başlar başlamaz bütün Kürdler Kırklar Baba Dağı'na gittiler. Orada üç gün üç gece münâcat ettiler. Sonra askere karşı durmaya karar verdiler. Fakat Kırklar Baba vaadinde durmadığından bu sene artık Hopik karârgâhına dehâlet etmekten başka çâre-i istimdâd bulamadılar.

Kürdler'in akâid-i esâsiyesine göre: Herhangi bir fiil ve hareket ki ahret rızâsına makrûndur, meşrûdur. Bu bâbda rızâ-i ilâhîye baktıkları yoktur. Binâenaleyhi rızâya makrûn olan envâ-i münhiyât ve fahşiyâtı irtikâbdan ibâ etmezler. Fakat şu son senelerde aharın rızâsının inzimâm etmediği sirkat ve şekâvet **[s.12]** gibi şeyleri de mezheblerinden hâriç görmezler. Mezheb-i Kürdî de talâk haramdır. İki hemşîrenin bir nikâhta cem'i ise câizdir.

Kürdlerin mezarları üzerinde hiçbir kitâbeye tesâdüf edilmez. Pek nâdir olarak bir tarih görülür. Mezar taşlarına çok itinâ ederler. Ve heman kâffesi yekpâre taştan yapılmış iki ayak üzerinde durur. Başı dik yukarı at şeklindedir. Bu taştan atın cânibl erinde kılınç, tüfenk, tabanca, ata binmiş insan, kuş, beş parmaklı el resimleri hakkedilir. El ve kuş nisâ mezarlarına mahsûstur. Diğerleri zükûr içindir. Kürdler'ce sakala makas vurmak bâis-i telîfdir. Onun için umûm Dersim Kürdleri'nin sakalı süpürge gibi uzundur.

Hatime

Dersim halkının şu ahvâli nazar-ı teemmüle alınınca bir kalb-i hamiyetkârın sızlamaması mümkün değildir. Devr-i meş'ûm-ı sâbıkın her yerden ziyâde vatanın şu parçasında takîb ettiği idâre-i hâinâne ile bu cüz'-i milletin böyle vahşi ve sefîl bir halde kalmasına nasıl kâil olduğunu insan bir türlü akıl erdiremiyor. Gayet zeki ve çevik olan bu Kürdler'e birazcık envâr-ı feyz ü medeniyet gösterilmiş olsa idi, mühim ve müfid bir unsur-ı faâl olacağından şübhe edilmezdi.

Mae't-teessüf şimdiye kadar onlar hakkında hükûmetin aldığı tavır ile vaziyet tezâyüd-i nefret ve şekâvetlerine bâis olmaktan başka bir neticeyi mûcib olmamıştır. Bu sene icrâ kılınan harekât-i askeriyede bizzat hazır bulunan 4. Ordu komutanı İbrahim Paşa hazretlerinin refâkatinde mülkiye müşâviri sıfatıyla bulunarak bütün kıt'ada sâkin aşâiri yekân yekân gezip dolaştığımda ahvâl-i mahsûsalarını pek yakından tedkîke muvaffak olabildim. Geşt ü güzârım esnasında refâkatimde yalnız on nefer süvâ-

ri askeri bulundurduğum halde her aşiretin nezdinde pek güzel hüsn-i kabule mazhar oldum. Ve her aşirette cem' ettiğim hitâbât-ı meşrûtiyetin bütün Kürdler üzerinde esâslı tesirler bıraktığını mae't-teşekkür bunlar bu vahşetleriyle beraber insana sokulmaktan müctenib değillerdir. Hele hürmet ve riâyette [s.13] bu aşâiri ifratkâr buldum. Şimdiye kadar hiçbir hükûmet memûrunun nezdlerine gelip hakâik-i ahvâl-i devletten bahsettiğine tesâdüf etmediklerini ve hatta kendilerinin adam yerine bile konulmadığını makâm-ı şikâyette beyân ederek hükûmete kemâl-i sadakât ile itaat edeceklerini kararen dermeyân ve ancak hükûmet memûrlarının da kendilerine hakaret etmemelerin istirhâm etmişleridir.

Bu hâl cidden câlib-i dikkattir. Hakaret her vakit herkes için gayr-i kâbil-i tahammüldür. Gerek bu hakaretlerden ve gerek gıyâben idâma mahkûm olmaktan nâşî kim bilir kaç seneden beri Dersim hükûmet livâsına gitmemiş olan bu rüesâ-i aşâirin mühimlerinden üç şahıs Dersim merkezine girdiğim gün nezdimdeydiler.

Ahiren ittihâz olunan afv-ı umûmî-i kanûnî ilân edilmişti. Yalnız makâm-ı âli-i sadâretten müşir paşa hazretlerine hitaben mahkûmîn-i gıyâbîyenin şimdilik takîb edilmemesi hakkında şifreli bir telgrafname gelmiş idi ki bu telgrafı müşârunileyhle âcizden başka bilen olmağı gibi bi't-tabîî rüesâ-i Ekrâd'ın da bundan malûmâtı yok idi. Böyleyken "sizin bize anlattığınız hükûmetin bu adaletine biz emin olduğumuzdan sizinle beraber sizinle beraber merkez livâya gelmeye hazırız" diyerek yanımdan ayrılmadılar. Bu halde gösteriyor ki Dersim hükûmeti adilâne bir meslek-i ciddi ihtiyâr ile ve bunda sebât ederse Ekrâd'daki vahşet ve huşûnet kendiliğinden bertaraf olacaktır. Sâlifü'l-bahs teşkilatın tatbîkatına ibtidâr olunmakla beraber devlet Dersim gibi mühim bir kıt'aya yeniden mâlik olmuş addolunabilir.

16- Mikdâd Midhat Bedirhan'ın Layihası: Mamûretülaziz Vilâyet-i Âlisine 4 Şubat 1328 Tarihli ve 656 Numaralı Mütekaddem Layiha-i Islâhiye Sûretidir [40]

[s.1] Anadolu vilâyât-ı şarkiyesinin vasatında bulunan ve mesâha-i sathiyesi takriben sekiz bin kilometreye ancak bâliğ olan Dersim'in safahât-

40 DH. İD, 3/81, 10 Ra. 1331. [17 Şubat 1913]

ı tarihiye ve idâriyesi karıştırılırsa görülüyor ki tahminen kırk-elli bin nüfusu ihtiva eden ve ufak ufak aşiretlere münkasım ve Alevi Kürd ırkına mensûb olan sekene-i mevcûdesi şimdiye kadar bir gûne nimet-i temeddün ve maâriften ve terbiye-i ictimâiyeden kat'îyen behre-dâr olamayarak dâimâ bir vahşet ve cehâlet içinde ve âdetâ hilkat-i Âdem'in hâl-i ibtidâîlerinde kalmış ve yekdiğerinden çalmak ve çırpmakla temîn-i maîşeti bir sanat ve âdat edinmişlerdir. Kendi muhîtinde, kendi aralarındaki sirkat ve garetle de iktifâ etmeyerek hem-civâr bulunan kasabalara da savlet ve tecâvüzâtla irâs-ı hasar ve mazârr ve ahâli-i mutîa ve mütemeddineyi bîzâr ile aralık aralık hükûmet-i seniyyeyi icrâ-yı tedîbe mecbur ve muztar bırakmıştır.

Daha evvelleri şöyle dursun, bugün kuyûd-ı resmiye isbât eder ki yalnız bidâyet-i Tanzîmat-ı Hayriye'den beri şu yetmiş-yetmiş beş sene zarfında yapılan harekât-ı askeriye, sekiz-on defayı bulmuştur. Hayfâ ki yüz binlerce lira ve nice bin nüfus zâyiâtı gibi pek büyük fedakârlıklarla icrâ kılınan tedîbât-ı şedîde-i ekîde ile bihakkın ıslâhı mümkün olamamış ve devletçe de bir istifâde temîn edilememiştir. İcrâât-ı kadîmeden kat'-ı nazarla mâzî-i karîbdeki tedîbât-ı ıslâhiye teemmül ve tedkîk buyrulsun, yüz elli bin liradan ziyâde mühim bir meblağ sarfıyla üç yüz yirmi üç ve üç yüz yirmi dört senelerinde Ferik Neşet Paşa kumandasında, yirmi ve üç yüz yirmi beş senesinde bizzat Müşir İbrahim hazretlerinin taht-ı kumandasında altı tabur kadar bir kuvve-i mehîbe ve kahîre ile yapılan tedîbât-ı tenkîliyede katl-i nüfus, müsâdere-i emvâl, ihrâk-ı büyût gibi muâmele-i şedîde bile ne vahşet ve cehâletlerini izâle ve ne de dâire-i medeniyet ve salâha imâle edebilmiş ve ne de nüfusundan ve menâbi'-i vâridâtından devletçe temîn-i menâfi husûl bulmuştur. Şu dört-beş sene içinde vâridâtında câlib-i dikkat bir terakkî görülememesi ve ale'l-husûs bu seneki asker celb ü cem'inde Merkez ve Ovacık'ın, kısmen Mazgird ve Nazımiye'nin ne efrâd-ı cedîdesinden ve ne de efrâd-ı ihtiyâtiye ve redifesinden asker alınamaması ve cebren elde edilenlerin dahi esnâ-yı râhda firâr etmeleri ve bâ-husûs İbrahim Paşa hazretlerinin rüesâ-yı aşâir muvâcehesinde ve sûret-i aleniyede Dersim havâlisinde bırakılan dört-beş tabur cünûd-ı Osmâniye'nin sevk ve istimâli, selefim Kemah hanedanından Sabit Beyefendi'nin emrine tabi kılındığını şifâhen takrir ve tefhîm ile dâire-i edebten çıkmamalarını emir ve tavsiye ve tehdîd buyurdukları ve

en şerîrlerinden sekiz-on kadarının Diyarbekir Hapishanesi'nde mevkûf bulundukları halde bile en âsûde add ve itibâr olunan mûmâileyhin zaman-ı idâresi dahi birtakım vakâyi'-i cinâiye ile âlûde bulunduğu görülüyor. Ez-ân-cümle bir bölük asâkir-i şâhânenin muâvenetiyle kuvve-i zâbıtaca derdest edilen yedi şakîyi Kalan aşâiri hücûmla, üç nizâmiyeden ve bir jandarmadan ki cem'an dört mecrûh bırakarak cebren ellerinden alıp kaçırdıkları ve yalnız Seyyid Rızâ'nın istîsâli için üç-dört tabur kuva-yı mevcûdeyi kâfî göremeyerek sekiz tabura ihtiyaç ve lüzûm gösterdiğini kuyûdat-ı resmiye irâe ediyor. Merkez, Ovacık, Nazımiye ve mülhakâtından bazı nevâhi aşâirinin, hâriçten tayin ve izâm kılınan müdirleri adem-i kabul ve birer sûretle mecbur-ı fîrâr etmiş ve tedîb ve terbiyeleri mümkün olamayarak hükûmetçe mümâşâtkârane idâre-i maslahat usûl-i sakîmi ele alınarak bunlara câhil ve ümmî ve belki müteaddid cinâyet ashâbından bulunan kendi rüesâ veya rüesâ-zâdelerinden bazı kimselerin müdir tayinine mecburiyet görülmüş olması da ifâdât-ı mebsûtanın maddeten sıdkına delâlet eder hakâyık-ı ahvâldendir. Demek oluyor ki her harekât-ı askeriyeyi müteâkib başlayan hâl-i sükûnun az zaman devam edebilip bilahare Dersim yine eski Dersim, akvâmı yine eski akvâm hâline avdet etmiş, çekilen emekler, edilen fedakârlıklar hep hebâ-i mensûr olup gitmiştir.

[s.2] Ber-vech-i marûz yüz elli bin lira gibi bir mesârif-i cesîme ile yapılan harekât-ı ahîre-i askeriye de bu kâbilden bulunmuştur. Fi'l-hakîka akvâm-ı bâğiye ve âsiyenin dâire-i itaate getirilmesi için cebr ü şiddet, adl ü re'fet-i hükûmetlerce bir düstûr-ı harekettir. Fakat maalesef kâbil-i inkâr değildir ki bizim meslek-i hareketimizde irâe-i kahır u satvet olunuyor da onu takîb etmesi lâzım gelen şıkk-ı sâninin tatbîk ve icrâsında teenni gösteriliyor. Bunun için ihtiyâr edilen fedâkârlık semere-dâr olamıyor. Nezd-i ulu'l-ebsarda pek rûşen ve âşikârdır ki sâde kahır ü tedmîr, habs ü tazyîk, katl ü itlâf, nefy ü tağrib bir kavmi temdîn ve ıslâh edemez. Gerçi hâl-i sükûn ve sükûta ircâ edilirse de bu da bir an için, pek muvakkat olabilir. Hilkat-i cibilliyelerinde merkûz olan hiss-i yağma ve iğtinâm bir de hiss-i adâvet ve intikâmın inzimâmıyla az müddet sonra daha şiddet, daha dehşetle ve bütün çirkinlikleriyle arz-ı endâm eder. Ellerinde bulunan eslihâ ve âlât-ı harbiyenin toplattırılması gibi tedâbire tevessül de ebedi bir tesir

bırakmaz. Çünkü tab'an şekâvete münhemik olanlar her nasıl olsa silah tedârikinde güçlük çekmezler. Meğerki pek kuvvetli kıt'aât-ı askeriye ile dâimî sûrette ahvâl ve harekât-ı umûmiyeleri tarassud altında bulundurula ve reh-i rasttan sapanlar derhal tenkîl edile. Bu ise ancak sükûn ve âsâyişi muhâfaza edebilip yoksa fikren, içtimaen terakkîye ve temîn-i istifâdeye yardım etmez. Beyhûde ve fazla mesârif ihtiyarını müstelzim olması da başka bir keyfiyettir.

İngilizler'in ahiren Sudan'daki tedîbat ve ittihâz ettikleri tedâbir-i ıslâhiye her hâlde bizim için de nazar-ı dikkate alınacak ve numûne-i emsâl addolunacak. Bir kaziyede marîzin teşhisi, marazıyla ona göre müdâvâtta bulunulması gibi bir kavmin, bir aşiretin vâdi-i dalâlet ve şekâvette pûyân olmasındaki esbâb ve avâmil-i müessirenin tedkîk ve teşhisiyle mukteziyâtına göre tedâbir-i âcileye tevessül olunmak ve ona göre esaslı bir ıslâhât yapılmak lâzım gelir. İşte bu livâya muvâsalat-ı âcizânemden beri geceli gündüzlü bu noktaya sarf-ı fikir ve hasr-ı emel ederek Dersim'de öteden beri devam eden ahvâl-i müessifenin esbâb-ı zuhûr ve vukû'unu ve bu kadar dehşetli tedmîr ve tenkîllerin müessir olamaması hikmetini tahlile çalıştım. Elde ettiğim netâyici ve bunun çâre-i ref' ü izâlesinden ibâret olabileceğini ber-vech-i zîr arz ve teşrîh-i mütâlaaya cür'et eyliyorum.

Şöyle ki: Asıl Dersim ıtlâk olunan Merkez, Mazgird, Ovacık, Nazımiye kazalarının bazı kısımları mevki'an dağlık, ormanlık sa'bü'l-mürûr vadiler ve geçitlerle mâli ve ehemmiyetsiz kâbil-i zirâât araziye mâlik ve bunun da aksâm-ı mühimmesi zirââttan muattal ve hâlî bulunuyor. Sekene-i mevcûdesi ufak ufak birtakım aşiretlere inkısam ettiğini yukarıda arz etmiştim ki bu aşiretler hemen elli-elli beşe bâliğ olmaktadır. Her aşiret halkı reislerine kavî bir râbıta ile bağlıdırlar. Sekene-i umûmiyesi emlâk ve araziye mâlik değildir. Kurânın ekserisi ağavâtın taht-ı tasarrufunda olup, efrâd-ı aşâirin pek azının uhdelerinde pek cüz'i mikdârda arazi ve emlâk bulunur. Bir kısım ahâli ağavâta ortakçılıkla ve hizmetkârlıkla temîn-i maîşet edebilib, kısm-ı diğeri işsiz güçsüz olarak şurada burada dolaşmaktadırlar. Merkezin Sin, Kirmil, Balikan nâhiyeleri kâmilen ve Amutka Nâhiyesi kısmen Ovacık Kazası'nın Kalan Nâhiyesi kâmilen, Çerpazin Nâhiyesi kısmen ve Nazımiye Kazası'nın Kutu Deresi ile Mazgird'in Pah Nâhiyesi'nin

bir kısmı en sarp ve sa'bü'l-mürûr yerlerdir. Defaatle sevk olunan kuvâ-yı mehîbenin hiçbirisine mevâki'-i mezkûrenin ekser yerlerine ve hele Kalan Nâhiyesi'ne kat'îyen asker ayağı sokmak mümkün olamamıştır. Dersim, mevki'an yolsuz ve hacerî olmakla hiçbir vilâyete memer ve güzergâh değildir. Köyler arasındaki turuk-ı muvâsala birtakım keçiyolları olduğu gibi merkezle kazalar ve kazaların yekdiğerine bile doğru ve kâbil-i mürûr bir yolu yoktur. Civâr ve mütemeddin kazalara muttasıl ve kaza merkezlerine yakın olan ve mütemeddin ahâli ile dâimâ hâl-i temâsta bulunan ve bir müddetten beri ahâlisi li-ecli't-ticâre Amerika'ya ve memâlik-i sâireye giderek ticârete alışan yerler müstesna tutulursa aksâm-ı sâiresine gidip gelen bulunmaz. Oralarda meskûn insanlar olsa olsa senede bir-iki defada tahsildâr ve jandarma [s.3] yüzünü bir nazar-ı vahşet ve nefretle görebilirler. Medeniyet, maîşet, muâşeret daha doğrusu insâniyet ne demek olduğunu bilmezler. Rivâyât-ı mevsûkaya nazaran daha içerilerinde adeta Afrika'nın akvâm-ı vahşiyesini andırır çırılçıplak ot kökü ve meşe meyvesi ile geçinir ve sûrette, beşer-i sirette hayvan ıtlâkına şâyân birtakım insanlar da bulunuyormuş. Çiftçilik bilmeyen veya elinde tarlası olmayan veya olup da çift alan vâridâtı tedârikine kudreti bulunmayan ve tarîk-i meşrûada kesb-i ticâret yollarını tanımayan ve âbâ ve ecdâdından görenek olarak sirkat ve gasb ü garetle temîn-i maîşeti kendilerine yegâne sermâye-i sa'y ve saadet bilerek bunu meşrû itikâd eden bu mahlûk-ı acîb, savlet ve satvet-i askeriye gördükçe bi'z-zarûr ölüm korkusuyla en sarp kayalıklara, ormanlıklara çekilerek tecâvüzden ferâğat etmekte ve zaman geçtikçe tedîbâtın tesiri de geçmekle ve esasen elde başka türlü vâsıta-i maîşet bulunmamakla evvelâ ufaktan başlayarak tedricen vâsi' mikyasta icrâ-yı şekâvete koyulmakta olduklarını vekâyi'-i tarihiye pek vâzıh sûrette gösteriyor. Hatta mesmûâta göre zaman olmuş ki ahâli-i mütemeddine-i mütecâvire reisi bunların pâyimâl-i huyûlü olmamak için taraf taraf aşâir rüesâ ve efrâdına "kesim" namıyla vergi vermişler ve bir aralık mabedlerindeki efrâdı hâl-i sükûtta bulundurmak, tecâvüzden men etmek için bir takım rüesâya şehrî yüz kuruştan beş yüz kuruşa kadar taraf-ı hükûmetten maaş bile verdirilmiş ve idâre-i mülkiyece evvelâ sancak sonra kaza ve ahiren vilâyet teşkili gibi birtakım tahavvül ve inkılâba uğratılmış olduğu ve yirmi beş seneden beri de livâ şeklinde idâre

edilmekte bulunduğu takdirde dahi yine matlûb olan temdîn ve ıslâhı kâbil olamamıştır. Tafsilât-ı mesrûdeden vâzıhan anlaşılıyor ki Dersim Kürdlerini birinci derecede şekâvete sevk eden zarûret ve açlık ve ikinci derecede, başlarında bulunan ağaların sevk ve tahrikidir ve şu marazın en müessir devâsı ise şüphesiz sûret-i meşrûada doyurmak ve kazanmak usûllerini öğretmektir. Dersim'den ve Dersimli'den şu vahşet ve cehâletin izâlesine maârif toptan, tüfekten daha kuvvetli, daha müessir bir silah, bir vâsıta-i salâh olduğuna şübhe yoktur ise de itikâd-ı âcizânemce bu sancakta ve ale'l-husûs ahvâl-i husûsiyesiyle iştihar eden Merkez, Ovacık ve Nazımiye kazalarında tatbîkatınca âsâr-ı nâfiâ-i muârefe tercih olunmak zarûreti vardır. Çünkü yiyeceğini, giyeceğini, yatacağını bulamayan bir adam, marifet-i medeniyet ne demek olduğunu bi't-tabîî bilemez. Bilse bile evlâdını mektebe göndermeye, okutmaya hal-i zarûret ve ihtiyaçtan imkân göremez. Bâ-husûs ki ale'l-ekser her biri bir dağ başında, bir vâdi kenarında ve orman içinde birer kulübe inşâsı gibi münferid ve perâkende bir halde yaşamaları da maârifle ıslâhlarına başka bir mâni'-i kavî teşkil eder.

Binâenaleyh bunları kadîmen me'lûf oldukları muğayir-i insanîyet örf ve âdâttan kurtarmak, insanlar sırasına getirmek için evvelâ meşrû' sûrette kesb-i ticâret yollarını göstermek ve para kazandırmak ve bir hayli zaman çalıştırmakla meşğul ederek adet-i mekrûhalarını unutturmak lâzımdır. Bu ise evvelemirde Erzincan-Hozat-Mamûretülaziz arasındaki yüz altmış küsur kilometreden ibâret tarîk-i mühimin inşâsı ile vesâit-i münâkalâtın temîni ve inde'l-hâce sevkiyât-ı askeriyenin husûl-ı imkân ve teshîli ve bu yolun inşâsıyla bi't-tabîî işleyecek olan sancak dâhilindeki maâdinin işlettirilmesi gibi imâlât-ı cesîme-i nâfiânın devamı ile mümkün olabilir.

Islâhât-ı ciddiye ve hakîkîyenin Dersim'ce esmâü'l-esası budur. Bütün vicdanımla cidden kâniim ki yol olmazsa Dersim'de her ne türlü ıslâhât yapılsa tesiri muvakkattir, pâyidâr olamaz. Bu husûsun nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmasından olmalıdır ki Meclis-i Millî'nin ilk sene-i içtimâiyesinde Mercan tarîkinin güşâdı meselesi mevzû'-ı bahis ve müzâkere olarak inşâsı takarrür etmiş ve yirmi bin liraya üç yüz yirmi beş senesine mahsûs tahsisât itâ buyrulmuştu. O senenin fasl-ı harîfinde Erzincan'dan ameliyâta başlanmış ve âlâ-rivayetin iki bin lira kadar hafriyât edilip baki-

yesi tenkîsan geri alınmış ve sene-i âtîye ibtidâsında ameliyâta mübâşeret olunmak üzere mühim mikdârda kazma, kürek, çadır gibi levâzım-ı inşâiye sevk ve iddihâr edilmiş iken, üç yüz yirmi altı senesinde tarîk-i mezkûrun ma'hûd turuk-ı umûmiye meyânına idhâlinden ve bunun uğradığı malûm olan safahât ve akâmetten dolayı bu tarîk meselesi dahi akîm kalmış ve yapılan tesviye-i türâbiye mahv ve harâb olduğu gibi, edevât-ı mevcûde dahi elyevm bir taraftan çürümekte bulunmuştur. Buna dair vilâyet-i celîlece malûmat-ı mükemmele-i kuyûdiye mevcûd olacağından, tedkîk buyrulur ise **[s.4]** hakikat anlaşılır. Kaldı ki Mercan'ın irtifâından ve oralarca berfin kesret-i nüzûlünden nâşî senenin üç-dört ayında ancak tarîkin işleyebileceği husûsu pîş-i teemmüle alınarak, güzergâhın tebdîliyle Pertek'ten evvelâ Murad, sâniyen Munzur Suyu sahillerini takiben Darboğaz'dan geçirilmesi meselesi Meclis-i Umûmi-i Vilâyet'çe tûl ve dırâz mûcib-i bahis ve makal olmuş ve ol bâbda verilen egerçi livâca gayr-ı malûm bulunmuş ise de temînen arz edebilirim ki mütâlaa-i mezkûre vârid ise muvâfık-ı hak ve hakikat değildir. Çünkü Mercan'ın –denildiği gibi- senede üç ay işleyebilip sekiz-dokuz ay karla mestûr bulunması vâkıâ mutâbık olsa ve senenin her mevsiminde işlemek imkânı görülmese idi arîz ü amîk tedkîkât ve keşfiyât-ı fenniye neticesinde erkân-ı harb ümera-yı askeriyesince güzergâhın Mercan'dan tayini takarrür etmezdi. Ne hâcet Sivas-Samsun tarîki üzerinde bulunan Deliklitaş, Çamlıbel mevâki'i sath-ı bahirden bin sekiz yüz metre mürtefî olup tedkîkât-ı âcizâneme göre Mercan'daki güzergâh ancak bin yedi yüz metre irtifâında ve Erzincan'la Trabzon arasında vâki' Spikür Dağı ise irtifaca Mercan'dan daha yüksektir. Senede kaç gün buralardan mürûr, 'ubûr kâbil olamıyor ki Mercan'ın da mümkün olamasın? Mercan tarîki şimdiki halde bile bazı fevkâlâde seneler müstesna olmak üzere mayıstan kânunuevvele kadar muntazaman işlemektedir. Yol yapıldığı halde sûret-i dâimede araba işlemek kâbil olmasa bile Çamlıbel, Deliklitaş ve Spikür Dağı gibi senenin sekiz ayında araba ve dört ayında hayvan ile mürûr, 'ubûrun imkânına kat'iyen şüphe yoktur. Mahezâ bu tarîkin umrândan hâlî mahalli Mercan ile Erzincan arasında dört-beş saat imtidâdında cüz'i bir mahalden ibârettir ki birer-ikişer saat fâsıla ile yirmişer-otuzar haneli iki-üç karye teşkil ve bazı şerâit-i istisnâiye ile bu karyede zikri sebk eden Dersimliler'in yersiz

yurtsuz takımından oralarda iskân ettirildiği ve bunlara arazi-i hâlîyeden birer mikdâr arazi ve beherine biner ve bin beşer yüz kuruş nisbetinde çift âlât ve edevâtı ve tohum esmânı verildiği ve zirââta sevk ve teşvik ve bir-iki mevki'inde karakolhane tesis olunduğu takdirde hem dâimî sûrette âsâyiş hüsn-i muhâfazasıyla yolların kapanmamasına hâdim olur ve hem de o hâlî yerler kesb-i umrânla devletçe şimdiye kadar istifâde edilemeyen eşhâstan ve o yerlerden intifâ edilir. Tarîk-i mezkûrla köylerin mesârif-i inşâiyesine gelince, Neşet ve İbrahim Paşalar hazaratının tedîbât-ı marûfeleri uğrunda sarf edilen neticesiz yüz elli bin liradan daha dûn olarak, nihâyet yüz kırk bin lira ile vücûd-pezîr olabileceği pek karîb tahminâttandır. Zira tarîk boyunca mesârif-i külliyeyi istilzâm edecek Eğin'in Gamirgâb[41] taşı gibi sarp ve menî', taşlık yerler dahi gayr-ı mevcûddur.

Vâkıâ şu mesârif, hükûmetimizin böyle bir zamanda istiksâr olunacak bir raddede görünüyorsa da bu yolun necş ve temîn edeceği manevî, maddî, siyâsî, iktisâdî fevâid ve muhassenâtın kesret ve azameti nazar-ı teemmüle alınırsa mesârif-i marûzanın pek nâfi ve müsmir olup pek az zaman zarfında yalnız vâridâtta vukû'u mutlak olan tezâyüdden telâfisi imkânı tecelli edeceğinden ne kadar ağır fâizle istikrâzen yapılırsa yine kazanılacağında zerre kadar şüphe ve tereddüde mahal kalmaz. Tarîk-i mezkûrun güşâdından husûlü kat'î olan fevâid ve muhassenât lâ-yu'add ve lâ-yuhsa. Bunlardan başlıcalarının ber-vech-i zîr arz ve ityânına lüzûm gördüm.

Evvelen: Merkez-i vilâyetten Maden, Arabkir, Eğin, Kemah tarîkiyle Erzincan arasındaki tarîk on günde ancak kat' olunabildiği halde merkez-i vilâyetten Hozat- Ovacık, Erzincan arasındaki tarîkle dört günde varılabileceği dahi nazar-ı dikkate alınırsa pek kısa ve kestirme olan bu tarîkin sevkü'l-ceyş nokta-i nazarından hâiz olduğu ehemmiyet-i azîme kesb-i vuzûh eder.

Sâniyen: Samsun-Sivas tarîkine göre Trabzon-Erzincan-Hozat tarîki Mamûretülaziz-Diyarbekir-Musûl-Bağdad ve hatta Bidlis ve Van vilâyetlerini merkez-i hükûmete yedi gün kasr ve takrîb eder ki bunun menâfi-i adîdesi muhtac-ı izâh ve tadâd değildir. Ez-cümle tarîk-i mezkûr mevcûd olmuş olsaydı şu seferberlik zamanımızda buralardan yirmi günde iskelelere inebi-

41 Erzincan/Kemaliye/Toybelen köyü

len taburlar nihâyet on günde gider ve bunca zâid masraflar [s.5] ihtiyârına mecburiyet elvermezdi ve vilâyât-ı mezkûrenin posta münâkalâtını ve muâmelât-ı ticârîye ve menâfi-i sâiresi de o nisbette teshîl ve tesri' eder.

Sâlisen: Bu tarîkin ameliyât-ı inşâiyesinde böyle binlerce işsiz güçsüz Kürd amele çalışarak günde alacakları yedişer-sekizer kuruşun mâhiye teşkil edeceği yekûn müddet-i ömründe beş kuruşu bir arada görmeyen o sefillerin nazarında hâsıl edeceği azamet ve böyle tehlikesizce para kazanmanın yolunu görerek münselik oldukları sirkat ve şekâvetten teberri ile bir tarîk-i meşrû'da sa'y ve amelini ve temîn-i maîşet yollarını öğrenirler.

Râbian: Her kısım yolcularla Dersim'in şu vahşi Kürdler'i dâimâ hâl-i temâs ve istînâsta bulunarak kendilerinde medeniyet fikir ve hissi uyanır ve şimdiki tarz-ı idâre ve taayyüşlerinden nefret ve istikrâhla adam olmaya çalışırlar.

Hâmisen: Dâimâ amed şüd eden yolculardan, seyyahînden bu muhîte birçok paralar dökülür ve bu sâyede pek fakir olan Dersim ahâlisi bir taraftan çalışıp para alır, diğer taraftan para edecek hayvânât ve tuyûr-ı ehliyenin teksîr ve tevfîrine gayret ve daha pek çok vesâitle kesb-i refâh ve servet eyler.

Sâdisen: Şu yolun güşâdı, âsâyişi matlûb derecede temîn eyleyeceğinden derece-i servet ve ticâretleri arttıkça artık gasb ü garetten korkmayarak gayet vâsi' ve münbit mer'a ve yayla ve ormanlarının beslemeye pek ziyâde salih ve müstaid olduğu ağnâmın tezyîdine, zirâât ve hirâsetin tevsi'ine çalışırlar ve o nisbette vâridât-ı devlet dahi tezâyüd ve tezâuf eyler ve temînen arz ederim ki Dersim'in şimdiki kırk bin lira nispetinde olan vâridât-ı umûmiyesi tedrîcen dört-beş sene sonra seksen-yüz bin liraya bâliğ olur.

Sâbian. Orman, maâdin gibi dâhildeki menâbi'-i servetten hem ahâli-i mahalliye ve hem de Harput, Mezra, dolayısıyla hazine pek büyük istifâde görür.

Sâminen: Tab'an cesûr ve hilkaten pek zeki ve silahşör olan Dersim aşâiri her zaman bir alay asker çıkarabileceğinden temeddün ve salâhın husûlünden sonra devlet her istediği zaman gayet güzîde ve dilâver bir alay askere mâlik bulunmuş olur.

Tâsian: Endişe-i âtî ile elleri iş tutmayan kaza-yı mütecâvire ahâlisi de hâl ve istikbâlden emin olarak ticâret ve zirâât ve servetlerinin tezâyüd ve tevfîrinde ibrâz-ı faaliyete başlar ki bunun da hazine-i devlete ne derece nef'î olacağı malûmdur.

Aşiren: Hükûmet-i seniyye artık Dersim gavâilinden ve ikide birde harekât ve sevkiyât-ı askeriye ilcâatıyla mesârif-i zâide ihtiyârından, katl-i nüfustan, ihrâk-ı büyûttan, müsâdere-i emvâlden... ilah?[42] âzâde kalır ve eslâfım tarafından altı yüze iblâğına lüzûm gösterilen jandarma taburundan şimdilik yüz ve ileride daha ziyâde tensikât ve tenzilât icrâsı kâbil olur ve artık başkaca da Dersim'de kıt'aât-ı askeriye bulundurulmasına ihtiyaç hissetmez.

Binâenaleyh tarîk-i mezkûrun turuk-ı umûmiye meyânından tefrîki devletçe her neye mütevâkkıf ise iktizâsının icrâ ve sene-i âtîye fasl-ı baharında ameliyâta ibtidâr olunmak üzere emr ü havâlesinin istihsâli esbâb ve vesâilinin istikmâli ve şâyed marûzât-ı âcizânem karîn-i kabul ve is'âf buyrulmadığı veya mümkün olamadığı sûrette bâri sükûn-ı hâzırın devam-ı muhâfazası için Meclis-i Umûmi'nin kabul ve kararı vechile jandarma mevcûdunun altı yüze iblâğı ve öteden beri burada bulundurulagelen bir alay askerin inde'l-icâb sevk ü tahrikleri rey ve tensîb-i âcizâneme muhavvel olmak üzere ilkbaharda nısfının bulundurulması şiddet-i ihtiyacının nazar-ı tedkîke alınmasını arz eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

42 Orijinal metinde de boş bırakılmıştır.

Ekler

EK 1 Musa Celâl Bey'in Dersim'de bulunduğu sırada her aşiretin çıkarabileceği silahlı adam miktarı hakkında icra ettiği tahkikat.

[İ.DH, 1467/1, 3 C 1326]
[s.1]HOZAT KAZASI AŞÂİRİ

Karaballı Aşireti

Beşyüz kadar silah-endâz çıkarabilir. Yüz yüzeli kadar martin, berdank... ve gara..nevinden esliha-i adîdeleri tahmin kılınmaktadır. Nîm-mutî addolunabilirler. Yerleri kendilerini kemâl-i refâh ile geçindirir. Hâric-i livâya alenen ve müctemi'an tecâvüzleri ender ise de sirkat sûretiyle taaddîleri kesretlicedir. Aşiret reisi Kankozâde Mehmed Ağa rüesâ-yı aşâirin servet ve nüfûz itibariyle en ileri gelenlerinden ve müfsidlerindendir. Aşiret-i merkûmenin Murtazazâde İsmail Ağa ve Mikail Ağazâde Koç Ağa ve Yeşil Ağa isimlerinde birkaç ağavâtı daha bulunup Mehmed Ağa derecesinde nüfûzları yok ise de bunlardan Yeşil Ağa cümlesinin eşirr ü bedteridir.

Ferhaduşağı Aşireti

Bu aşiretin Laçinuşağı nâmıyla ufak bir şubesi olup mezkûr şube halkıyla beraber dört yüz kadar silah-endâz çıkarabilir. Bunların ellerinde dahi yüz yüz elli kadar esliha-yı cedîde bulunur. Arazileri kemâl-i refâh ile kendilerini geçindirir. Bunlar da nîm-mutî sayılabilirler. Aşiret efrâdına karşı nüfûzları müsâvi derecede olmak üzere Kahraman Ağazâde Diyab Ağa ve Diyabzâde Süleyman Ağa ve Ališer Ağazâde Keğo Ağa ağavâtının ileri gelenlerindendir. Diyab Ağa'nın mazarratı mahdûd ise de fesâd-ı ahlâk ashâbından olan Süleyman Ağa'nın bi'l-vâsıta sirkati ve Keğo Ağa'nın bazen bizzât fiil-i gasbda müşâreketi vardır. Bunların mâdûnunda olmak üzere Küçük Ağa ve Cemşîd Ağa nâmlarında diğer iki ağaları var ise de mazarratları hafîftir.

Aşağı Abbasuşağı Aşireti

Bu aşiret iki yüz kadar silah-endâz çıkarabilir. Elli kadar esliha-yı cedîde bulunur. Arazileri kendilerini geçindirmeye müsâiddir. Bunlara nîm-mutî denilmeyeceği gibi gayr-ı mutî de addolunamazlar. Sirkat-i cür'et-kârâneleri kesîrü'l-vuku'dur. Aşiret reisi Zeynozâde Zeynal Ağa nâmında bir şahıs idiyse de ahîren vefâtı ihbâr kılındığından riyâset-i aşirete geçen üç oğlu eşhâs-ı şerîreden madûddur. Bir de merkûm Zeynal Ağa'nın Zeynozâde Mustafa Ağa isminde yeğeni olup aşiretin bir kısmı da buna tabidir. Hâfiyyen ikâ-ı mazarrat ve emvâl-ı mesrûkadan hisse ahzıyla temin-i menfâat eder.

Pilvenk Aşireti

Sekizyüz kadar silah-endâz çıkarabilir. Ancak yüz kadar esliha-yı cedîdeleri bulunur. Arazileri kendilerini kemâl-i refâh ile geçindirebilecek bir hâlde olduğu gibi kâffe-i aşâirden ziyâde hubûbât ve tütün ziraatiyle ve Mamûretülaziz'e odun ve kömür sevk ve fürûhtuyla teveğğul ve taayyüş ederler. Mutî gibidirler. Mazarratları azdır. Ağavât-ı aşâir birkaç fırkaya ayrılmış olduğundan pek seyrek olarak münâzaaları vukuâ gelir. Ağavâttan servet ve nüfûzca ileri gelen Köseoğlu Hacı Mustafa Ağa'dır. Hacılığı Kerbela'ya azimet ve ziyâretten münbaisdir. İkinci derecedeki ağavâtı Rumkığlı Mustafa ve Pohatarisli İbrahim ve müdir Seyyid İbrahim ağalardır. Ahvâl-i umûmiyeleri bi'l-cümle aşâirden ahsen ve âlâdır.

Koçuşağı Aşireti

Bu aşiretin Resikuşağı nâmıyla yekdiğerine mücâvir olarak mukîm bir şubesi vardır. Müştereken üç yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Yüz elli kadar esliha-yı cedîdeleri tahmin olunmaktadır. Gayr-i mutî ve şakîdirler. Arazileri ve mevâşileri kendilerini geçindirebilir ise de ziraatleri pek azdır. Hozat Kazası dâhilinde bulunan aşâiri addolunurlar. Mamûrelere ale'd-devâm tecâvüz ederler. Her sûretle muhtâc-ı tedîb ve terbiyedirler. Ağaları iki kısım olup birinci kısımda Timuroğlu Hüseyin Ağa, Kerimoğlu Bako Ağa, Deli Süleymanoğlu Seyyidhan Ağa ve Halil Ağa ve ikinci kısımda Maksudoğlu İdâre nâm diğer İbrahim Ağa, Mahmud Ağa ve Seyyid Ali Ağa nâm şahıslar olup cümlesi yekdiğerinden bedtertir.

Yukarı Abbasuşağı Aşireti

Üçyüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Elli kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Yerleri kendilerini geçindirebiliyor ise de ziraatleri pek azdır. Gayr-i mutî sayılırlar. Mamûrelere tecâvüzleri kesîrü'l-vuku'dur. Bu aşiretin riyâseti Seyyid İbrahim isminde Dersim sâdâtının en ileri gelenlerinden bir şahıs yedinde iken vefâtından sonra evlâdı iki fırkaya ayrılarak riyâset ve siyâdet iddiâsıyla dâimen münâzaa ederler. Fırkanın birine Seyyid Rıza ve diğerine Seyyid Ağa ismindeki oğulları riyâset eder. Her ikisi de mânen ve mâddeten muzırrdırlar.

[s.2] Bahtiyarlı Aşireti

Rutanlı Aşireti nâmıyla asken Türk iken Kürdleşmiş bir şubesiyle beraber dört yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Yüz, yüz elli kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Gayr-i mutî sayılabilirler. Mamûrelere tecâvüzleri kesîrü'l-vuku'dur. Arazileri, mevâşileri kendilerini refâhla geçindirir. Müstakilen Veli Ağa isminde bir reise tabidirler. Veli Ağa'nın Gülâbi Ağa isminde bir birâderi Paşo Ağa nâmında yetişmiş bir oğlu vardır. Eşhâs-ı muzırradandırlar.

Kırğanlı Aşireti

Üçyüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Elli-altmış kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Yerleri ve mevâşileri kendilerini geçindirebilir. Gayr-i mutî ve şakîdirler. Aşiret efrâdından berây-ı ahz ü i'ta merkez livâ çarşısına gelen ve gideni bile azdır. Hozat Kazası aşâirinin ikinci derecede şerîri sayılırlar. Mamûrelere kesretle tecâvüz ederler. Ağnâm ve a'şârları tahmin sûretiyle üzerlerine zimmet kaydıyla tahsîli vakt-i merhûne terk edilir. Şatoğlu Paşo Ağa ve Mevâli Ağa ve Hasan Ağa isminde üç ağaları vardır.

Hozat aşiretleri adedi: 8
Tahminen silah-endâzları: 3250
Takriben esliha-yı cedîdeleri: 850

OVACIK KAZASI AŞÂİRİ

Kalanlı Aşireti

Bal ve Keçeluşakları nâmıyla iki şubeleri olup onlar ile beraber bin kadar silah-endâz çıkarabilirler. Yüz kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Gayr-i mutîdirler. Arazileri kendilerini ziraatle geçindirecek bir hâlde değilse de mevâşileri çokçadır. Ağnâm ve a'şârları tahmin sûretiyle üzerlerine zimmet kaydıyla tahsîli vakt-i merhûna terk olunur. Bunlar karargâh-ı kadîminde kalan Dersimânlı Aşireti'ndendir. Zarûretleri ve huşûnetleri ziyâde ise de mamûrelere tecâvüzleri kesret-i nüfusları ve emsâlleri derecesinde değildir. Munzurzâde Nuri ve Bako ve Seyyid Memli ve Sayican ağalar reisleridir. Bu aşiretten ayrılarak kazanın ova cihetinde bir karyede mukîm olan Hayroğulları'ndan Ahmed Ağa ve Kalioğlu Veli ve Hüseyin ağalar mütecâviz ve muzırrdırlar.

Topuzlu Aşireti

Pezgeluşağı Aşireti nâmıyla bir şubeleri vardır. Üç yüz kadar silah-endaz çıkarabilirler. Yüz kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Gayr-i mutî ve şakîdirler. Arazileri ve mevâşileri kendilerini geçindirebilirse de ziraatleri pek azdır. Ovacık Kazası dâhilinde bulunan aşâirin en şerîri addolunurlar. Mamûrelere ale'd-devâm tecâvüz ederler ve her sûretle muhtâc-ı tedîb ve terbiyedirler. Alişer Ağazâde Veli Ağa ve Kara Haliloğlu Veli Ağa veDeli Velooğlu Mahmud Ağa, Kara Alioğlu Keğ[k]o Ağa reisleri cümlesi de yekdiğerinden muzırrdır.

Beytuşağı Aşireti

İki yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Elli kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Nîm-mutî sayılırlar. Yerleri kemâl-i refâh ile kendilerini geçindirir. Kazanın ova kısmında sâkindirler. Aşâir-i sâireden ziyâde ziraatle taayyüş ederler. Hâric-i livâya alenen tecâvüzleri ve mazarratları azdır. Ağavâtı Molla Mehmedzâde Dursun Efendi, İsmail Ağa, Zeynal Ağa ve Süleymanoğlu Halil Ağa'dır. Bi'n-nisbe hafîfü'ş-şerdirler.

Arslanuşağı Aşireti

Üç yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Elli kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Nîm-mutî sayılırlar. Yerleri kemâl-i refâh ile kendilerini geçindirir. Bunlar da kazanın ova kısmında olup ziraatleri ziyâde mazarratları azdır. Müdir Seyyid Ali Ağa, Gedikli Hüseyin Ağa ve Süleyman Ağa isminde üç ağaları vardır. Meslek ve mişvârları tamamen Beytuşağı'na müşâbih olup mazarratları mahdûddur.

Kav ma' Maksuduşağı Aşireti

Bu aşiret iki şube ise de karâbet cihetiyle aşiret-i vâhide hükmünde olup beş yüz kadar silah-endâzı ve yüz kadar esliha-yı cedîdesi vardır. Nîm-mutî tabirine karîb bir hâldedirler. Kendilerini refâh ile geçindirecek yerleri ve mer'aları var ise de mamûrelere tecâvüz edenleri ziyâdecedir. Kasımoğlu Munzur Ağa ve Çirpazanlı Halil Ağa ve He[a]roğlu Süleyman Ağa ve Adalı Memiş Ağa nâmında dört ağaları olup içlerinde en fenası Munzur Ağa'dır.

Şamuşağı Aşireti

İki yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Kırk-elli kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Gayr-i mutî ve şakîdirler. Yerleri ve mer'aları kendilerini geçindirmeye müsâid ise de gasb ü garâtla mütevağğil ve müteayyiş olup Topuzuşağı Aşireti gibi bu kazanın pek muzırr aşâirindendir. Ağaları olan Süleyman Çavuş, Velo Ağa ve Munzuroğlu İbiş Ağa nâm eşhas be-gayet şerîr takımındandır.

Aded-i aşâir: 6
Tahminen silah-endâzları mikdârı: 2500
Takriben esliha-yı cedîdeleri: 450

KIZILKİLİSA KAZASI AŞÂİRİ

Şeyh Mehmedli Aşireti

İki yüz elli kadar silah-endâz çıkarabilirler. Otuz-kırk kadar esliha-yı cedîdeleri bulur. Nîm-mutî addolunurlar. Yerleri ve mer'aları kendilerini geçindirir. Mamûrelere tecâvüzleri yok gibidir. Kazanın diğer aşâiri ile ara sıra münâzaa ederler. Hasanoğlu Ali Ağa, Arzoğlu [?] Keğo Ağa nâmında iki ağaları olup hafîfü'ş-şerdirler.

Arilli Aşireti

Yedi yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Seksen-yüz kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Nîm-mutî tabirine karîb bir hâldedirler. Yerleri ve mer'aları kendilerini geçindirebilir. Mamûrelere tecâvüzleri azdır. Aşâir-i sâire ile münâzaaları ziyâdecedir. Yusufoğlu Kanber Ağa, Ramazanlı Ali Ağa, Muhtaroğlu diğer Ali Ağa ve Hüseyin Ağa rüesâsı olup mazarratları mahdûddur.

Kureyşanlı Aşireti

Dört yüz kadar silah-endâz çıkarabilir. Kırk-elli kadar esliha-yı cedîdeleri bulunur. Gayr-i mutî addolunurlar. Mevki'leri karargâh-ı ibtidâiyelerindendir. Yerleri ziraatle kendilerini geçindirmez ise de mevâşi ile temin-i maîşet ederler. Mürettebât-ı emîrîyeleri üzerlerine zimmet kaydolunarak tahsîli vakt-i merhûna ta'lîk olunur. Zaten bu cihet aşâirinin birbirleriyle münâzaası, mamûrelere tecâvüzden ziyâdedir. Bazen sirkat-ı cür'et-kârâneleri vuku' bulur. Ali Çavuş isminde bir ağaları olup, epeyce şerîrdir.

Karsanlı Aşireti

Üç yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Kırk-elli kadar esliha-yı cedîdeleri bulunur. Yerleri ve mevâşileri kendilerini geçindirir. Nîm-mutî tabirine karîb bir hâldedirler. Mamûlere tecâvüzleri yok gibidir. Meslek ve mişvârları nîm-mutî olmak üzere tarif edilen aşâir tarzındadır. Hasanoğlu Murtaza Ağa ve Bertaloğlu Ali Ağa isminde iki ağaları olup hafîfü'ş-şerdirler.

Lolanlı Aşireti

İki yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Otuz-kırk kadar esliha-yı cedîdeleri bulunur. Nîm-mutî denilemeyeceği gibi mutî de addolunamazlar. Yerleri ve mevâşileri temin-i maîşetlerine kâfidir. Mamûrelere tecâvüzleri yok gibidir. Ahmed Ağazâde Resul Efendi isminde bir ağaları olup mazarratı mahdûddur.

Haydaranlı Aşireti

Yedi yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Kırk-elli kadar esliha-yı cedîdeleri bulunması melhûzdur. Gayr-i mutîdirler. Karargâh-ı ibtidâilerinde mukîm olup ziraate sâlih yerleri azdır. Mevâşi ile geçinirler. Mürettebât-ı emîrîyeleri üzerlerine zimmet kaydıyla tahsîli vakt-i merhûna terk olunur. Şakîleri çoktur. Kat'-i tarîk sûretiyle de fenalık ederler. Vahşi tabiri bunlar için istimal olunabilir. Birçok ağa tarzında adamları olup en ileri gelen Kalooğlu Ahmed Ağa'dır, muzırrdır.

Bu kazanın aded-i aşireti: 6
Tahminen silah-endâzları mikdârı: 2550
Takriben esliha-yı cedîdeleri: 350

[s.3] MAZGİRD KAZASI AŞÂİRİ

İzolu Aşireti

Beş yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Kırk-elli kadar esliha-yı cedîdeleri bulunması melhûzdur. Nîm-mutî sayılırlar. Yerleri ve mer'aları kendilerini geçindirir. Ziraatleri epeycedir. Mamûrelere tecâvüzleri yok gibidir. Sirkatleri ve birbiriyle münâzaaları kesretlicedir. Gedikoğlu Süleyman Çavuş ve Müdir Mehmed Ağa isminde iki ağaları olup mazarratları hafiftir.

Şadilli Aşireti

Beşyüz kadar silah-endâz çıkarabiliyorlar. Kırk-elli kadar esliha-yı cedîdeleri olması muhtemeldir. Nîm-mutî sayılabilirler. Bunların da yerleri ve mer'aları kendilerini geçindirir. Mamûrelere tecâvüzleri yok gibidir. Meslek ve mişvârları İzollu Aşireti'ne benzer. Ağa denilen birkaç ağaları var ise de ileri geleni Zülfü Ağa nâmında biridir. Hafîfü'ş-şerdir.

Hıranlı Aşireti

Beş yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Kırk-elli kadar esliha-yı cedîdeleri olsa gerekdir. Nîm-mutî tabirine karîb bir hâldedir. Yerleri ve mevâşileri kendilerini refâhla geçindirir. Mamûreleri tecâvüzleri yok gibidir. Birbirlerine tecâvüz bahsinde en haşarı addolunabilirler. Hıran ağası Hüseyin Ağa, Caferoğlu Mustafa Ağa, Mehmed Ali Ağa, Karçikli Mustafa Ağa isminde dört ağaları olup servet ve nüfûzca Hüseyin Ağa en muteberleridir.

Şeyh Mehmedli Aşireti

Bu nâmda Kızılkilisa Kazası'nda mukîm bir aşiretin kısm-ı diğeridir. Üç yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Otuz-kırk kadar esliha-yı cedîdeleri bulunması melhûzdur. Nîm-mutî sayılabilirler. Meslek ve mişvârları kaza-i mezkûrdaki kısma müşâbihtir. Bunların da yerleri ve mevâşileri kendilerini geçindirir. Ağa denecek birkaç adamları var ise en muteberi Ali Bey nâmıyla meşhûrdur.

Suruşağı ma' Cibânlı Aşireti

Bu iki aşiretin yekdiğerine karâbetleri cihetle aşiret-i vâhide hükmündedir. Dört yüz silah-endâz çıkarabilirler. Yüz kadar esliha-yı cedîdeleri vardır. Bir kısmı ziyâdece haşarı olmakla beraber umûmiyet itibariyle nîm-mutî sayılırlar. Yerleri ve mevâşileri kemâl-i refâhla kendilerini geçindirir. Aşâir-i sâire ile fazlaca muârızdırlar. Mamûrelere tecâvüzleri yok gibidir. Surzâde Eyüb Ağa ve Gülâbizâde Timur Ağa ve yeğenleri İsmail ve Hasan ağalar ile Haydarîzâde Paşo Ağa ve birâderi Müdir Ağa reisleridir. Bunlardan Timur Ağa Pah Nahiyesi'nin fahrî müdiridir. Dersim'de bulunduğum sırada Haydarîzâde Müdir Ağa denilen şahsı yedinde bir mavzer tüfengi bulunmaktaydı. Ol vakit başka hiçbir kimsede mavzer yok idi. Yemen'e sevk olunmak üzere toplanılan ve yolda kaçan redif firârîlerinin beraberce bir mikdâr mavzer getirmiş olmaları melhûzdur. Ağavât-ı merkûmeden en haşarısı Haydarîzâdeler'dir.

Alanlı Aşireti

Üç yüz elli kadar silah-endâz çıkarabilirler. Elli kadar esliha-yı cedîdeleri bulunur. Nîm-mutî sayılırlar. Mamûrelere tecâvüzleri yok gibidir. Suruşağı ve Cibânlı Aşireti ile kan davaları ve münâzaaları kesîrü'l-vuku'dur. Yerleri ve mevâşileri kendilerini geçindirir. Pah Nahiyesi dâhilinde meskûn ve ziraatle meşgul-

dürler. Murtazazâde Ali Ağa ve İbrahimoğlu Keğ[k]o Ağa nâmında ileri gelen iki ağaları vardır. Hafifü'ş-şerdirler.

Kureyşanlı Aşireti

Bin kadar silah-endâz çıkarabilirler. Seksen-yüz kadar esliha-yı cedîdeleri bulunur. Ahvâlleri bu aşiretten Kızılkilisa Kazası'nda sâkin olan Kamer hakkındaki tarifâta tamamen müşâbihtir. Hasan-ı Kem, Hasan-ı Berc ve Hasan-ı Dav isminde sâdâttan addolunan üç reisleri olup Hasan tabiri derviş makamında müstameldir. Bazen aşiretler beyninde icrâ-yı musâlahaya delâlet sûretiyle hayr-hahlıkları meşhûd ise de muzırrdırlar.

Yusufanlı Aşireti

Beş yüz kadar silah-endâz çıkarabilirler. Yirmi-otuz kadar esliha-yı cedîdeleri olması melhûzdur. Gayr-i mutîdirler. Karagâh-ı ibtidâiyelerine mukîm olup yerleri kendilerini geçindirecek derecede ziraate sâlih değildir. Mevâşi ile temin-i maîşet ederler. Mamûrelere tecâvüzleri yok gibi ise de civârlarındaki aşâire de rahat vermezler. Vahşet kelimesi bunlar hakkında câizü'l-istimâldir. Süleymanoğlu Keğo Ağa, Murtazaoğlu Mehmed Ağa isminde ileri gelen iki ağaları olup muzırrdırlar.

Demenanlı Aşireti

Dört yüz elli kadar silah-endâz çıkarabilirler. Yirmi-otuz kadar esliha-yı cedîdeleri bulunması muhtemeldir. Gayr-i mutîdirler. Hâlen ve muvakkaten sâlifü't-tarif Yusufanlı Aşireti'ne benzerler. Meslek ve mişvârca birbirlerinden farkları yok gibidir. Hüseyinoğlu Perto Ağa ve Süleyman Ağa ismindeki ağaları ileri gelenlerindendir. Muzırrdırlar.

Aded-i aşâir: 9
Tahminen silah-endâzları mikdârı: 4500
Takriben esliha-yı cedîdeleri mikdârı: 500

İCMALİ
Aded-i aşâir: 29
Tahminen silah-endâzları mikdârı: 12.800
Takriben esliha-yı cedîdeleri mikdârı: 2150

EK 2 [İ.DH, 1467/1, 3 C 1326]
BÂB-I ÂLİ DÂİRE-İ UMÛR-I DÂHİLİYE TESRİ'-İ MUÂMELÂT VE ISLÂHÂT KOMİSYONU

Şekâvetle Melûf Olup Teb'idi Vücûbu Bildirilen Eşhâs[1]

Ovacık Kazası'nda Maksuduşağı'nın ağası Kasımoğlu Munzur
Biraderi Hıdo
Kuru Yusufoğulları ve Koçuşağı'nın ağaları Amutkalı İdâre
Kocaoğlu Hüseyin
Kozlucalı Seyyidhan
Seyyid Ağa
Şamuşağı reisi Süleyman Çavuş
Haroğlu Ahmed
Topuzuşağı'nın ağaları, Tuzoğlu Vehbi Ağa
Deli Yusuf
Adalı Memiş
Gedikli Alişan Bey
Pulurlu Mahmud ve Ferhaduşağı ağası Diyaboğlu Süleyman Ağa
Biraderi Şahin
Seyyidhan
Laçinuşağı'ndan Aydın Ağa
Abbasuşağı reisi Seyyid Rıza
Biraderi Seyyid Ağa
Seyyid Ağa'nın oğlu Hacı
Zeynal Ağa'nın oğlu Alişan
Karik [?] Mehmed'in oğlu Efendi Ağa
Kazğanlı [Kırganlı] Nuri Ağa
Şatoğlu Zeynel
Şatoğlu Ali
Seyyid Mahmud'un oğlu Mıçı Ağa
Karaballı ağalarından Cemşid Ağa
Koç Ağa
Hıdır Ağa
Mahmud Ağa
Torut Aşireti reisi Veli Beyoğlu Paşa
Keçeluşağı'nın ağaları Munzur Ağa'nın oğlu Nuri Ağa
Pülümür'ün kazasından Küçük Bako
Biraderi Yusuf Ağa
Şah Hüseyin oğlu Haydar Bey
Kızılkilisa'da Kutu Deresi'nde Haydaranlı Ahmed Ağa
Kureyşanlı ağası Ali Çavuş
Mazgird ağaları Çerç
Murad
Türüşmekli Paşa

1 Eşkiya addedilip sürülmesi uygun görülen şahıslar.

EK 3 [İ.DH, 1467/1, 3 C 1326]
BÂB-I ÂLİ DÂİRE-İ UMÛR-I DÂHİLİYE
TESRİ'-İ MUÂMELÂT VE ISLÂHÂT KOMİSYONU

Şekâvetle Melûf Olmayanlar

Karaballılar'dan Munzurzâde Mehmed Ağa
İsmail Efendi
Yeşil Ağa
Ferhaduşağı'ndan Diyab Ağa
Pilvenk aşâiri reisi Köseoğlu Mustafa Ağa
Ovacık'tan Cibranlı Halil Ağa
Haydarlı Hasan Ağa
Abbasuşağı'ndan Miço
Gedikli Mahmud Ağa
Pulurlu Veli Ağa
Arslanuşağı'ndan Zeynel Ağa ve daha sâir kimselerdir

Resimler

[Alt Sıra: Soldan-Sağa] 1-[...], 2-Seyyid Rıza'nın Oğlu Şeyh Hasan, 3-Kaza Kaymakamı Neşet Bey, 4-Seyyid Rıza, 5-Bölük Kumandanı Yüzbaşı İsmail Hakkı, 6-Dede, 7-[...], [Üst Sıra] Munzuroğlu Kasım [Fötr Şapkalı]

Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

TUNCELİ HARTASI

ERZİNCAN

BİNGÖL

MALATYA

ELAZIZ

Çarıklı

Palabanlı

Koçkar

Haydaran

Yukarı Abbas

Aşağı Abbas

Ferhat

Kureyşan

Demenan

Yusufan

Bahtiyar

Hususi İşaretler

Vilayet Hududu

1/200000 Mikyas

Aşiretlerin Yerleşim Yerlerini Gösterir Harita

Çemişgezek Merkezden Görünüm Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

Yüzyılın Başına Ait Dersim'den Bir Görünüm. Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

Dersimli Aşiret Mensupları Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

Deşt [Pülümür/Balpayam] Kışlasının Temel Atma Töreni Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

[Sağdan-Sola]: 1- Dersimli Kankozâde Yusuf Ağa Mahdûmu Tilli Ağa/Yaş 80, 2-Dersimli Kankozâde Yusuf Ağa/Yaş 117, 3-Reis-i Rüesâ-yı Dersim Seyyid İbrahim Ağa/Yaş 55, 4- Dersim'in Ferhaduşağı Rüesâsından Diyâbzâde Süleyman Ağa/Yaş 60

Kaynak: Osmanlı Arşivi: FTG/1697

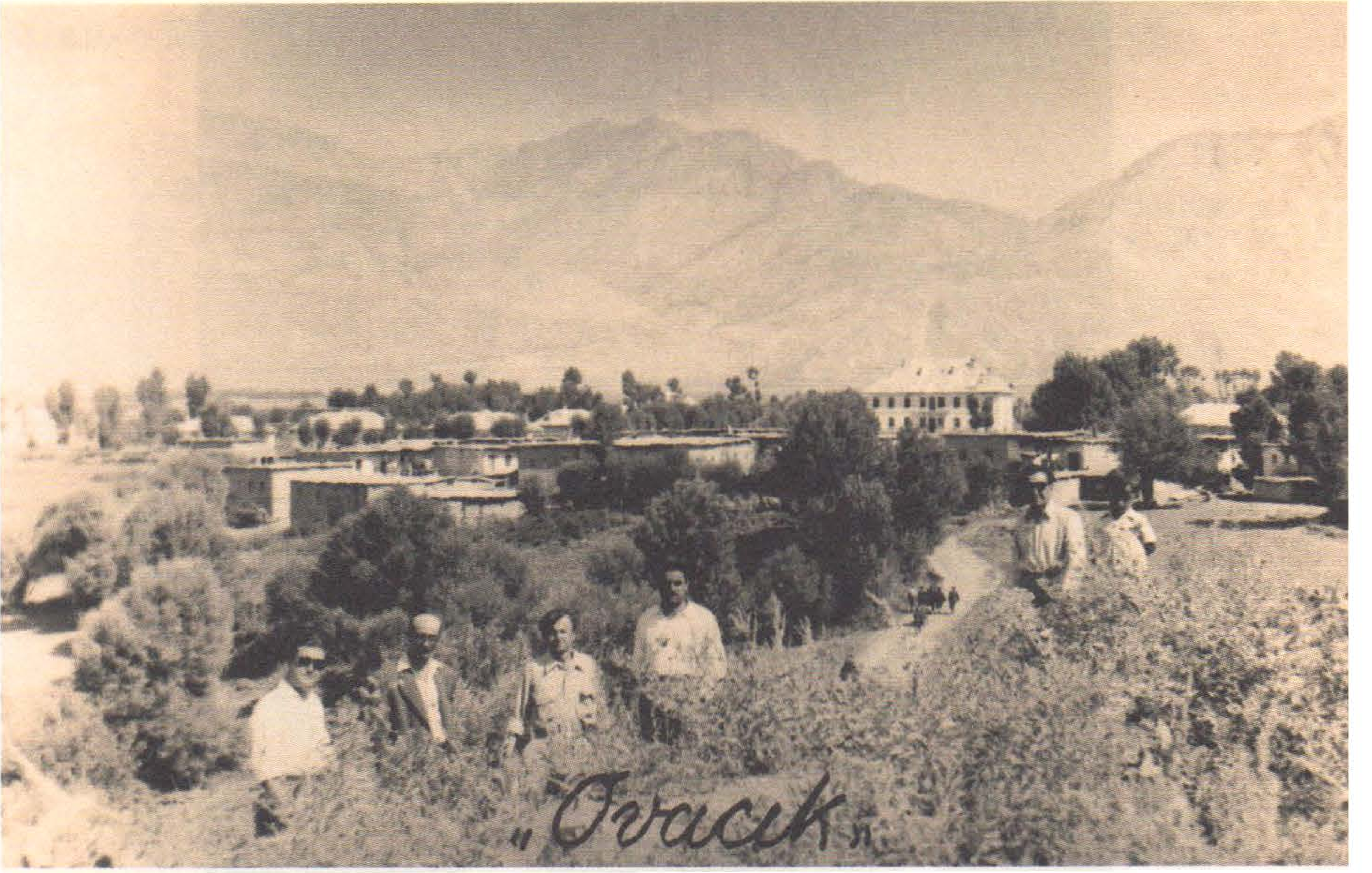
Hozat'tan Kış Manzarası
Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

Mazgirt/Resmi Heyet Ziyareti
Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

Kızılkilise/Nazımiye Askeri Kışlası'nın Görünümü Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

Ovacık Genel Görünüm Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

Ovacık Kazası'nda Şube Muayenesi-21 Eylül 1937 Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

Şadilli Aşireti Reisi Hese Mike [Hüseyin Mekki] Cihangir Gündoğdu Kolleksiyonu

OH-10 1331-R-20.

2/2

[illegible]

3/81

[illegible]

Dizin

Ab

Abbasan(lı), Abbasuşağı Aşireti 27, 35, 38, 84, 135, 150, 168
Abdülhamid II 11-12, 17, 19-20, 27, 29-33, 44, 46
Afşar Aşireti 18
Agâh Paşa 63
Ağuiçen Baba 156
Ahmed (Haroğlu) 175
Ahmed Ağa (Haydaranlı, Kızılkilisa'da Kutuderesi'nde) 175
Ahmed Ağa (Hayroğulları, Kalanlı) 170
Ahmed Ağa (Kalooğlu, Haydaranlı) 172
Ahmed Ağa (Koçuşağı reisi) 125
Ahmed Cevdet 78
Ahmed Paşa (Harput Kumandanı, Ferik) 63
Ahmed Şakir Paşa 33, 38-39, 42, 46, 106
Akçadağ 60, 72
Alan, Alanlı Aşireti 35, 135, 139, 173
Ali (Hz., İmam) 39, 116, 123, 155
Ali (Seyyid, Seyyid Kemal oğlu) 27
Ali (Şah Hüseyin oğlu) 27
Ali (Şatoğlu) 175
Ali Ağa (Bertaloğlu, Karsanlı) 172
Ali Ağa (Hasanoğlu, Şeyh Mehmedli) 171
Ali Ağa (Muhtaroğlu, Arilli) 171
Ali Ağa (Murtazazâde, Alanlı) 174
Ali Ağa (Ramazanlı, Arilli) 171
Ali Ağa (Seyyid, Arslanuşağı) 171
Ali Ağa (Seyyid, Koçuşağı) 169
Ali Bey (Dulkadiroğlu) 23
Ali Bey (Şeyh Mehmedli) 173
Ali Boğazı 131
Ali Çavuş (Seyyid, Kureyşanlı Ağası) 155, 169, 172, 175
Ali Dağı 124, 126
Ali Şefik Paşa (mirliva) 14, 123-126, 131
Alişan (Zeynal Ağa'nın oğlu) 175
Alişan Bey (Gedikli) 175
Aliyü'l-Naki (İmam) 155
Amasya 73
Amutka (Çağlarca/Peyik/Hozat) 85, 161, 175
Anderson, W. J. 27
Arabkir, Arapkir 29, 33-34, 56-57, 68-71, 117, 135, 138, 165
Arap vilayetleri 12, 15, 28-29, 44, 53
Arguvan 70
Arili, Arilli Aşireti 35, 135, 139, 171
Arslan Bey 92
Arslan, Aslan, Arslanuşağı Aşireti 35, 135, 139-140, 171, 176
Aşuran, Aşuranlı Aşireti 35, 135
Ateş [?] aşireti 35, 135
Aydın Ağa (Laçinuşağı) 175

Ba

Babıâli 32, 61-63, 91, 106, 114, 175-176
Bağdad 69, 165
Bahtiyar, Bahtiyarlı, Bahtiyaruşağı Aşireti 35, 38, 84, 135, 147, 149-150, 169
Bako (Kalanlı) 170
Bako (Küçük, Pülümür kazasından) 175
Bako Ağa (Kerimoğlu, Koçuşağı) 169
Bal, Bal Uşağı Aşireti 27. Ayrıca bkz. Kalanlı Aşireti.
Balikan 161
Bedirhan Bey (Botan Mîri) 18
Bedirhanî hanedanı 36
Behisni 72
Besim Bey 64
Beyt, Beytanlı, Beytuşağı Aşireti 35, 135, 170-171
Bitlis, Bidlis 29, 68, 127, 134, 165
Brastiki karyesi 101-102
Bruinessen, Martin Van 15
Buyer Dağ 156

Ca

Ca'fer-i Sadık (İmam) 154-155
Cebel-i Bereket 42
Cebel-i Lübnan 18
Cemşid Ağa (Karaballı ağalarından) 175
Cemşîd Ağa (Ferhaduşağı) 168
Cibânlı, Cibran(lı) Aşireti 35, 135, 173. Ayrıca bkz. Sur, Suruşağı Aşireti.

Civârik (Kızılkilisa) 138
Civârik (Nazımiye/Sarı Yayla) 138
Cizre 14

Ça

Çağlarca, Peyik, bkz. Hozat
Çamlıbel 164
Çankırı 16
Çardaklı Deresi 101
Çarekan aşireti 15
Çarsancak (İsmailli, Göktepe, Köderiç, Korcan, Toğan) 24, 26, 29, 34-35, 56-57, 59, 64, 78, 83-84, 88, 90-92, 95, 123, 126-127, 135, 139
Çemişgezek (Bahçecik, Komraş) 23-26, 29, 33-35, 42, 56-57, 59, 64, 70, 78, 82-86, 90, 94, 99, 101, 107-108, 111, 113, 116-118, 120, 123-127, 129, 135, 139, 143, 152-153
Çemişgezek 138
Çerç (Mazgird ağası) 175
Çerkes muhacir köyleri 49, 85
Çerpazin Nâhiyesi 161
Çibanlı[?] Aşireti 135
Çukur 25
Çukurova 18, 42

Da

Dağar (Ormanyolu/Hozat) 84
Darboğaz 34, 54, 164
Deliklitaş 164
Demenan, Demenanlı Aşireti 35, 135, 139, 150, 174
Dere Nahiyesi 34, 54, 88-89, 152
Deringil, Selim 28
Derova 25
Dersaadet 26-27, 59, 66, 68, 71, 77, 87, 139
Dersimanlı Aşireti 25, 34, 128, 170
Dersimli/Dersimlü (Aşiretleri) 25, 139, 155
Derviş Paşa 59
Derviş Süleyman (Kureyşanlı) 54
Diyab Ağa (Ferhaduşağı) 168, 176
Diyarbekir 24, 29, 50, 58, 68-69, 71, 73, 103, 127, 134, 142, 160, 165; Hapishanesi 160
Dujig, Dujik 25-26
Dujik Baba 156
Dursun Efendi (Molla Mehmedzâde, Beytuşağı) 170
Düzgün Baba 156

Ed

Edib Bey 70
Efendi Ağa (Karik [?] Mehmed'in oğlu) 175
Eğin 29, 33-34, 56-57, 68-69, 70-71, 85, 99, 101, 113, 117, 120, 125-127, 129, 135, 138, 143, 165
Elazığ 23
Erzincan 5, 13, 23-24, 27, 34-35, 62, 83-85, 95-96, 101-102, 107-108, 114, 116, 120, 125, 127, 132, 135, 137-138, 145, 152, 163-165
Erzurum 24, 29, 32, 68-71,104, 122, 127, 134, 136
Esad Bey (azâ) 63
Eyüb Ağa (Surzâde, Suruşağı) 173
Eznik (Arabkir Ermeni murahhası) 69
Fazıl Paşa (ferik) 15, 38, 54, 124
Ferhad, Ferhaduşağı Aşireti 35, 38, 84, 135, 168
Fırat 101, 138
Fikri Paşa 124, 131

Ga

Gamirgâb taşı (Erzincan/Kemaliye/Toybelen köyü) 165
Gav (Kev) Aşireti 35, 135
Gâvur Dağı 81
Genç Sancağı 134
Gerger 25, 72
Girid 111
Göller cenbi/Sultan Seydi 138
Gülâbi Ağa (Bahtiyarlı) 169
Gülâbi aşireti 101-102

Ha

Hacı (Seyyid Ağa'nın oğlu) 175
Hacı Ağa (Köseoğlu) 88
Hakis 25
Hakkâri 24, 58-59, 134
Haleb 68-69, 73, 134
Halil Ağa (Cibrânlı) 176
Halil Ağa (Çirpazanlı, Maksuduşağı) 171
Halil Ağa (Koçuşağı) 169
Halil Ağa (Süleymanoğlu, Beytuşağı) 170

Halvori 34; Manastırı 126
Harput 24, 35, 50, 58, 63, 71, 91-93, 95, 103, 127, 135, 137, 143, 151-152, 166
Hasan Ağa (Haydarlı) 176
Hasan Ağa (Kırğanlı) 170
Hasan Ağa (Suruşağı) 173
Hasan Badrik karyesi (Malatya) 46, 122
Hasan Hilmi (vali) 35, 39, 68
Hasan-ı Askerî (İmam) 155
Hasan-ı Berc (Kureyşanlı) 174
Hasan-ı Dav (Kureyşanlı) 174
Hasan-ı Kem (Kureyşanlı) 174
Haydar Bey (Şah Hüseyin oğlu) 175
Haydar Efendi (Meclis-i Maârif reisi) 63
Haydaran, Haydaranlı Aşireti 26, 35, 135, 139, 150, 172
Haydarîzâdeler (Mazgirdli) 147, 173
Hayri (Dersim Vilayeti mektupçusu) 6, 26, 123
Hayri Efendi (Harput ahâlisinden) 92
Hıdır Ağa 175
Hıdo (Kazımoğlu Munzur biraderi) 175
Hıran 34, 54, 146
Hıranlı Aşireti 173
Hısn-ı Mansur 72
Hicaz 18, 28, 156
Hopik karârgâhı 157
Hostadılı 138
Hozat 19, 24-25, 34-35, 42, 51-52, 55-56, 58-59, 64, 78, 84-85, 89, 94, 99, 107-108,113-114, 116, 118, 125, 127-128, 130-131, 137-139, 143, 145-146, 149, 151-152, 155, 163, 165, 168-170. Ayrıca bkz. Ovacık
Hüseyin (Kocaoğlu) 175
Hüseyin Ağa (Arilli) 171
Hüseyin Ağa (Gedikli, Arslanuşağı) 171
Hüseyin Ağa (Hıranlı) 173
Hüseyin Ağa (Kalanlı) 170
Hüseyin Ağa (Timuroğlu, Koçuşağı) 169
Hüseyin Bey (Pir) 23
Hüseyin Bey (Şah Hüseyin oğlu, Kuzican Kaymakamı) 29, 58, 76

Ir

Irak 130

İb

İbiş Ağa (Munzuroğlu, Şamuşağı) 171
İbrahim (müşir) 43, 159
İbrahim (Pohatarisli, Pilvenk) 169
İbrahim (Seyyid, Yukarı Abbasuşağı) 155, 169
İbrahim Ağa (Maksudoğlu, Koçuşağı) 169
İbrahim Ağa (Seyyid) 20
İbrahim Ağa (Seyyid, Pilvenk) 169
İbrahim Bey (Erkân-ı Harbiye Kaymakâmı) 63
İbrahim Hakkı Bey (mutasarrıf) 46, 81
İbrahim Muhlis (mutasarrıf) 37, 133
İbrahim Paşa (4. Ordu komutanı) 157, 159, 165
İmam Mehdî 155
İran 31, 130
İshak Paşa (Hacı) 88-89, 91, 126
İsmail Ağa (Murtazazâde, Karaballı) 168
İsmail Ağa (Beytuşağı) 170
İsmail Ağa (Suruşağı) 173
İsmail Bey (Hacı) 91-92
İsmail Efendi 176
İstanbul 15, 26, 47
İzol, İzolu, İzollu Aşireti 35, 135, 144, 146, 148, 172-173
İzzet Bey (mîrâlay)

Kâ

Kâhta 60, 72
Kâhyalar karyesi 72
Kalan Nâhiyesi 161-162
Kalan, Kalanlı Aşireti 27, 139, 160, 170
Kanber Ağa (Yusufoğlu, Arilli) 171
Kankozâdeler 20
Karabal, Karaballı Aşireti 14, 35, 38, 84, 124, 135, 168, 175-176
Karacalar (Karacaköy/Hozat) 155
Karsan, Karsanlı Aşireti 35, 135, 139, 172
Kasaba, Reşat 12, 15
Kasım (Seyyid, Şeyh Hasanlı) 155-156
Kayseri 16
Keçelan, Keçelanlı, Keçeluşakları 35, 135, 170. Ayrıca bkz. Kalanlı Aşireti.

Keğ[k]o Ağa (Alişer Ağazâde, Ferhaduşağı) 20, 168
Keğo Ağa (Arzoğlu [?], Şamuşağı) 171
Keğo Ağa (Ferhaduşağı) 168
Keğ[k]o Ağa (İbrahimoğlu, Alanlı) 174
Keğ[k]o Ağa (Kara Alioğlu, Topuzlu) 170
Keğo Ağa (Süleymanoğlu, Yusufanlı) 174
Kelkit 27
Kemah 29, 33, 57, 101-102, 113, 120, 127, 135, 137-138, 142, 145, 165
Kerbelâ 156, 169
Kevser Dağı (Koeser) 54
Kırgan [meşesi] ormanı 153-154
Kırgan(lı) Aşireti 35, 135, 139, 149-150, 153, 170
Kırklar Baba Dağları 156
Kızılkilisa, Kızılkilise (Nazımiye) 25, 27, 34-35, 42, 52, 54-55, 57-59, 64, 78, 90, 108, 113-114, 118, 123, 127-128, 130-131, 135, 138-139, 143, 145-147, 152, 171, 173-175
Kiğı 25, 32, 34, 56, 69, 127, 134-135, 138, 152
Kirmil 161
Klein, Janet 15
Koç Ağa (Mikail Ağazâde, Karaballı) 168, 175
Koç, Koçuşağı Aşireti 14, 26, 35, 84-85, 89, 92, 117, 124-125, 135, 139-140, 142, 169, 175
Koçgiri 24
Koçuşağı nâhiyesi 86, 152
Kozan 18; Dağları 42, 81
Köşer [Koeser] Dağı 34
Kureyş Baba (Hacı) 156
Kureyşan(lı)/ Kureyşanî Aşireti 26, 35, 38, 54-55, 135, 146, 147, 149, 155, 172, 174
Kuru Yusufoğulları 175
Kutu Deresi 126, 131, 161, 175
Kuzican 15, 24, 27, 29, 57-59, 62, 64, 78, 118, 127-128, 135, 146
Küçük Ağa (Ferhaduşağı) 168
Kürd Dağı 82
Kürdistan 133-134

La

Laçin, Laçinuşağı Aşireti 35, 135, 168
Libya 18, 28

Ma

Maden (Keban) 26, 68-70
Maden-i Hümâyûn 24, 69
Mahmud (Pulurlu) 175
Mahmud Ağa (Deli Velooğlu, Topuzlu) 171
Mahmud Ağa (Gedikli) 175-176
Mahmud Ağa (Koçuşağı) 169
Mahmud II 16
Maksuduşağı 139-140, 171, 175
Malatya 25, 34, 46, 49, 59, 68, 71-73, 90, 122, 128
Mamûretülaziz 25-26, 29, 34-35, 39, 42, 47, 51, 68-73, 77-78, 83, 91, 107-109, 114, 116, 118, 121, 124-125, 127, 132-133, 135-138, 150-151, 158, 163, 165, 169
Masta Nâhiyesi 56-57. Ayrıca bkz. Ovacık
Masum-ı Pâk 156
Mazgirt, Mezgird 6, 24-27, 34-35, 37, 42, 52, 54-55, 57-59, 64, 73, 78, 82-84, 88-90, 108, 118, 123, 126-129, 131, 135, 138-139, 143, 145-147, 149, 152, 159, 161, 172, 175
Mehmed Ağa (Kankozâde, Karaballı) 168
Mehmed Ağa (Munzurzâde, Karaballı) 176
Mehmed Ağa (Murtazaoğlu, Yusufanlı) 174
Mehmed Ağa (Müdir, İzolu) 172
Mehmed Ali Ağa (Hıranlı) 173
Mehmed Ali Bey (mîralây) 124
Mehmed Bey (Yüzbaşı) 46, 119
Mehmed İzzet 28
Mehmed Şevki Bey 55
Memiş Ağa (Adalı, Maksuduşağı) 171, 175
Memli (Seyyid, Kalanlı) 170
Mercan 62, 135, 163-164; Boğazı 107-108, 125, 152
Merkez kazası 160-161, 163
Mevâli Ağa (Kırğanlı) 170
Mıçı Ağa (Seyyid Mahmud'un oğlu) 175
Miço (Abbasuşağı) 176
Mikdâd Midhat Bedirhan 5, 13, 36-37, 43-44, 49, 53, 158
Mirakyan Aşireti 25-26
Muhammed (Hz.) 156
Muhammed Bâkır (İmam) 155
Muhammed Bey (Ravanduz Mîri) 17

Muhammed Hakkı (İmam) 155
Muhammed Taki (İmam) 155
Muhundu 152
Munzur Ağa (Kasımoğlu, Maksuduşağı) 171, 175
Munzur Baba 156
Munzur Suyu 89, 135-138, 151, 164
Murad 175
Murtaza Ağa (Hasanoğlu, Karsanlı) 172
Musa Celâl Bey 14, 25, 34, 126-127, 168
Musa-i Kâzım (İmam) 155
Mustafa (Rumkığlı, Pilvenk) 169
Mustafa Ağa (Caferoğlu, Hıranlı) 173
Mustafa Ağa (Karçikli, Hıranlı) 173
Mustafa Ağa (Köseoğlu Hacı, Pilvenk aşâiri reisi) 169, 176
Mustafa Ağa (Zeynozâde, Aşağı Abbasuşağı) 168
Mustafa Reşid Paşa 17
Mustafa Şefik Efendi 44, 48, 96
Musul 69, 165
Muş sancağı 134
Müdir Ağa (Haydarîzâde, Suruşağı) 173

Na

Nasûhi Bey Efendi (vali) 124-125
Nazımiye 159-161, 163
Neşet Paşa (ferik) 43, 159, 165
Nuri (Munzurzâde, Kalanlı) 170
Nuri Ağa (Kırganlı) 175
Nuri Ağa (Munzur Ağa oğlu, Keçeluşağı) 175
Nusaybin 134

Oğ

Oğnut Nâhiyesi 134
Osman Paşa (mirliva) 27, 126
Ovacık 27, 34-35, 38, 42, 55-57, 59, 64, 78, 83-86, 90, 107-108, 113-114, 118, 123, 127-128, 130-131, 135-139, 143, 145-146, 152-153, 159-161, 163, 165, 170, 175-176

Öm

Ömer Şevki Paşa 63

Pa

Pah (Kocakoç) 6, 34, 54-55, 57-59, 64, 78, 123, 138, 146, 152-153, 161, 173
Palu 34, 56, 58, 69, 113, 135
Pasinler 134
Paşa (Türüşmekli) 175
Paşo Ağa (Bahtiyarlı) 169
Paşo Ağa (Haydarîzâde, Suruşağı) 173
Paşo Ağa (Şatoğlu, Kırğanlı) 170
Pehlivan, Zozan 22, 27
Peri 29, 52
Pertek (Şişik ve Til-i Süfla/Aşağı Til) 24, 29-30, 35, 83-86, 88, 95, 135, 138, 143, 164
Perto Ağa (Hüseyinoğlu, Yusufanlı) 174
Pezgeluşağı Aşireti 170
Pırgiç [meşesi] ormanı 153-154
Pilvenk Aşireti 26, 35, 135, 147, 169
Pülümür 34, 113, 138-139, 145-146, 152

Ra

Rauf Bey (vali) 32
Resik/Reşik, Resikuşağı Aşireti 35, 135, 139, 147, 150, 169
Resul Efendi (Ahmed Ağazâde, Lolanlı aşireti reisi) 172
Reşid Bey (başmuâvin) 63
Reşozâde 20
Rızâ (İmam) 155
Rıza (Serasker) 21
Rızâ (Seyyid, Yukarı Abbasuşağı reisi) 155, 160, 169, 175
Rogan, Eugene 17
Rumeli 55
Rusya 70, 131
Rutanlı Aşireti 169

Sa

Sabit Beyefendi (Kemah hanedanından) 159
Sağman 24
Salihli karyesi (Erzincan/Kemaliye/Salihli köyü) 120
Samsun 73, 132, 164-165
Sansaryan (Ermeni mektebi) 71
Sarı Saltuk 156
Sason 31
Scott, James 12

Seel, Molyneux 27, 52
Selim II 24
Selim III 11, 16
Seyican Ağa (Kalanlı) 170
Seyidânlı Aşireti 34, 128
Seyyid Ağa (Yukarı Abbasuşağı) 169, 175
Seyyidhan (Kozlucalı) 175
Seyyidhan Ağa (Deli Süleymanoğlu, Koçuşağı) 169
Sin karyesi 150. 152-154, 161
Sivas 29, 68, 73, 164-165
Siverek 134
Somel, Selçuk Akşin 11
Spikür Dağı 164
Sur, Suruşağı Aşireti 35, 135, 173. Ayrıca bkz. Cibânlı Aşireti
Suriye 130
Süleyman (Çavuş) 125
Süleyman Ağa (Arslanuşağı) 171
Süleyman Ağa (Demenanlı) 174
Süleyman Ağa (Diyaboğlu/Diyabzade, Ferhaduşağı ağası) 20, 168, 175
Süleyman Ağa (He[a]roğlu, Maksuduşağı) 171
Süleyman Çavuş (Gedikoğlu, İzolu) 172
Süleyman Çavuş (rüesâdan) 125
Süleyman Çavuş (Şamuşağı reisi) 171, 175
Süleyman I (Kanuni) 16

Şa

Şadil(li), Şadıllu, Aşireti 35, 135, 144-146, 148. 152, 173
Şah Hüseyin (Çarekan Aşireti lideri) 15
Şahin (Diyaboğlu Süleyman Ağa'nın biraderi) 175
Şam 69
Şam, Şamuşağı Aşireti 26, 35, 38, 84, 86, 117, 135, 139, 171
Şamuşağı nâhiyesi 152-153
Şavaklılar 26
Şefik Bey (Erzincan Mutasarrıfı) 5, 13, 35
Şerif Bey (Hacı) 91-92
Şeyh Hasananlı, Şeyhhasanlı Aşireti 25-26, 34, 128, 139. 155; aşiret konfederasyonu 25
Şeyh Mehmedli Aşireti (Kızılkilisa Kazası'nda mukîm) 171, 173
Şeyhme[h]medanlı Aşireti 35, 135
Şınzo 58
Şingah ve Kilimci Geçidi 138

Ta

Tahsin Efendi 111
Tanz (Tozkoparan/Pertek) 85, 153
Taylor, J. G. 34
Tercan 27, 62
Tersane 66
Tersane-i Amire 27
Timur (Suroğlu) 27
Timur Ağa (Gülâbizâde, Suruşağı) 173
Tokat 73
Tophane-i Âmire Sınâî Alayları 45, 66
Topuz, Topuzlu, Topuzuşağı Aşireti 35, 135, 170-171
Torud/Torund 25, 152
Tozkoparan, bkz. Pertek
Trablus 111, 117
Trablusgarb 43, 110, 117
Trabzon 68, 111, 132, 164-165
Türüşmek nahiyesi 126, 147-148, 152-153

Ur

Urfa 134
Urfat Boğazı 138
Uzunmeşe ormanı 153-154

Ür

Ürdün 28
Üryân Hızır Baba 156

Va

Van 29, 52, 122, 127, 134, 165
Vanariç 150
Vehbi Ağa (Tuzoğlu, Topuzuşağı) 175
Veli (Kalioğlu) 170
Veli (Kalioğlu, Kalanlı) 170
Veli Ağa (Alişer Ağazâde, Topuzlu) 170
Veli Ağa (Bahtiyarlı) 169
Veli Ağa (Kara Haliloğlu, Topuzlu) 170
Veli Ağa (Pulurlu) 176

Veli Beyoğlu Paşa (Torut Aşireti reisi) 175
Velo Ağa (Şamuşağı) 171
Vidin 26-27
Vilâyet-i Sitte 13, 20, 29, 32, 114
Viranşehir 14

Ye

Yemen 28, 43, 110, 117, 131, 173
Yeniil Aşireti 18
Yeşil Ağa (Karaballı) 168, 176
Yukarı Abbasanlı, Yukarı Abbasuşağı 139, 149, 152, 155, 169
Yusuf (Deli) 175
Yusuf Ağa (Keban Madeni emini) 26
Yusuf Ağa (Küçük Bako'nun biraderi)
Yusuf Paşa (Erzurum valisi) 26
Yusuf Ziya (mîrlivâ) 78
Yusufan, Yusufanlı Aşireti 35, 135, 139, 150, 174

Ze

Zeki Paşa (müşir) 38-39, 42, 46, 63, 106, 114
Zeynal Ağa (Beytuşağı) 170
Zeynel (İmam) 155
Zeynel (Şatoğlu) 175
Zeynel Ağa (Arslanuşağı) 176
Zirââtbank 104
Zülfü Ağa (Şadilli) 173

Ussama Makdisi, batı merkezli modernite anlayışının hâkim olduğu bir dönemde her ulusun kendi Şark'ını yarattığından ve Osmanlıların da bundan muaf tutulamayacağından söz eder. Osmanlı yönetici seçkinlerinin zihinsel arka planındaki Şark'ı büyük oranda Dersim gibi ulaşılması güç coğrafyalarda yaşayan ve merkezi otoriteye itaat etmeyen aşiretler gibi nüfus grupları oluşturuyordu. Bu kitapta ele alınan layihalar bu algıya dair sayısız örnekler sunmaktadır. Dersim'e dair kaleme alınan layihalarda da sıklıkla kullanılan bu oryantalist söylemde yerli halk, keşfedilmeyi ve akabinde "medenileştirilmeyi" bekleyen egzotik bir öğe olarak karşımıza çıkar. Dersim, bu zihin dünyasında, Osmanlı dünyasının "vahşi Afrika akvamı" olarak tasavvur edil-mekte ve ona karşı alınacak tedbirler için İngiliz kolonyalizminin Sudan pratikleri örnek olarak sunulmaktadır. Layihalarda ideal Dersimli, mutî, vergi ve asker yükümlüklerini yerine getiren, padişah ve halifesine itaatte kusur etmeyen Hanefi bir zümre olarak tasavvur edilirken, asker ve sivil bürokratlar bu dönüşümü sağlamakla sorumlu tutulur. Bu kimseler Dersim'in "Afrika'nın akvâm-ı vahşiyesini andırır" toplulukları karşısında kendilerine medenileştirici bir misyon atfederler. Bu nedenle layihalarda Osmanlı eliti kendi kolonyal pozisyonu çerçevesinde Dersim'de yerleşik nüfusu modern öncesi döneme ait "şakîlik," "göçebelik" "rafz ü ilhad" terminolojisi çerçevesinde değerlendirecek ve buraya yönelik müdahalesine meşruiyet kazandırmak isteyecekti. Cihangir Gündoğdu ve Vural Genç halen University of Chicago ve İstanbul Üniversiteleri'nde Osmanlı siyasi ve sosyal tarihi alanlarında doktora çalışmalarına devam ediyorlar.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

ISBN 978-605-105-109-3

₺ 15,-